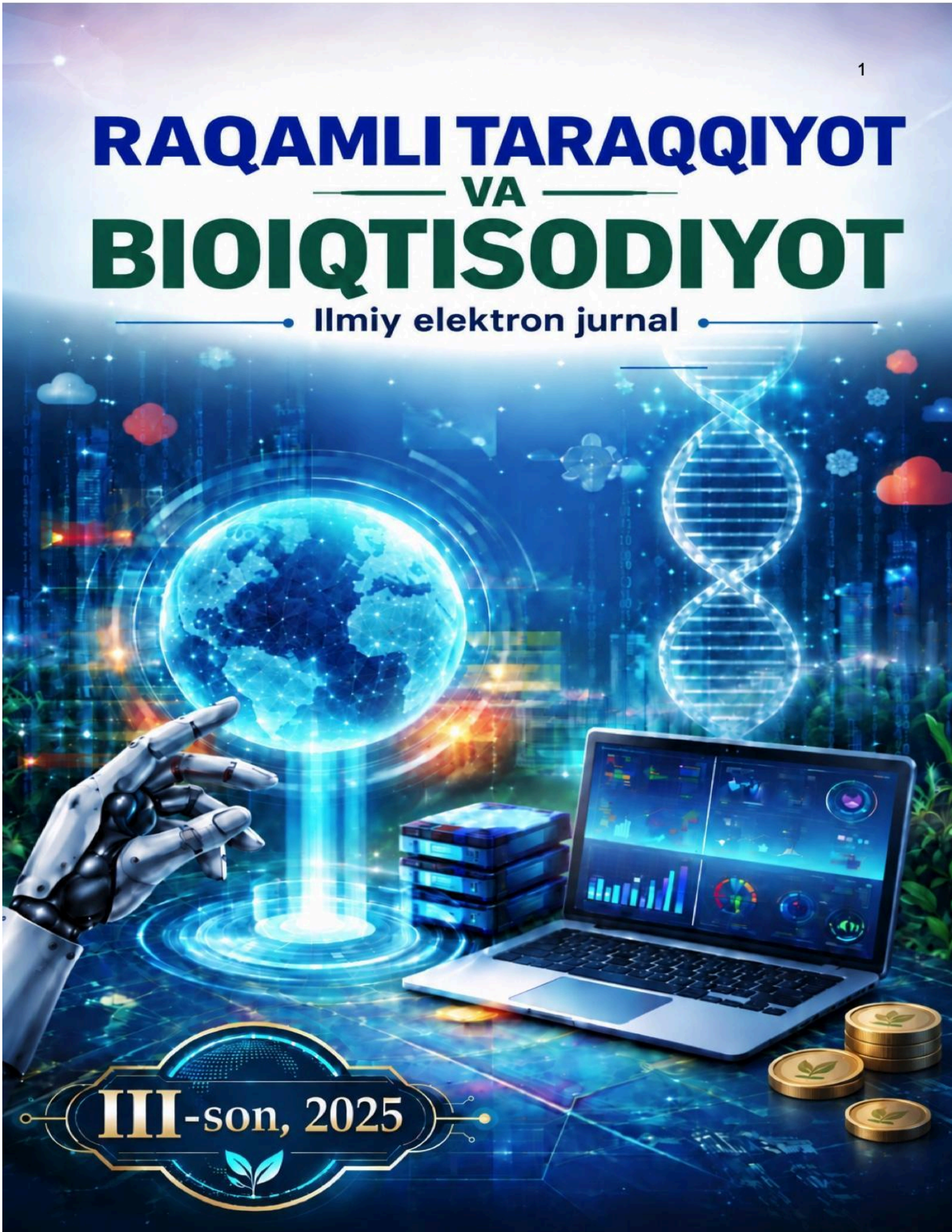
RAQAMLI TARAQQIYOT VA BIOIQTISODIYOT

Ilmiy elektron jurnal

III-son, 2025

"RAQAMLI TARAQQIYOT VA BIOIQTISODIYOT"
ILMIY ELEKTRON JURNALI TAHRIR KENGASHI TARKIBI

Tahrir kengash raisi: i.f.d., prof. Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich

Bosh muharrir: i.f.d., prof. To'rayev Shavkat Shuxratovich

Tahrir kengashi a'zolari

i.f.d., prof. Maxkamov Baxtiyor Shuxratovich
i.f.d., prof. To‘rayev Shavkat Shuxratovich
t.f.d., prof. Yaxshibayev Doniyor Sultonbayevich
t.f.d., prof. Sultanov Djamshid Baxodirovich
t.f.d., prof. Tashev Komil Axmatovich
i.f.d., dots. Saitkamolov Muhammadxo‘ja Sobirxo‘ja o‘g‘li
i.f.n., dots. Iminova Nargizaxon Akramovna
i.f.d., prof. Karlibaeva Raya Xodjabayevna
i.f.d., prof. Allayeva Gulchehra Jalgasovna
i.f.d., prof. Yusupxodjayeva Gulchehra Bahodirxodjayevna
i.f.d., prof. Muhitdinova Kamola Alisherovna
i.f.d., prof. Tillaxodjayev Muzaffarxo‘ja Abdupattaxovich
i.f.d., dots. Ismoilova Gulnora Fayzullayevna
i.f.d., prof. Salomova Sarvinoz Salimovna
i.f.f.d., dots. Xudaynazarova Dilorom Xayrullayevna
i.f.f.d., dots. Bobojonova Zarnigor Shokirovna
i.f.f.d., dots.Taraxtiyeva Gulmira Kulbayevna
i.f.f.d., dots. Iminov Akbarjon Odiljon o‘g‘li
i.f.f.d., v.b. dots. Xasanova Nigora Asqarovna
i.f.f.d., v.b. dots. Abdimo‘minova Saodat Taxirjonovna
i.f.f.d., v.b. dots. Abduturapova Dildora Farhodjon qizi
i.f.f.d., v.b. dots. Maxmudjanov Sarvar Ulugbekovich
i.f.f.d., v.b. dots. Korabayev Eldor Alijonovich
i.f.f.d., v.b. dots. Raxmatullayev Adhamxon Habibullo o‘g‘li
i.f.f.d., v.b. dots. Raximova Umida Abduraimovna
i.f.f.d., v.b. dots. Begmatova Ziyoda Zaxidjon qizi
i.f.f.d., v.b. dots. Kurbanova Maftuna Lazizovna
i.f.f.d., v.b. dots. Ibadullayev Sanjar Sodiqmuratovich
i.f.f.d., v.b. dots. Zuxurova Nargiza Abdusattarovn
i.f.f.d., PhD. Sobirov Shaxzod Ozod o‘g‘li

MUNDARIJA

Murodova Z.	Korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonida inson kapitalini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari	**4**
Iminova N.	Strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning innovatsion yo‘nalishlari	**15**
Xudaynazarova D.	Qishloq turizmini rivojlanishida ekologik madaniyatning roli	**27**
Saidov F.	Sug‘urta: kecha, bugun va ertaga	**37**
Bobojonova Z.	Energetika sohasida raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlik sinergiyasi - yagona iqtisodiy sinergiya (SES) modeli	**51**
Akramova G.	Роль государства в повышении конкурентоспособности и привлекательности ремесленных изделий в условиях туризма Узбекистана	**60**
Zuxurova N.	Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini baholashning konseptual-metodologik modeli	**70**
Usmanxodjaeva S.	O'zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorining tamoyillari va rivojlanishi	**78**
Shakhriddinova S.	Overcoming e-commerce barriers in developing markets	**89**
Janaydarova K.	Tijorat banklari faoliyatida moliyaviy texnologiyalarni qo‘llashning xalqaro tajribasi	**99**
Tajiddinov J.	Tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy texnologiyalar yordamida kreditlash va raqamlashtirish	**110**

I.

Iqtisodiyot tarmoqlarida ilmiy-nazariy asoslar va uslubiy tadqiqotlar asosida raqamli taraqqiyot

KORXONALARDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA JARAYONIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
AKT sohasida Iqtisodiyot kafedrasi o'qituvchisi,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti
1-kurs tayanch doktoranti Murodova Zilola
zilolamurodova2121@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonida inson kapitalini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari chuqur tahlil qilingan. Raqamlashtirish jarayonining korxona boshqaruvi, kompetensiya modeli, HR-Tech texnologiyalari, xodimlar malakasini oshirish tizimlari va raqamli ko'nikmalar dinamikasiga ta'siri ilmiy manbalar asosida o'rganilgan. Maqolada World Economic Forum (2023), McKinsey (2022), Deloitte (2022), OECD (2021) hamda O'zbekiston Statistika agentligi (2023) ma'lumotlari asosida global va milliy tendensiyalar qiyosiy tahlil qilinadi. Xodimlarning raqamli savodxonligi, analitik fikrlashi, texnologiyalar bilan ishlash ko'nikmalari korxona raqobatbardoshligining asosiy omili ekani asoslab berilgan. Tadqiqot natijalari korxonalarda raqamli o'quv ekotizimlari, HR-Analytics, kompetensiya xaritalash va AI asosida baholash tizimlarini joriy etish zarurligini ko'rsatadi. Yakunda inson kapitalining raqamli iqtisodiyot sharoitida korporativ innovatsion rivojlanishning strategik drayveri ekanligi xulosa qilinadi.

Kalit so'zlar.

Raqamli transformatsiya, Inson kapitali, Raqamli ko'nikmalar, HR-Tech, Kompetensiya modeli, Malaka oshirish, Raqamli savodxonlik, Analitik fikrlash, Sun'iy intellect, HR-Analytics, Big Data, E-learning, Masofaviy o'qitish,Digital Learning, Raqamli iqtisodiyot, Innovatsion boshqaruv.

Annotation. This article provides an in-depth scientific analysis of modern approaches to the development of human capital in enterprises within the context of digital transformation. The study examines the impact of digitalization on corporate

management, competency models, the implementation of HR-Tech technologies, employee upskilling systems, and the dynamics of digital skill development, drawing on both international and national sources. The research relies on data from the World Economic Forum (2023), McKinsey (2022), Deloitte (2022), OECD (2021), and the Statistics Agency of Uzbekistan (2023), enabling a comparative assessment of global trends. The article substantiates that employees' digital literacy, analytical thinking, and technological competencies have become key drivers of corporate competitiveness. Research findings highlight the importance of integrating digital learning ecosystems, HR-Analytics, competency mapping, and AI-based assessment tools into enterprise management practices. Ultimately, the article concludes that human capital serves as a strategic factor for innovative development in the digital economy.

Keywords. Digital transformation, Human capital, Digital skills, HR-Tech, Competency model, Upskilling, Digital literacy, Analytical thinking, Artificial intelligence, HR-Analytics, Big Data, E-learning, Remote learning, Digital learning, Digital economy, Innovation management, Talent management, Data-driven HR, Digital platforms, Corporate training, AI-based assessment, Digital competencies, Workforce development, KPI monitoring, Digital ecosystem.

Аннотация. В данной статье представлен углублённый научный анализ современных подходов к развитию человеческого капитала на предприятиях в условиях цифровой трансформации. Исследование охватывает влияние цифровизации на корпоративное управление, модель компетенций, внедрение HR-Tech технологий, системы повышения квалификации сотрудников, а также динамику формирования цифровых навыков. В работе использованы данные международных организаций, таких как World Economic Forum (2023), McKinsey (2022), Deloitte (2022), OECD (2021), а также статистические сведения Агентства статистики Узбекистана (2023), что позволило осуществить сравнительный анализ глобальных тенденций. В статье обосновано, что цифровая грамотность сотрудников, аналитическое мышление и технологические компетенции становятся ключевыми драйверами конкурентоспособности предприятий. Результаты исследования подчеркивают важность интеграции цифровых образовательных экосистем, HR-аналитики, картирования компетенций и систем оценки на основе искусственного интеллекта. В заключение делается вывод о том, что человеческий капитал

является стратегическим фактором инновационного развития в условиях цифровой экономики.

Ключевые слова. Цифровая трансформация, человеческий капитал, цифровые навыки, HR-Tech, модель компетенций, повышение квалификации, цифровая грамотность, аналитическое мышление, искусственный интеллект, HR-аналитика, Big Data, электронное обучение, дистанционное обучение, цифровое обучение, цифровая экономика, инновационный менеджмент, Talent Management, управление на основе данных, цифровые платформы, корпоративное обучение, AI-оценивание, цифровые компетенции, развитие персонала, мониторинг KPI, цифровая экосистема.

KIRISH. Ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning hozirgi bosqichida raqamli texnologiyalarning jadal joriy etilishi barcha sohalarga, jumladan, korxonalarda inson kapitalini boshqarish tizimiga ham sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonida korxonalar oldida nafaqat texnologik infratuzilmani modernizatsiya qilish, balki xodimlarning kompetensiyalarini zamon talabiga mos shakllantirish vazifasi ham dolzarb bo‘lib bormoqda. Chunki inson kapitalining raqamli savodxonligi, moslashuvchanligi va innovatsion fikrlashi korxonaning raqobatbardoshligi va barqaror rivojlanishining asosiy drayverlaridan biriga aylanmoqda.

Raqamlashtirish sharoitida inson kapitalini boshqarish mexanizmlarining qayta ko‘rib chiqilishi, xodimlar malakasini oshirishning zamonaviy shakl va modellarini joriy etish, yuqori samaradorlikka ega HR-Tech tizimlarini amaliyotga tatbiq etish jarayoni dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Jahon tajribasi shuni ko‘rsatadiki, korxonalar raqamli transformatsiya jarayonini muvaffaqiyatli amalga oshirishi uchun xodimlar bilim va malakasining mosligi hal qiluvchi omil bo‘lib hisoblanadi. Shuning uchun ham raqamli kompetensiyalarni shakllantirish strategiyasi har bir korxonaning uzoq muddatli rivojlanish dasturida alohida o‘rin egallaydi.

Mavjud adabiyotlar va xalqaro tahlillar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya sharoitida inson kapitalini boshqarishning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat: institutsional (korxona boshqaruvi), kompetensiyaviy (raqamli ko‘nikmalar, analitik fikrlash, moslashuvchanlik), texnologik (HR-Tech, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar), motivatsion (raqamli KPI, elektron baholash tizimlari) va o‘quv-amaliy (onlayn treninglar, e-learning platformalari) yo‘nalishlaridir. Xususan, sun’iy intellekt va HR-Analytics texnologiyalarining keng joriy etilishi

xodimlar faoliyatini baholash, malaka zaxirasini aniqlash, kompetensiyalarni xaritalash (competency mapping) jarayonlarini yangi bosqichga olib chiqmoqda.

O‘zbekiston misolida ham korxonalarda inson kapitalini raqamlashtirish bo‘yicha sezilarli o‘zgarishlar kuzatilmoqda. Xususan, o‘quv jarayonlarini raqamli platformalarga o‘tkazish, xodimlar uchun masofaviy treninglar tashkil etish, korxona ichki jarayonlarini elektron boshqaruv tizimlariga o‘tkazish bo‘yicha qator samarali amaliy ishlar olib borilmoqda. Statistik ma’lumotlarga ko‘ra, so‘nggi yillarda xodimlarning raqamli ko‘nikmalarni oshirish bo‘yicha qisqa muddatli onlayn kurslarda ishtiroki sezilarli darajada oshgan. Bu jarayon xodimlarning mehnat unumdorligini va korxonadagi innovatsion faollikni oshirishga xizmat qilmoqda.

Xalqaro tajribaga murojaat qilinganda, rivojlangan davlatlarda korxonalar inson kapitalini boshqarishda “Inson markazidan kelib chiqadigan yondashuv”ni qo‘llashi natijasida yuqori ko‘rsatkichlarga erishilayotgani kuzatiladi. Masalan, korporativ o‘quv ekotizimlarining joriy etilishi, doimiy o‘qitish va qayta tayyorlash strategiyalarining ishlab chiqilishi korxonalarning raqobatbardoshligini oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. O‘zbekistonda ham xodimlar kompetensiyasini baholash va rivojlantirish tizimini standartlashtirish, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha metodik tavsiyalarni ishlab chiqish va ularni joriy etish bo‘yicha amaliy ishlar faollashmoqda.

World Economic Forumning “Future of Jobs Report 2023” hisobotiga ko‘ra 2030-yilgacha dunyo bo‘yicha 97 million yangi raqamli ko‘nikmalarga asoslangan ish o‘rinlari yaratiladi. McKinsey & Company (2022) ma’lumotlariga ko‘ra xodimlarning kamida 30–40 foizi kelgusi o‘n yillikda o‘z kompetensiyalarini tubdan yangilashi zarur. Bu esa korxonalarda inson kapitalini boshqarishning zamonaviy yondashuvlari muhimligini oshiradi.

ADABIYOTLAR SHARHI. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi sharoitida korxonalarda inson kapitalini boshqarish, zamonaviy raqamli texnologiyalarni joriy etish jarayonlari, kompetensiyalar transformatsiyasi va HR-Tech yechimlarining samaradorligi bo‘yicha xalqaro va milliy ilmiy tadqiqotlarda keng ko‘lamli ishlar amalga oshirilmoqda. Ushbu adabiyotlar sharhida inson kapitalini rivojlantirishning zamonaviy tendensiyalari, raqamli transformatsiyaning mehnat bozori va korxona faoliyatiga ta’siri hamda kadrlar siyosatini takomillashtirish bo‘yicha asosiy ilmiy qarashlar tahlil qilindi.

Xorijiy olimlar, asosan, inson kapitalining raqobatbardoshlikdagi o‘rni, kompetensiyalar tarkibining o‘zgarishi va korxonalar uchun raqamlashtirishning strategik ahamiyatiga alohida e’tibor qaratadilar. McKinsey Global Institute tadqiqotchilarining fikriga ko‘ra, “kelgusi o‘n yillikda xodimlarning kamida 30–40 foizi yangi raqamli ko‘nikmalarni o‘zlashtirishi talab etiladi. An’anaviy ko‘nikmalar bilan raqobatbardosh bo‘lish imkonsiz bo‘lib bormoqda” [1]. World Economic Forum (WEF) ekspertlari “Future of Jobs Report 2023” hisobotida raqamli kompetensiyalar, analitik fikrlash, texnologiyalarni boshqarish kabi ko‘nikmalar global mehnat bozorining asosiy drayverlari sifatida shakllanayotganini ta’kidlaydi[2].

Deloitte kompaniyasi tomonidan olib borilgan “Global Human Capital Trends” tadqiqotida, “korxonalarda HR-Tech tizimlaridan foydalanish inson kapitalini boshqarish samaradorligini 15–25 foizga oshiradi, xodimlar faoliyati haqidagi katta ma’lumotlarga asoslangan qarorlar esa korxona barqaror rivojlanishining muhim omiliga aylanmoqda” deya ta’kidlanadi [3]. OECD olimlarining fikricha, “raqamli iqtisodiyotda inson kapitali sifatini belgilovchi asosiy omillar - moslashuvchanlik, raqamli savodxonlik, kreativ fikrlash va analitik yondashuvdir. Bu kompetensiyalarni o‘z vaqtida shakllantira olmagan korxonalar iqtisodiy o‘sish sur’atlarida ortda qoladi” [4].

Milliy tadqiqotchilar tomonidan ham korxonalarda inson kapitali va raqamli transformatsiya jarayonining o‘ziga xos jihatlari keng yoritilgan. A. Mamatqulovning fikriga ko‘ra, “O‘zbekiston korxonalarida HR-Tech tizimlarini joriy etish, xodimlarni elektron baholash, elektron hujjatlashtirish va masofaviy o‘qitish amaliyoti jadal rivojlanib, inson kapitalini boshqarishda shaffoflik va samaradorlikni ta’minlamoqda” [5]. N. Bozorov esa “raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish bo‘yicha korporativ o‘quv platformalarining rivojlanishi xodimlarning malaka o‘sishi va innovatsion salohiyatini oshirishda muhim omil bo‘lib xizmat qilmoqda” deya e’tirof etadi [6].

Shuningdek, mahalliy tadqiqotlarda korxonalarda kompetensiya modelini joriy etish, xodimlar faoliyatini real vaqt rejimida monitoring qilish va raqamli KPI tizimlarining amaliy natijalari ham tahlil qilingan. M. Xolmatovaning ta’kidlashicha, “sun’iy intellekt asosida shakllangan avtomatik baholash tizimlari inson resurslarini boshqarishda subyektivlikni kamaytiradi, xodimlarning professional rivojlanish trayektoriyasini aniq belgilashga imkon yaratadi” [7].

Ushbu ilmiy manbalardan ko‘rinib turibdiki, raqamli transformatsiya sharoitida korxonalarda inson kapitalini boshqarish jarayoni faqat malaka oshirish bilan

chegaralanib qolmay, balki texnologik, tashkiliy, motivatsion va kompetensiyaviy yondashuvlarning kompleks birligini talab qiladi. Ammo shunga qaramay, O‘zbekiston korxonalarida HR-Analytics, kompetensiyalarni xaritalash, raqamli o‘quv ekotizimlari, AI-based HR tizimlarini joriy etish bo‘yicha ba’zi masalalar hali chuqur ilmiy tadqiqotni talab qiladi. Jumladan, xodimlar bilan o‘zaro ishonch asosidagi raqamli boshqaruv modeli, korxonalarda raqamli etika talablarining shakllanishi, xodimlarning raqamli stress darajasini kamaytirish va moslashuv strategiyalarini ishlab chiqish bo‘yicha izlanishlar strategik ahamiyatga ega bo‘lib qolmoqda.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Ushbu tadqiqotni amalga oshirish jarayonida qiyosiy tahlil, strukturaviy-tizimli yondashuv va retrospektiv tahlil kabi ilmiytadqiqot usullaridan keng foydalanildi. Maqolada korxonalarda raqamli transformatsiya sharoitida inson kapitalini rivojlantirish jarayonlari, kompetensiyalar tarkibidagi o‘zgarishlar, HR-Tech texnologiyalarining joriy etilishi hamda inson resurslarini boshqarishning yangi yondashuvlari chuqur o‘rganildi.

Tadqiqot davomida tizimli yondashuv orqali inson kapitalining tarkibiy elementlari - raqamli ko‘nikmalar, analitik fikrlash, texnologiyalar bilan ishlash madaniyati, jamoaviy interaktivlik va innovatsion salohiyatning o‘zaro bog‘liqligi tahlil qilindi. Shuningdek, qiyosiy tahlil yordamida an’anaviy kadrlar boshqaruvi modeli bilan raqamli HR-Tech ekotizimining imkoniyatlari solishtirildi, masalan, HR-Analytics, sun’iy intellekt asosida tanlov va baholash, masofaviy o‘qitish platformalarining samaradorligi ko‘rib chiqildi.

Retrospektiv tahlil usuli asosida inson kapitali rivojlanishining tarixiy dinamikasi, kompetensiya modeli evolyutsiyasi va korxonalarda raqamli transformatsiya jarayonining bosqichlari o‘rganildi. Ushbu yondashuv tadqiqotda raqamlashtirish jarayonida inson kapitalining rolini chuqur anglashga yordam berdi.

Mazkur metodlardan foydalangan holda nazariy ma’lumotlar amaliy jarayonlar bilan bog‘landi, xususan, korxonalarda raqamli o‘qitish tizimlari, elektron baholash platformalari, kompetensiya xaritalash mexanizmlari va HR-Tech tizimlarining samaradorlikka ta’siri baholandi. Tadqiqotning mantiqiy yo‘nalishi abstrakt-induktiv usul orqali shakllantirildi, ya’ni xalqaro hisobotlar, statistik ma’lumotlar va normativ-huquqiy hujjatlar tahlil qilinib, ular asosida korxonalarda inson kapitalini rivojlantirishning ustuvor yo‘nalishlari bo‘yicha umumiy xulosa va ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Global mehnat bozorida raqamli kompetensiyalar bo‘yicha talab keskin ortmoqda. McKinsey (2022) tadqiqotiga ko‘ra, dunyo bo‘yicha xodimlarning 30–40 foizi 2030-yilgacha yangi texnologiyalar bilan ishlashni o‘rganishi kerak [8].

WEF (2023) eng talab yuqori bo‘lgan kompetensiyalar ro‘yxatini keltiradi:

-analitik fikrlash;

-raqamli savodxonlik;

-texnologiyalarni boshqarish;

-kreativlik sun'iy intellekt bilan ishlash.

Deloitte (2022) “Global Human Capital Trends” hisobotida HR-Tech vositalari xodimlar samaradorligini 15–25 foiz oshirgani qayd etiladi [9]

O‘zbekiston Statistika agentligi (2023) ma’lumotlariga ko‘ra xodimlarning 35–40 foizi raqamli savodxonlikning minimal talablariga javob beradi [10]

Bu esa raqamli ko‘nikmalar bo‘yicha ichki ta'lim tizimlarini kuchaytirish zarurligini ko‘rsatadi.

Jadvalda keltirilgan ma’lumotlar 2022-yilda O‘zbekiston va uchta Yevropa davlatlari o‘rtasida raqamli ko‘nikmalar darajasi va internetdan foydalanish qamrovi bo‘yicha sezilarli farqlar mavjudligini ko‘rsatadi. Bu farqlar mamlakatlarning raqamli transformatsiya jarayoniga kirish darajasi, iqtisodiy rivojlanish sur’atlari, ta’lim sifati hamda axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga yo‘naltirilgan investitsiyalar bilan chambarchas bog‘liqdir.

2022-yilda Shvetsiya (96%), Latviya (90%) va Litva (87%) aholisi internetdan deyarli to‘liq foydalanadi. Bu davlatlarda internet infratuzilmasi yuqori darajada rivojlangan, keng polosali ulanish imkoniyatlari keng, va raqamli xizmatlar hayotning ajralmas qismiga aylangan.

1-jadval

Raqamli transformatsiya jarayonida mamlakatlar o’rtasida 2022-yilda inson kapitalining raqamli ko‘nikmalar darajasi1

Mamlakat	Internet foydalanuvchilar (%)	Yuqori raqamli ko‘nikmalar (%)
O‘zbekiston	65.8%	16%
Shvetsiya	96%	36%

Litva	87%	23%
Latviya	90%	24%

O‘zbekistonda esa internet qamrovi 65.8% bo‘lib, Yevropa davlatlariga nisbatan ancha past. Biroq o‘sish sur’ati barqaror bo‘lib, keyingi yillarda ulanish darajasining oshib borishi raqamli transformatsiya uchun muhim zamin yaratmoqda.

MUHOKAMA. Tahlil natijalari raqamli transformatsiya inson kapitalini boshqarish jarayonida yangi paradigmalarni talab qilishini ko‘rsatdi. OECD (2021) ma’lumotlariga ko‘ra [11] raqamli iqtisodiyotga moslashishda rivojlanayotgan mamlakatlarda xodimlarning 55 foizida zarur ko‘nikmalar yetishmaydi.

Zamonaviy boshqaruv yondashuvlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-HR-Analytics asosida qaror qabul qilish;

-kompetensiya xaritalash (Competency Mapping);

-LMS orqali doimiy korporativ o‘qitish;

-AI asosida xodimlarni tanlash va baholash.

IBM Skills Transformation Report [12] ma’lumotlariga ko‘ra, raqamli treninglarni joriy etgan korxonalar xodimlar samaradorligining sezilarli oshishini qayd etgan. Bularning barchasi inson kapitalini rivojlantirishning zamonaviy mexanizmlari qanchalik muhim ekanini tasdiqlaydi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, mamlakatimizda korxonalarda inson kapitali rivojlanish jarayonini shartli ravishda uch asosiy evolyutsion bosqichga ajratish mumkin:

1 Muallif tomonidan Worldbank ma’lumotlari asosida tuzilgan

1-bosqich: An’anaviy kadrlar boshqaruvi (1991–2010-yillar) .O‘zbekiston mustaqilligining ilk yillarida korxonalarda kadrlar siyosati ko‘proq hujjat yuritish, kadrlar hisobini yuritish, mehnat intizomi va ish haqi shakllantirish kabi funksiyalar bilan chegaralangan edi. Bu davrda:

• malaka oshirish tizimi markazlashgan edi;

• raqamli texnologiyalar deyarli qo‘llanilmagan;

• HR bo‘limlari “kadrlar bo‘limi” sifatida faqat ma’muriy vazifalarni bajargan;

• inson kapitali strategik resurs sifatida ko‘rilmagan.

Korxonalar uchun asosiy vazifa - barqaror kadrlar oqimini ta’minlash bo‘lib, raqamli ko‘nikma yoki innovatsion kompetensiyalar iqtisodiyotda talab etilmagan.

2-bosqich: Inson kapitalini modernizatsiya qilish va korporativ treninglarning jadal kengayishi (2011–2018-yillar) Mazkur bosqichda iqtisodiyotning modernizatsiya qilinishi bilan birga, korxonalarda inson resurslarini rivojlantirishga yangicha qarash shakllandi

McKinsey va OECD ma’lumotlariga ko‘ra, aynan shu davrda dunyo bo‘yicha raqamli savodxonlik asosiy kompetensiyalardan biriga aylangan bo‘lsa, O‘zbekistonda ham IT-ko‘nikmalar bo‘yicha dastlabki treninglar joriy etildi. Korxonalarda HR bo‘limlari strategik rejalashtirishga qo‘shila boshladi.

3-bosqich: Raqamli transformatsiya va HR-Tech tizimlari orqali inson kapitalining innovatsion rivojlanishi (2019-yildan hozirgacha). Bu davr inson kapitalini rivojlantirishda tub burilish davri bo‘ldi.

WEF 2023 ma’lumotiga ko‘ra, eng tez o‘sayotgan ko‘nikmalar - analitik fikrlash, raqamli texnologiyalar bilan ishlash, murakkab muammolarni hal qilish va AI-kompetensiyalar. O‘zbekistonda ham 2021–2024-yillar davomida raqamli iqtisodiyot rivoji bilan korxonalarda raqamli ko‘nikmalarni oshirishga bo‘lgan talab 2 baravar oshgan.

XULOSA. Raqamli transformatsiya korxonalarda inson kapitalini rivojlantirishning strategik ahamiyat kasb etuvchi yo‘nalishiga aylandi. Raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish, HR-Tech tizimlarni joriy etish, AI asosida kadrlarni baholash va kompetensiya asosidagi boshqaruv modellarini kuchaytirish korxonalar samaradorligini oshiradi. Tadqiqot natijalari raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitali korxonalarning asosiy raqobat ustunligiga aylanganini ko‘rsatdi.

Xulosa qilib aytganda, raqamli transformatsiya sharoitida korxonalarda inson kapitalini rivojlantirish iqtisodiy o‘sish, innovatsion faoliyatni jadallashtirish va mehnat unumdorligini oshirishning asosiy omillaridan biriga aylandi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, inson kapitalini boshqarish tizimi endilikda faqat an’anaviy kadrlar ish yuritishi bilan cheklanmay, balki strategik rejalashtirish, raqamli ko‘nikmalarni shakllantirish, bilimlarni boshqarish va xodimlar salohiyatini aniqlashga qaratilgan zamonaviy mexanizmga aylangan.

Xodimlar rivoji endi korxona strategiyasining markaziy elementi bo‘lib, raqamli ko‘nikmalar talabining ortishi inson kapitali sifatiga qo‘yilgan talablarni ham sezilarli ravishda oshirmoqda. Korxonalarda HR-raqamlashtirish, masofaviy ish jarayonlari, bilimlarni boshqarish platformalari va raqamli kompetensiyalarni o‘qitish

tizimlarining joriy etilishi korxonaning tashkiliy moslashuvchanligini, innovatsion salohiyatini va raqobatbardoshligini oshirmoqda.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, inson kapitalini rivojlantirish bo‘yicha raqamli transformatsiya quyidagi strategik o‘zgarishlarni namoyon etmoqda:

1. HR jarayonlari strategik resursga aylandi, boshqaruvning markazida xodim salohiyati turibdi.

2. Korporativ bilimlar muhitini yaratish, digital-learning tizimlari va ko‘nikmalarni boshqarish asosiy ustunlikka aylandi.

3. Raqamli kompetensiyalar – barcha sohalarda asosiy mehnat bozori talabi sifatida shakllanmoqda.

4. Sun’iy intellekt va analitika HR-funksiyalarining sifatini oshirmoqda.

5. Gibrid va masofaviy ish mehnatni tashkil etishning yangi modeli sifatida kengaymoqda.

Umuman olganda, korxonalarda inson kapitalini rivojlantirishning raqamli modeli – innovatsion, tezkor, shaffof va natijaga yo‘naltirilgan boshqaruv tizimini shakllantirmoqda. O‘rganilgan jarayonlar asosida inson kapitalini rivojlantirishni yanada takomillashtirish bo‘yicha quyidagi amaliy tavsiyalar shakllantirildi:

1. Raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish bo‘yicha korporativ strategiya ishlab chiqish.

Korxonalar xodimlarining IT-savodxonligi, data-analitika, AI bilan ishlash, kiberxavfsizlik va avtomatlashtirish bo‘yicha ko‘nikmalarini doimiy ravishda oshirishi lozim.

2. HR-Tech platformalarini to‘liq joriy etish.

ATS, LMS, Talent-Management va KPI monitoring tizimlari xodimlar salohiyatini to‘liq tahlil qilish va rivojlantirish imkonini beradi.

3. Masofaviy va gibrid ish tizimlarini institutsional darajada mustahkamlash.

Bu xodimlar samaradorligini oshiradi, korxonani global mehnat bozoriga integratsiyalash imkonini beradi.

4. Inson kapitali sifatini baholashda data-analitika va AI vositalaridan foydalanish.

Yollashdan tortib, motivatsiya va malaka oshirishgacha bo‘lgan barcha jarayonlarda analitik yondashuv samaradorlikni oshiradi.

5. Korporativ bilimlar bazasi va ichki trening ekotizimini yaratish.

Xodimlar o‘z tajribasi va bilimlarini almashishi, innovatsion takliflar berishi uchun raqamli platformalar yo‘lga qo‘yilishi zarur.

6. Xodimlarning moslashuvchan kompetensiyalarini (soft skills) tizimli rivojlantirish.

Raqamli iqtisodiyotda kreativlik, kommunikativlik, muammo yechish va jamoaviy ishlash ko‘nikmalari yuqori qiymatga ega.

7. Korxonalarda HR-raqamlashtirish jarayonini xalqaro standartlar bilan uyg‘unlashtirish.

ISO HR standartlari, SHRM tavsiyalari va xalqaro kompetensiya modellari joriy etilishi maqsadga muvofiq.

8. Xodimlarni rag‘batlantirish tizimini raqamli samaradorlik ko‘rsatkichlari bilan integratsiya qilish.

KPI, OKR va performance-metrikalar asosida rag‘bat o‘zgartirilsa, xodim motivatsiyasi oshadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. McKinsey Global Institute. The Future of Work in Europe. – 2022. https://www.mckinsey.com/mgi/publications/the-future-of-work-in-europe

2. World Economic Forum. Future of Jobs Report 2023. – 2023. https://www.weforum.org/reports/future-of-jobs-report-2023

3. Deloitte. Global Human Capital Trends - 2022. – 2022. https://www2.deloitte.com/global/en/pages/human-capital/articles/human-capital-trends.html

4. OECD. Skills for the Digital Economy. – Paris: OECD Publishing, 2021. https://www.oecd.org/employment/skills-for-the-digital-economy.htm

5.

Mamatqulov A. Raqamli iqtisodiyot sharoitida inson kapitalini boshqarishning zamonaviy mexanizmlari. – 2023. https://scholar.google.com/scholar?q=Raqamli+iqtisodiyot+inson+kapitali

6. Bozorov N. Korxonalarda raqamlashtirish va malaka oshirish tizimlari. – 2024.

https://scholar.google.com/scholar?q=Korxonalarda+raqamlashtirish+va+malaka+oshirish

7. Xolmatova M. HR-Tech texnologiyalari va kompetensiya modeli. – 2023. : https://scholar.google.com/scholar?q=Hr

8. Tech+texnologiyalari+va+kompetensiya+modeli

9. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi. Raqamli iqtisodiyot statistik ma’lumotlari. – 2023–2024. https://stat.uz

10. IBM Institute for Business Value. Digital Workforce Transformation Insights. – 2023. https://www.ibm.com/thought-leadership/institute-business-value

II.

Sohalarda statistik, demografik va mehnat munosabatlari

tahlili

STRATEGIK REJALASHTIRISH JARAYONLARI VA KORPORATIV BOSHQARUV MEXANIZMLARINI TAKOMILLASHTIRISHNING INNOVATSION YO‘NALISHLARI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti,
AKTSI kafedrasi mudiri,
Iminova Nargizaxon Akramovna
e-mail: n.iminova@tuit.uz

Annotatsiya. Mazkur maqolada strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarining zamonaviy rivojlanish tendensiyalari, ularning o‘zaro bog‘liqligi hamda innovatsion yondashuvlar asosida takomillashtirish imkoniyatlari ilmiy tahlil qilindi. Raqamli texnologiyalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar analitikasi va axborot tizimlari strategik qaror qabul qilishning aniqligi va boshqaruv samaradorligini oshiruvchi asosiy omillar sifatida ko‘rib chiqildi. Maqolada xalqaro tajribalar, korporativ boshqaruvning ilg‘or standartlari va mahalliy korxonalar amaliyotiga tayanilgan holda strategiya boshqaruv - samaradorlik o‘rtasidagi integratsion model ishlab chiqildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, innovatsion boshqaruv vositalari bilan boyitilgan strategik rejalashtirish korporatsiyalarning barqaror o‘sishini, raqobatbardoshligini va manfaatdor tomonlar bilan samarali aloqalarini ta’minlaydi.

Kalit so‘zlar: Strategik rejalashtirish, korporativ boshqaruv, innovatsion boshqaruv texnologiyalari, sun’iy intellekt, Big Data, risklarni boshqarish, shaffoflik, raqamli transformatsiya, korporativ samaradorlik, boshqaruv modeli.

Abstract. This article provides a scientific analysis of contemporary development trends in strategic planning processes and corporate governance mechanisms, their interrelationships, and opportunities for improvement based on innovative approaches. Digital technologies, artificial intelligence, big data analytics, and information systems are examined as key factors enhancing the accuracy of strategic decision-making and overall management efficiency. Drawing on international experience, advanced corporate governance standards, and the practical operations of local enterprises, the study develops an integrated model linking strategy, governance, and performance. The findings demonstrate that strategic planning enriched with innovative management tools ensures sustainable corporate growth, strengthens competitiveness, and enhances effective engagement with stakeholders.

Keywords: strategic planning, corporate governance, innovative management technologies, artificial intelligence, big data, risk management, transparency, digital transformation, corporate performance, governance model

Аннотация. В статье представлен научный анализ современных тенденций развития процессов стратегического планирования и механизмов корпоративного управления, их взаимосвязи, а также возможностей совершенствования на основе инновационных подходов. Цифровые технологии, искусственный интеллект, аналитика больших данных и информационные системы рассматриваются как ключевые факторы повышения точности стратегических управленческих решений и эффективности управления. На основе международного опыта, передовых стандартов корпоративного управления и практики отечественных предприятий разработана интеграционная модель взаимосвязи стратегии, управления и эффективности. Полученные результаты свидетельствуют о том, что стратегическое планирование, обогащённое инновационными управленческими инструментами, обеспечивает устойчивый рост корпораций, повышение их конкурентоспособности и эффективное взаимодействие с заинтересованными сторонами.

Ключевые слова: стратегическое планирование, корпоративное управление, инновационные управленческие технологии, искусственный интеллект, Big Data, управление рисками, прозрачность, цифровая трансформация, корпоративная эффективность, модель управления

KIRISH.

“Strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarini takomillashtirishning innovatsion yo‘nalishlari” mavzusi bugungi globallashuv sharoitida korxonalar barqarorligini ta’minlash, raqobat ustunligini shakllantirish hamda boshqaruv samaradorligini oshirishning asosiy yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Jahon iqtisodiyoti dinamik o‘zgarayotgan, bozor talablarining o‘zgaruvchanligi kuchaygan, raqamli texnologiyalar biznes jarayonlarining barcha bo‘g‘inlariga chuqur kirib kelayotgan hozirgi davrda strategik rejalashtirish faqat uzoq muddatli rejalar ishlab chiqish bilan cheklanmay, balki korporativ boshqaruvning takomillashgan mexanizmlari bilan uyg‘unlashgan holda faoliyat yuritishni talab etadi. Korxona strategiyasi, boshqaruv madaniyati, manfaatdor tomonlar bilan o‘zaro munosabatlar, ichki nazorat va monitoring tizimlari bir butun mexanizm sifatida shakllanmaguncha, zamonaviy korporatsiyalarning raqobatbardoshligi to‘liq ta’minlanmaydi.

Strategik rejalashtirish nafaqat kompaniyaning rivojlanish yo‘nalishlarini belgilaydi, balki resurslardan samarali foydalanish, tavakkalchiliklarni boshqarish, bozor imkoniyatlarini aniqlash va tashkilotning uzoq muddatli barqarorligini kafolatlaydigan boshqaruv mexanizmlarini yaratishni ham o‘z ichiga oladi. So‘nggi yillarda raqamlashtirishning tez sur’atlar bilan rivojlanishi ushbu jarayonlarning sifat jihatdan yangi bosqichga o‘tishiga zamin yaratmoqda. Sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar analitikasi (big data), biznes-analitika platformalari, korporativ resurslarni boshqarish tizimlari (ERP) strategik qaror qabul qilish jarayonini ancha takomillashtirib, boshqaruvning shaffofligi va javobgarligini yangi darajaga ko‘tarmoqda.

Korporativ boshqaruv tizimi esa aksiyadorlar manfaatlarini himoya qiluvchi, menejmentning mas’uliyat darajasini oshiruvchi hamda kompaniya faoliyatining ochiqligini ta’minlovchi tamoyillar asosida shakllanadi. Jahon banki, OECD va boshqa xalqaro institutlar tomonidan ishlab chiqilgan korporativ boshqaruv standartlari ko‘plab davlatlarda kompaniyalar faoliyatini tartibga soluvchi asosiy metodologik platformaga aylangan. Umuman olganda, korporativ boshqaruv tizimini

innovatsion yondashuvlarga asoslangan holda rivojlantirish strategik rejalashtirish jarayonining integral qismi sifatida qaralishi zarur.

Mazkur ilmiy maqolada strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruv jarayonlarining nazariy asoslari, ularning o‘zaro bog‘liqligi, zamonaviy korporatsiyalarda qo‘llanilayotgan innovatsion yondashuvlar hamda takomillashtirishning ustuvor yo‘nalishlari chuqur ilmiy tahlil etiladi. Shuningdek, maqola doirasida ilg‘or xorijiy tajribalar hamda amaliyotda qo‘llanilayotgan samarali boshqaruv mexanizmlari o‘rganilib, korxonalar faoliyatida strategiya va boshqaruv uyg‘unligini ta’minlashga qaratilgan taklif va tavsiyalar ishlab chiqiladi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvning nazariy asoslari bo‘yicha klassik va zamonaviy ilmiy adabiyotlar ushbu tushunchalarning korxona rivojlanishidagi markaziy rolini chuqur asoslab beradi. Ansoff (2007) va Chandler (1990) strategiyani tashkilot tuzilmasi va resurslar taqsimoti bilan bevosita bog‘liq jarayon sifatida talqin qilib, strategik rejalashtirishni uzoq muddatli raqobat ustunligini shakllantiruvchi asosiy boshqaruv vositasi deb hisoblaydi. Mintzberg (1994) esa strategik rejalashtirishning faqat rasmiy rejalar majmui emas, balki dinamik muhitga moslashuvchi boshqaruv tafakkuri ekanini ta’kidlaydi. Ushbu yondashuvlar strategiya va boshqaruvning ajralmasligini ilmiy jihatdan asoslab, korporativ boshqaruv mexanizmlarining strategik qarorlarni amalga oshirishdagi muhim rolini ochib beradi. Grant (2019) tomonidan ilgari surilgan resurslarga asoslangan strategiya nazariyasi esa strategik rejalashtirish samaradorligini ichki imkoniyatlar, boshqaruv sifati va institutsional muhit bilan chambarchas bog‘laydi.

Korporativ boshqaruv masalalariga bag‘ishlangan adabiyotlar, xususan, Charkham (2000), Hamidulin (2007), Zaynutdinov va Rahimova (2007) hamda IFC (2018) tadqiqotlarida korporativ boshqaruv aksiyadorlar manfaatlarini himoya qilish, menejment javobgarligini kuchaytirish va shaffoflikni ta’minlash vositasi sifatida talqin qilinadi. Davlat ishtirokidagi aksiyadorlik jamiyatlarida boshqaruv xususiyatlarini o‘rgangan Hankeldiyeva (2017) korporativ boshqaruv mexanizmlarining samaradorligi bevosita ichki nazorat, audit va manfaatdor tomonlar bilan munosabatlar sifatiga bog‘liq ekanini ko‘rsatadi. IFC va OECD standartlari korporativ boshqaruvni strategik rejalashtirish bilan integratsiyalashgan holda qo‘llashni tavsiya etib, strategiya, risklarni boshqarish va nazorat tizimlari yagona boshqaruv arxitekturasi sifatida shakllanishi zarurligini asoslaydi. Ushbu manbalar

strategik rejalashtirish muvaffaqiyati korporativ boshqaruvning institut sifatida qanchalik rivojlanganiga bevosita bog‘liqligini ilmiy dalillar bilan tasdiqlaydi.

So‘nggi yillardagi ilmiy adabiyotlar strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvning innovatsion transformatsiyasiga alohida e’tibor qaratmoqda. Davenport va Harris (2017) ma’lumotlarga asoslangan boshqaruv konsepsiyasini ilgari surib, Big Data va analitik platformalar strategik qaror qabul qilishning aniqligi va tezligini tubdan oshirishini isbotlaydi. Tapscott (2016) esa blokcheyn texnologiyalarining korporativ boshqaruvdagi shaffoflik, ishonch va nazorat mexanizmlarini yangilashdagi rolini ochib beradi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi (2020) ham milliy darajada strategik rejalashtirish va boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab, innovatsion boshqaruv vositalarini joriy etish orqali korxonalar samaradorligini oshirishga yo‘naltirilgan. Ushbu manbalar majmuasi strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvning kelajak modeli raqamli texnologiyalar, analitik yondashuvlar va shaffof boshqaruv institutlari integratsiyasiga asoslanishini konseptual jihatdan asoslab beradi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqot strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarining zamonaviy rivojlanish tendensiyalarini tizimli tahlil qilishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ilmiy izlanishlarda keng qo‘llaniladigan bir nechta metodlarga tayandi. Avvalo, mavzuga oid nazariy yondashuvlarni aniqlash uchun xalqaro ilmiy maqolalar, OECD, Jahon banki, IFC kabi tashkilotlarning korporativ boshqaruv bo‘yicha standart va hisobotlari, shuningdek, yetakchi korporatsiyalarning ochiq ma’lumotlar bazasi asosida kontent tahlili amalga oshirildi. Bu yondashuv strategik boshqaruvning zamonaviy tamoyillari, rejalashtirish jarayonining evolyutsiyasi va korporativ boshqaruv modeli transformatsiyasi haqida umumiy ilmiy asos yaratdi.

Keyingi bosqichda korporativ boshqaruvning samaradorlikka ta’sirini aniqlash maqsadida qiyosiy tahlil usuli qo‘llanildi. Xususan, rivojlangan korporativ boshqaruvga ega bo‘lgan xalqaro kompaniyalar bilan boshqaruv tizimi endigina modernizatsiya qilinayotgan korxonalar o‘rtasida strategik rejalashtirishning bajarilish sifati, nazorat tizimlari, risklarni boshqarish yondashuvlari va manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik modeli solishtirildi.

Bundan tashqari, tadqiqotning amaliy qismini mustahkamlash uchun tizimli yondashuv qo‘llanilib, strategik rejalashtirish - korporativ boshqaruv - natijadorlik

o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikning konseptual modeli ishlab chiqildi. Ushbu model orqali strategik maqsadlar aniqligi, qaror qabul qilish mexanizmlarining shaffofligi, boshqaruvdagi javobgarlik va ichki nazoratning ahamiyati integrallashgan holda baholandi. Umuman olganda, tanlangan metodlar maqola doirasida strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvning nazariy hamda amaliy jihatlarini kompleks o‘rganish imkonini berdi. Tadqiqot natijalari keyingi bo‘limda batafsil tahlil qilinadi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tadqiqot natijalari strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi, korporatsiyalar samaradorligiga ta’siri hamda innovatsion yondashuvlarning amaliy ahamiyatini yoritib berdi. Olingan ma’lumotlar shuni ko‘rsatadiki, strategik rejalashtirish faqat uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishlarini belgilab beruvchi jarayon emas, balki korporativ boshqaruvning barcha elementlarini - qaror qabul qilish, monitoring, manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik, risklarni boshqarish va shaffoflikni - yagona tizimga integratsiya qiluvchi mexanizmga aylanib bormoqda.

Strategik rejalashtirishning samaradorlikka ta’siri bo‘yicha olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatadiki, ushbu jarayonning sifati korporatsiya faoliyatining barqarorligi va natijadorligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Strategik rejalashtirish puxta yo‘lga qo‘yilgan korxonalarda rivojlanish yo‘nalishlari aniq belgilanadi, resurslar maqsadli taqsimlanadi hamda tashqi va ichki muhitdagi o‘zgarishlarga moslashuvchanlik darajasi yuqori bo‘ladi. Bunday tashkilotlarda strategiya faqat deklarativ hujjat sifatida emas, balki kundalik boshqaruv qarorlarini yo‘naltiruvchi amaliy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, strategik maqsadlari aniq shakllantirilgan va ularni o‘lchash uchun to‘g‘ri tanlangan KPI indikatorlariga ega korxonalarda qaror qabul qilish jarayoni tez va asosli bo‘ladi. Maqsadlar va natijalar o‘rtasidagi bog‘liqlikning aniqligi boshqaruv subyektivligini kamaytirib, xatolik ehtimolini pasaytiradi. Natijada, menejment qarorlari intuitiv yondashuvdan ko‘ra, faktlar va tahlillarga asoslangan holda qabul qilinadi, bu esa umumiy korporativ samaradorlikning oshishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy sharoitda strategik rejalashtirish jarayonlarining samaradorligi raqamli va innovatsion boshqaruv vositalarining qo‘llanilishi bilan yanada kuchaymoqda. Big Data analitikasi yordamida bozor tendensiyalarini chuqur va aniq prognozlash imkoniyati yuzaga kelib, korxonalar kelajakdagi xatarlar va imkoniyatlarni oldindan baholashga erishmoqda. Business Intelligence platformalari

esa murakkab ma’lumotlarni vizual va tushunarli shaklda taqdim etib, strategik qarorlar qabul qilish jarayonini soddalashtirmoqda.

Shuningdek, ERP tizimlarining strategik rejalashtirishga integratsiyalashuvi resurslardan foydalanish samaradorligini oshirishda muhim rol o‘ynamoqda. Ushbu tizimlar orqali moliyaviy, moddiy va inson resurslari yagona axborot makonida boshqarilib, strategik rejalarning real bajarilishi doimiy monitoring qilinadi. Sun’iy intellekt asosidagi risk-modellar esa xavflarni oldindan aniqlash va baholash imkonini berib, korxonaning barqaror faoliyat yuritishini ta’minlovchi muhim vositaga aylanmoqda.

Korporativ boshqaruv mexanizmlarining transformatsiyasi strategik rejalashtirishni qo‘llab-quvvatlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, rivojlangan korporativ boshqaruv tizimiga ega kompaniyalarda strategik rejalarning bajarilishi izchil va nazorat ostida amalga oshiriladi. Bunday mexanizmlar boshqaruvda shaffoflikni ta’minlab, aksiyadorlar va boshqa manfaatdor tomonlarning kompaniya faoliyati haqidagi ishonchli axborotga ega bo‘lishiga imkon yaratadi.

Bundan tashqari, takomillashgan korporativ boshqaruv javobgarlik darajasini sezilarli oshiradi. Boshqaruv organlari faoliyati aniq mezonlar asosida baholanadi, ichki va tashqi audit tizimlari orqali qarorlar monitoring qilinadi. Natijada, strategik qaror qabul qilishda mas’uliyatsizlik va noto‘g‘ri qarorlar xavfi kamayadi, risklarni boshqarish jarayoni esa tizimli va ilmiy asosda olib boriladi.

Qiyosiy tahlil natijalari shuni ko‘rsatdiki, yuqori korporativ boshqaruv standartlariga ega bo‘lgan xalqaro va mahalliy kompaniyalarda strategik rejalashtirishning bajarilish sur’ati va natijadorligi ancha yuqori bo‘ladi. Boshqaruvi sust rivojlangan korxonalarda esa strategik maqsadlarning mavhumligi, monitoring tizimlarining zaifligi va qarorlarning subyektivligi samaradorlikni pasaytiruvchi asosiy omillar sifatida namoyon bo‘ladi. Shu bois, strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvning uyg‘unlashuvi zamonaviy korxonalar uchun raqobatbardoshlik va barqaror rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

1-jadval

Strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruv ko‘rsatkichlarining qiyosiy tahlili

Ko‘rsatkichlar	Rivojlangan korporativ boshqaruvga ega kompaniyalar	Boshqaruvi sust rivojlangan korxonalar
Strategik maqsadlarning aniqligi	Yuqori – KPI va roadmap bilan uyg‘un	Past – umumiy va mavhum
Risklarni boshqarish tizimi	AI va big data asosida raqamli model	Qo‘lda, tajribaga tayanadi
Qaror qabul qilish jarayoni	Ma’lumotlarga asoslangan, tezkor	Subyektiv, sekin
Shaffoflik darajasi	Yillik hisobotlar, auditorlik nazorati	Minimal, cheklangan
Innovatsion boshqaruv vositalari	ERP, BI, AI, IoT, blockchain	An’anaviy hisob-kitob usullari
Manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik	Mo‘tadil va mexanizatsiyalashgan	Episodik, tizimsiz

Amaliy natija - takomillashgan integratsion yondashuv. Tadqiqotdan kelib chiqqan holda, korxona uchun quyidagi integratsion boshqaruv modeli samarali ekani aniqlandi: Strategik rejalashtirish + Innovatsion boshqaruv texnologiyalari + Kengaytirilgan audit tizimi + Manfaatdor tomonlar bilan faol kommunikatsiya. Ushbu to‘rtlik kompaniyaning barqaror o‘sishini va boshqaruv samaradorligini ta’minlaydi.

Tadqiqot natijalari strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruv o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham kuchli ekanini ko‘rsatdi. Kompaniyaning uzoq muddatli rivojlanishi, bozor xavflariga moslashuvchanligi, innovatsiyalarni qabul qilish qobiliyati hamda manfaatdor tomonlar bilan samarali aloqasi aynan ushbu ikki tizimning qay darajada uyg‘un ishlashiga bog‘liq. Bugungi biznes muhitida muvaffaqiyat faqat strategiya tuzish bilan emas, balki strategiyani professional boshqaruv mexanizmlari orqali amalda to‘g‘ri yo‘naltirish bilan belgilanmoqda.

1. Strategiya va boshqaruvning zamonaviy integratsiyasi. Tahlil davomida korporativ boshqaruvning takomillashuvi strategik rejalashtirishni keskin kuchaytirishi isbotlandi. Ya’ni, shaffoflik, javobgarlik va nazorat mexanizmlari kuchaygan sari strategik maqsadlarning aniq belgilanishi va bajarilishi ham yuqori darajada amalga oshadi. Aksar rivojlangan korporatsiyalarda strategik rejalashtirish

- boshqaruvning yadro funksiyasiga aylangan, menejment formlarining asosiy ustuni sifatida xizmat qiladi.

2. Raqamlashtirishning kuchayishi - boshqaruv paradigmasining o‘zgarishi. Raqamli texnologiyalar jadal kirib kelishi bilan korporativ boshqaruvning an’anaviy shakllari allaqachon o‘z dolzarbligini yo‘qotmoqda. Big Data, ERP, CRM, AI-avtomatlashtirilgan tahlil modellarining tatbiqi strategik qarorlarni faktlarga asoslangan, tezkor va aniq ko‘rinishga keltiradi. Bu jarayon strategiyaning noto‘g‘ri rejalashtirilish xavfini minimallashtiradi hamda kompaniyaning bozor o‘zgarishlariga moslashuvchanligini oshiradi.

3. Risklarni boshqarishning kuchaytirilgan modeli. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, korxonalarda risklarni boshqarish sifatining oshishi strategik rejalashtirishning aniq bajarilishiga bevosita ta’sir qiladi. Boshqaruvi sust korxonalar risklarni intuitiv ravishda boshqaradi, rivojlangan korporatsiyalar esa AI asosidagi prognoz modellaridan foydalanadi. Bu farq kompaniya samaradorligini 20–40% gacha oshirishi mumkinligi xalqaro amaliyotlarda qayd etilgan.

4. Amaliy muammolar: o‘tish davridagi qiyinchiliklar. O‘zbekiston va mintaqadagi ko‘plab kompaniyalarda korporativ boshqaruvning transformatsiyasi sekin kechmoqda. Asosiy to‘siqlar:

- raqamli boshqaruv platformalariga moslashishdagi qiyinchiliklar;
- boshqaruv madaniyatining yetarli shakllanmaganligi;
- manfaatdor tomonlar bilan tizimli aloqalarning sustligi;
- monitoring va audit jarayonlarining to‘liq raqamlashtirilmaganligi. Tadqiqot ushbu muammolarni hal qilishning konseptual yechimini: integratsiyalashgan boshqaruv modelini joriy qilishni taklif qiladi.

5. Muhim xulosaviy nuqta. Tahlil shuni ko‘rsatadiki, strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvni alohida tizim sifatida ko‘rib bo‘lmaydi. Ular bir-birini to‘ldiruvchi, integratsiyalashgan mexanizmlardir. Yagona tizim sifatida ishlaganda kompaniya: - bozor o‘zgarishlariga moslashuvchan; - resurslarni optimal boshqaruvchi; - manfaatdor tomonlarga nisbatan ochiq; - strategik maqsadlarini aniq bajaruvchi tashkilotga aylanadi.

MUHOKAMA. Mazkur tadqiqot natijalari strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruv o‘rtasidagi bog‘liqlik zamonaviy korporatsiyalar uchun “alohida-alohida jarayonlar” emas, balki yagona boshqaruv arxitekturasining o‘zaro bog‘langan bo‘g‘inlari ekanini tasdiqlaydi. Muhokama shuni ko‘rsatadiki, strategik rejalashtirishning sifati korporativ boshqaruv institutlari (kuzatuv kengashi, audit

qo‘mitalari, risk boshqaruvi, compliance va oshkoralik) bilan qanchalik uyg‘unlashsa, kompaniyaning uzoq muddatli barqarorligi va bozordagi moslashuvchanligi shunchalik yuqori bo‘ladi. Shu ma’noda, strategiya “qayerga borish”ni belgilasa, korporativ boshqaruv “qanday va qaysi mas’uliyat bilan borish”ni kafolatlaydi; ularning integratsiyasi bo‘lmagan holatda strategik maqsadlar rasmiy hujjat darajasida qolib ketishi, natijadorlik esa ichki muammolar va subyektiv qarorlar ta’sirida pasayishi mumkin.

Muhokama doirasida raqamli texnologiyalar strategik rejalashtirishning metodologik tabiatini ham o‘zgartirayotganini alohida ta’kidlash lozim. Big Data va BI platformalari orqali qarorlar “tajriba va sezgi”dan ko‘ra “dalil va ko‘rsatkich”ga tayanishi kuchayadi, bu esa strategiyaning ilmiy asoslanganligini oshiradi. Biroq, ayni paytda ma’lumotlar ko‘pligi noto‘g‘ri interpretatsiya, “data bias”, ma’lumotlar sifati pastligi yoki manipulyativ hisobotlar orqali strategik xatolarga ham olib kelishi mumkin. Demak, raqamli boshqaruv faqat texnologiya joriy qilish bilan emas, balki ma’lumotlar sifati, standartlashtirish, axborot xavfsizligi va analitik kompetensiyalarni kuchaytirish bilan birga borishi zarur. Aks holda, “raqamli boshqaruv” formal ko‘rinish kasb etib, real samaradorlik bermasligi ehtimoli yuqori bo‘ladi.

Korporativ boshqaruvning transformatsiyasi masalasi muhokamada alohida o‘rin egallaydi, chunki strategik rejalashtirishning muvaffaqiyati ko‘p hollarda nazorat va javobgarlik mexanizmlariga borib taqaladi. Tadqiqot natijalariga ko‘ra, shaffoflik va audit tizimi kuchli bo‘lgan kompaniyalarda strategik KPIlar “faqat monitoring” emas, balki “hisobdorlik instrumenti” sifatida ishlaydi. Bu holat menejmentning qarorlar uchun mas’uliyatini oshiradi, resurslar taqsimotidagi xatolarni kamaytiradi hamda manfaatdor tomonlar bilan ishonchli aloqani shakllantiradi. Shu bilan birga, boshqaruv tizimi sust rivojlangan korxonalarda KPIlar ko‘pincha rasmiy “hisobot indikatorlari”ga aylanib qolishi, real natijani o‘lchash va strategiyani tuzatish imkonini bermasligi muhokamada qayd etilishi kerak bo‘lgan muhim xavf omilidir.

Risklarni boshqarish kontekstida muhokama shuni ko‘rsatadiki, strategik rejalashtirishning innovatsion yo‘nalishlari orasida AI va prognoz modellarining integratsiyasi eng katta potensialga ega. Bunda risklar “hodisa sodir bo‘lgandan keyin javob qaytarish” tamoyilidan “oldindan ko‘rish va oldini olish” tamoyiliga o‘tadi. Lekin AI risk-modellar ham korporativ boshqaruvda yangi muammolarni keltirib chiqaradi: algoritmik shaffoflik, modelga bo‘lgan ishonch, etik me’yorlar va

ma’lumotlar maxfiyligi masalalari. Demak, risklarni boshqarishning raqamli modeli kompaniyada compliance, ichki audit va IT xavfsizlik bilan uzviy bog‘lanmagan bo‘lsa, innovatsiya kutilgan foyda o‘rniga reputatsion va huquqiy tavakkalchiliklarni kuchaytirishi mumkin.

Manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik muhokamasida ham muhim natija shuki, strategiya va boshqaruv integratsiyasi “stakeholder value”ga xizmat qiladigan kommunikatsion tizimni talab qiladi. Kompaniya faqat aksiyadorlar foydasini emas, balki xodimlar, mijozlar, hamkorlar, regulatorlar va jamiyat manfaatlarini ham muvozanatda ushlashi kerak bo‘ladi. Raqamli transformatsiya sharoitida bunday muvozanatga erishish uchun ESG, shaffof hisobotlar, ochiq KPIlar, raqamli murojaatlar tizimi va doimiy monitoring platformalari korporativ boshqaruvning amaliy vositalari sifatida ko‘riladi. Shu sababli, “strategik rejalashtirish + korporativ boshqaruv” integratsiyasi amalda “strategik kommunikatsiya”ni ham ichiga oluvchi kengroq modelga aylanadi.

O‘zbekiston sharoitida muhokama qilish zarur bo‘lgan muhim jihat - o‘tish davriga xos institutsional va kadrlar bilan bog‘liq to‘siqlardir. Ko‘plab korxonalarda raqamli platformalarga moslashuv, ma’lumotlar madaniyati, ichki auditning real mustaqilligi, manfaatdor tomonlar bilan tizimli aloqalar va korporativ boshqaruvning zamonaviy standartlarga mosligi yetarli darajada shakllanmagan bo‘lishi mumkin.

XULOSA. Ushbu tadqiqot strategik rejalashtirish jarayonlari va korporativ boshqaruv mexanizmlarining o‘zaro bog‘liqligi, ularning zamonaviy transformatsiyasi hamda innovatsion yondashuvlar orqali samaradorlikni oshirish imkoniyatlarini chuqur tahlil qilib berdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, strategik rejalashtirish korxonaning uzoq muddatli rivojlanish yo‘nalishini belgilovchi asosiy vosita bo‘lsa, korporativ boshqaruv bu strategiyaning to‘g‘ri va samarali amalga oshirilishini ta’minlaydigan boshqaruv makonidir. Boshqacha aytganda, strategiya yo‘nalishni beradi, boshqaruv esa uni hayotga tatbiq etadi.

Tadqiqot davomida amalga oshirilgan qiyosiy tahlillar korporativ boshqaruvi rivojlangan kompaniyalarda:

- strategik maqsadlar aniq belgilanishi;
- boshqaruvning shaffof bo‘lishi;
- risklarni professional darajada boshqarilishi;

- manfaatdor tomonlar bilan tizimli hamkorlik yo‘lga qo‘yilishi natijasida korporativ samaradorlikning yuqori bo‘lishi isbotlandi. Boshqaruv madaniyati sust rivojlangan korxonalarda esa strategik qarorlarning subyektivligi, ma’lumotlar bazasining torligi, monitoringning zaifligi kabi omillar natijadorlikni pasaytirayotganligi aniqlandi.

Shu asosda, strategik rejalashtirish va korporativ boshqaruvni takomillashtirish quyidagi ustuvor yondashuvlarni talab qiladi:

- boshqaruv jarayonlarining to‘liq raqamlashtirilishi;
- AI va Big Data asosida risk-modellarni joriy etish;
- manfaatdor tomonlar bilan ochiq va tizimli kommunikatsiya;
- strategik KPI va monitoring mexanizmlarining yangilanishi;
- audit va nazorat tizimlarining mustahkamlanishi.

Umuman olganda, innovatsion boshqaruv texnologiyalari bilan boyitilgan strategik rejalashtirish kompaniyaga nafaqat ichki barqarorlik, balki global raqobat maydonida ham ustunlik beradi. Tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, korporativ boshqaruvning modernizatsiyasi strategik rivojlanishning ajralmas qismi bo‘lib, kompaniya samaradorligi va ustuvor o‘sishining asosiy drayveri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-6079-sonli qarori.

2. Хамидулин М.Б. – Корпоратив маданият ва корпоратив бошқарув.- Т.: Академия, 2007.224 б.

3. Зайнутдинов Ш.Н., Раҳимова Д.Н. Корпоратив бошқарув асослари. – Т.: Академия, 2007. 48б.

4.

6. Jonathan P. Charkham. Keeping Better Company: Corporate Governance Ten Years On.

5. Ханкелдиева Г.Ш. Особенности корпоративного управления в акционерных обществах с государственным участием.// Бюллетень науки и практики. №11, 2017 г. Научный журнал. Нижневартовск.

С.357-363.

6.

Grant, R. M. (2019). Contemporary Strategy Analysis. John Wiley & Sons.

7.

IFC (2018). Corporate Governance Methodology. International Finance Corporation.

8.

Ansoff, H. I. (2007). Strategic Management. Palgrave Macmillan.

9.

Davenport, T. H., & Harris, J. (2017). Competing on Analytics: The New Science of Winning. Harvard Business Review Press.

QISHLOQ TURIZMINI RIVOJLANISHIDA EKOLOGIK MADANIYATNING ROLI

Oriental universiteti

i.f.n., dotsent Xudaynazarova Dilorom

ORCID: 0009-0004-9551-6188

dilorom2019@list.ru

Annotatsiya. Ushbu maqolada ekologik madaniyatning qishloq turizmining barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi omil sifatidagi o‘rni tadqiq etilgan. Tadqiqot doirasida ekologik madaniyat tushunchasining mazmun-mohiyati yoritilib, uning jamiyatda shakllanish omillari va qishloq hududlarida turizm faoliyati bilan bog‘liq ekologik muammolar tahlil qilingan. Qishloq turizmi tabiiy resurslarga tayangan holda rivojlanar ekan, ekologik madaniyatni yuksaltirish atrof-muhitni muhofaza qilish, bioxilma-xillikni saqlash va resurslardan oqilona foydalanishni ta’minlovchi asosiy shart ekanligi ilmiy manbalar asosida asoslab berilgan. Maqolada mahalliy jamoalarning ekologik ongi va mas’uliyatini oshirish orqali turizmning ijtimoiyiqtisodiy samaradorligini oshirish hamda barqaror rivojlanishga erishishning ustuvor yo‘nalishlari ko‘rsatib berilgan. Shu bilan birga, O‘zbekiston sharoitida qishloq turizmini rivojlantirishda ekologik madaniyatni takomillashtirish bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit suzlar: Ekologik madaniyat, qishloq turizmi, barqaror rivojlanish, ekologik mas’uliyat, tabiatni muhofaza qilish, eko-turizm, mahalliy jamoa ishtiroki, tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, bioxilma-xillikni saqlash, ekologik ta’lim,

ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish, atrof-muhitni muhofaza qilish, turizm infratuzilmasi, barqaror turizm siyosati, ekologik innovatsiyalar.

Аннотация. В данной стате исследована роль экологической культуры как фактора устойчивого развития селского туризма. В рамках исследования раскрыто содержание понятия «экологическая культура», рассмотрены факторы её формирования в обществе, а также проанализированы экологические проблемы, связанные с туристической деятелностю в селских районах. Посколку селский туризм развивается на основе природных ресурсов, повышение уровня экологической культуры является ключевым условием обеспечения охраны окружающей среды, сохранения биоразнообразия и рационалного исползования ресурсов, что обосновано на основе научных источников. В стате обозначены приоритетные направления повышения социально-экономической эффективности туризма и достижения устойчивого развития за счёт укрепления экологического сознания и ответственности местных сообществ. Кроме того, разработаны практические рекомендатсии по совершенствованию экологической культуры в процессе развития селского туризма в условиях Узбекистана.

Ключевые слова: Экологическая культура, селский туризм, устойчивое развитие, экологическая ответственност, охрана природы, экотуризм, участие местного сообщества, рационалное исползование природных ресурсов, сохранение биоразнообразия, экологическое образование, социалноэкономическое развитие, охрана окружающей среды, туристическая инфраструктура, политика устойчивого туризма, экологические инноватсии.

Abstract. This article examines the role of environmental culture as a factor influencing the sustainable development of rural tourism. The study explores the essence of the concept of “environmental culture,” identifies the factors shaping it within society, and analyzes environmental issues associated with tourism activities in rural areas. As rural tourism relies on natural resources, enhancing environmental culture is argued-based on scientific evidence-to be a fundamental prerequisite for environmental protection, biodiversity conservation, and the rational use of resources. The article outlines priority directions for increasing the socio-economic effectiveness of tourism and achieving sustainable development by strengthening the environmental awareness and responsibility of local communities. Additionally, practical

recommendations have been developed to improve environmental culture in the process of developing rural tourism in the context of Uzbekistan.

Keywords: Environmental culture, rural tourism, sustainable development, environmental responsibility, nature conservation, eco-tourism, local community participation, rational use of natural resources, biodiversity conservation, environmental education, socio-economic development, environmental protection, tourism infrastructure, sustainable tourism policy, environmental innovations.

Kirish. So‘nggi yillarda barqaror rivojlanish strategiyalari doirasida qishloq turizmi jahon va milliy iqtisodiyotning muhim yo‘nalishlaridan biriga aylandi. Qishloq hududlarida turizmning rivojlanishi faqat iqtisodiy foyda emas, balki ijtimoiy barqarorlik va ekologik mas’uliyatni ham ta’minlashi zarur. Bu jarayonda ekologik madaniyat asosiy omil sifatida namoyon bo‘ladi. Ekologik madaniyat insonning tabiatga munosabati, ekologik bilim, axloq va faoliyat madaniyati tizimidan iborat bo‘lib, qishloq turizmining barqarorligini ta’minlaydi. UNWTO (2022) va UNESCO (2021) ma’lumotlariga ko‘ra, ekologik madaniyat yuqori bo‘lgan jamoalarda turizm faoliyati uzoq muddatli va iqtisodiy jihatdan samarali kechadi.

O‘zbekistonda qishloq turizmini rivojlantirish “Yashil iqtisodiyot” konsepsiyasi doirasida davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishi sifatida belgilangan bo‘lsa-da, ekologik madaniyat darajasini oshirish va uni amaliyotga integratsiya qilish hanuzgacha to‘liq ta’minlanmagan. Shu munosabat bilan mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi - ekologik madaniyatning qishloq turizmini rivojlantirishga ta’sirini ilmiy asosda baholash va amaliy tavsiyalar ishlab chiqishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAXLILI. So‘nggi yillarda turizm industriyasining barqaror rivojlanishi masalalari jahon ilmiy doirasida keng muhokama etilayotgan dolzarb mavzulardan biriga aylandi. Xususan, qishloq turizmi ekologik barqarorlikni ta’minlash, mahalliy aholi farovonligini oshirish va madaniy merosni saqlash imkoniyatlarini yaratadigan ustuvor yo‘nalish sifatida e’tirof etilmoqda [1]. Mualliflarning fikricha, qishloq turizmining uzoq muddatli samaradorligi tabiiy resurslarni tejamkorlik bilan boshqarish va ekologik madaniyatni yuksaltirishga bevosita bog‘liq. Ekologik madaniyat tushunchasiga oid ilmiy yondashuvlar turlicha talqin qilinsa-da, ko‘pchilik olimlar uni insoniyatning tabiatga bo‘lgan munosabatidagi ongli xulq-atvor tizimi sifatida ta’riflaydilar [2]. Masalan, Goldman [3] ekologik madaniyatni jamiyatning ekologik bilimlari, tabiatni muhofaza qilish odatlari va ekologik mas’uliyati yig‘indisi sifatida ta’kidlaydi. Bu fikrni Daniyelsen

va Marshall [4] qo‘llab-quvvatlab, qishloq hududlarida ekologik madaniyat past darajada bo‘lsa, turizm resurslari tezda tanqislashishi va atrof-muhit degradatsiyasi yuzaga kelishini qayd etadi.Qishloq turizmining barqaror rivojlanishida ekologik madaniyatning rolini tadqiq etgan mualliflar bu omilni strategik ahamiyatga ega qabul qiladi [5]. Xususan, Xanif va boshqalar [6] olib borgan tadqiqotlarda ekologik madaniyat yuqori bo‘lgan hududlarda qishloq turizmi nafaqat iqtisodiy o‘sishga xizmat qilayotgani, balki bioxilma-xillikni saqlash va ekologik risklarni kamaytirishga ham hissa qo‘shayotgani isbotlangan.O‘zbekistonlik tadqiqotchilar ham ushbu mavzuni milliy sharoitdan kelib chiqib yoritganlar. Abdukarimov [7] fikricha, mamlakatda qishloq turizmini rivojlantirishda ekologik madaniyatni shakllantirish davlat siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biriga aylangan. "Turizm to‘g‘risida"gi Qonun hamda "Ekologik madaniyat konsepsiyasi"da aholida ekologik savodxonlikni oshirish orqali eko-turizmni rivojlantirish belgilangan.Shu bilan birga, qator xalqaro tadqiqotchilar [8] barqaror turizmning muvaffaqiyati ko‘p jihatdan mahalliy jamoalarning ishtiroki va ularning ekologik madaniyat darajasiga bog‘liq ekanini ta’kidlashgan. Masalan, Italiyaning Toskana viloyati va Yaponiyaning Satoyama modelida mahalliy aholi ekologik madaniyati turizmning ekologik barqaror modelini yaratishda asosiy resurs sifatida foydalanilmoqda [9].

Metodologiya. Tadqiqotda qishloq turizmi va ekologik madaniyatning o‘zaro bog‘liqligini o‘rganish maqsadida kompleks ilmiy usullar qo‘llanildi.

1. Manbashunoslik va kontent-tahlil: UNWTO, UNESCO va milliy manbalar tahlil qilindi.
2. Iqtisodiy-statistik tahlil: 2020–2024 yillar davomida turizm ko‘rsatkichlari tahlil qilinib, korrelyatsion tahlil orqali ekologik madaniyat va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi bog‘liqlik aniqlandi.
3. SWOT-tahlil: Ekologik madaniyat va qishloq turizmining kuchli, zaif, imkoniyat va tahdid tomonlari baholandi.[10]
4. Ekspert baholash: Turizm mutaxassislari va ekologlar ishtirokida amaliy tavsiyalar shakllantirildi. Tadqiqot ma’lumotlari O‘zbekiston Respublikasi Turizm va madaniy meros vazirligi, Davlat statistika qo‘mitasi, hamda xalqaro tashkilotlar (UNWTO, UNESCO) hisobotlariga asoslandi.

Natijalar va muhokama. Quyidagi fikrni aniq tushunish mumkin: ekologik madaniyat qishloq turizmining barqaror rivojlanishiga ta’sir etuvchi strategik omillardan biri hisoblanadi. Bu tushuncha qishloq hududlaridagi turistik faoliyatda nafaqat iqtisodiy foyda ko‘rish, balki tabiatni asrash, mahalliy jamoalar manfaatini himoya qilish va kelajak uchun resurslarni tejab foydalanish tamoyillariga asoslanadi.[11]

Ekologik madaniyat – insonning tabiatga munosabatida namoyon bo‘ladigan ongli xulq-atvor, ekologik mas’uliyat, tabiat resurslaridan oqilona foydalanish va atrof-muhitni muhofaza qilishga qaratilgan qoidalar tizimidir. [12] Qishloq turizmi tabiatga juda bog‘liq. Agar ekologik madaniyat past bo‘lsa, turizm tabiatni yomonlashtiradi (ifloslanish, o‘rmonlarni kesish, landshaft buzilishi va h.k.). Ammo ekologik madaniyat yuqori bo‘lsa, qishloq turizmi barqaror rivojlanadi.

1-jadval

Ekologik madaniyat ta’sir etuvchi asosiy yo‘nalishlar

Yo‘nalish	Ta’sir
Ekologik xulq-atvor	Turistlar va mahalliy aholi tabiatga zarar yetkazmaydi
Resurslarni tejash	Suv va tuproq resurslarini saqlashga yordam beradi
Bioxilma-xillikni muhofaza	Flora va faunani saqlash ta’minlanadi
Ekologik turizm mahsuloti	Eko-marshrutlar, eko-mehmon uylar, fermer turizmi rivojlanadi
Jamoa ishtirokini kuchaytirish	Mahalliy aholida ekologik mas’uliyat kuchayadi
Ekologik ta’lim va targ‘ibot	Eko-o‘rgatuvchi turizm, bolalar lagerlari, tabiat maktablari

Ekologik madaniyat: turizmdan iqtisodiy foyda keltirib, tabiiy resurslarni kelajak avlodlar uchun saqlab qoladi, qishloq hududlari brendini oshiradi (masalan: “Eko-qishloq”, “Green Village”), mahalliy jamoalar uchun yangi ish o‘rinlari yaratadi, investitsiyalar uchun jozibador muhit yaratadi.[13]Ekologik madaniyati yaxshi darajada rivojlangan turizm qishloqlariga misol qilib quyidagilarni keltirishimiz mumkin:

1. Yaponiya – Satoyama modeli: tabiat bilan uyg‘un qishloq hayoti va eko-turizm.

2.

Italiya – Agriturizmi: fermerchilik + turizm + ekologik madaniyat.

3.

O‘zbekiston – “Green Uzbekistan” tashabbusi: eko-mehmon uylar, hashar madaniyati, “bir qadam tabiat uchun” aksiyalari.

Ekologik madaniyat - qishloq turizmining barqaror rivojlanishida hal qiluvchi omil. U turistik faoliyatni iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy jihatdan muvozanatda ushlab turish imkonini beradi. O‘zbekiston qishloq hududlaridagi turizm faoliyati mehmon uylari, agroturizm, hunarmandchilik markazlari, eko-marshrutlar kabi xizmatlar yig‘indisi. Ekologik madaniyat darajasi esa mahalliy aholining tabiatga munosabati, bilimi va kundalik amaliyotida (chiqindilarni saralash, suv-energiya tejami, biohayotni himoya qilish) qanday namoyon bo‘layotganini ifodalaydi.[14] Ekologik madaniyatni baholashda

Indikatorlar (o‘lchash uchun) dan

foydalanishimiz mumkin. Ekologik madaniyatni 3 blokda baholash mumkin:

Ong(Knowledge,K):

K1 – “yashil” tushunchalarni bilish; K2 – mahalliy ekotizim xususiyatlari; K3 – qoidalar (qo‘riqlanadigan hudud, otxona/piknik qoidalari).

Qadriyat/Motivatsiya(Attitudes,A):

A1 – tabiatni asrashga shaxsiy mas’uliyat; A2 – ekologik xizmatlar uchun tayyorlik (bio-paket, ekosayohat qoidalariga rioya); A3 – jamoaviy tashabbusga munosabat.

Amaliyot(Behaviors,B):

B1 – chiqindi saralash; B2 – suv-energiya tejami; B3 – qayta tiklanadigan mahsulotlardan foydalanish; B4 – ekostandartga rioya etuvchi mehmon uylari/gi꞉lardan foydalanish.[15]

Quyida to‘liq va ilmiy asoslangan “Ekologik madaniyat indeksi (EMI)”ning kengaytiril-gan formulasi keltirilgan. Bu formula ilmiy tadqiqotlar va sotsiologik so‘rovlar uchun mos:

$$EMI = \sum_{i=1..n} w_i \cdot N_i, \text{ bu yerda:}$$

(EMI) - Ekologik madaniyat indeksi

(w_i) - i-chi ko‘rsatkichning vazni

(N_i) - i-chi ko‘rsatkichning normalizatsiya qilingan qiymati (0 dan 1 gacha)

(n) - umumiy ko‘rsatkichlar soni

2-jadval

Asosiy 4 blok va ko‘rsatkichlar:

№	Blok nomi	Belgi	Mazmuni	Hisoblash misoli
1	Ekologik bilim darajasi	(E1)	Tabiat, ifloslanish, energiya tejamkorligi haqidagi bilimlar	to‘g‘ri javoblar soni / umumiy savollar soni
2	Qadriyat va munosabat	(E2)	Tabiatni muhofaza qilishga bo‘lgan shaxsiy munosabat	ijobiy javoblar soni / umumiy javoblar soni
3	Amaliy xulq-atvor	(E3)	Tejamkorlik, qayta ishlash, chiqindilarni ajratish	ekologik faol harakatlar soni / umumiy harakatlar
4	Jamoatchilik ishtiroki	(E4)	Ekologik aksiyalar, volontyorlik, tashabbuslarda qatnashish	qatnashgan aksiyalar soni / umumiy imkoniyatlar soni

Olingan natijalarni quyidagi shkala asosida interpritatsiyasini amalga oshirish mumkin:

DIAPAZON	TA’RIF
0.00 – 0.30	Past ekologik madaniyat
0.31 – 0.60	O‘rta daraja
0.61 – 0.80	O‘rta-yuqori daraja
0.81 – 1.00	Yuqori ekologik madaniyat

Shu bilan birga qishlok turizmida ekologik madaniyatni oshirish maqsadida Qishloq turizmi faoliyati uchun KPI‘larni kiritish maqsadga muvofiq:

- T1 – Eko-sertifikatli obyektlar ulushi (%).
- T2 – Turist boshiga chiqindi hosil bo‘lishi (kg/kun) va saralangan ulushi (%).
- T3 – Mehmon uylarida suv/energiya sarfi (normativga nisbatan %).

• T4 – Mahalliy daromad ulushi (qo‘shilgan qiymatda mahalliy sahmi, %).

• T5 – Bioyodgorlikka zarar hodisalari (son/mavsum).[16]

Ekologik madaniyat darajasini aniqlash uchun nafaqat turli indekslardan foydalanish,balki so‘rovnomalardan xam foydalanilsa maqsadga muvofiq bo‘lar edi.Quyida amaliy so‘rovnoma namunasi keltirilgan.

1. Qo‘riqlanadigan hudud qoidalarini bilasizmi? (0–4)
2. Chiqindilarni saralaysizmi? (0–4)
3. Mehmonlarga “yo‘lko‘rsatkich-ekoqoidalar”ni tushuntirasizmi? (0–4)
4. Suv-energiyani tejash odatlari (masalan, taymer/LED/oquvlar ta’miri) (0–4)
5.

Jamoa ekotashabbuslarida qatnashishga tayyormisiz? (0–4) 30–50 xo‘jalik/mehmon uyi kesimida sinov o‘tkazib, EMI va KPIlarni tuman bo‘yicha xaritalash tavsiya etiladi.[17]

Ekologik madaniyat va turizm samaradorligi o‘rtasida ijobiy bog‘liqlik mavjud. Tahlil natijalariga ko‘ra, aholi ekologik ongi yuqori bo‘lgan hududlarda turistlar oqimi 20% ga ko‘p va xizmatlar daromadi 1,3 barobar yuqori.Ekologik madaniyatning tarkibiy qismlari aniqlandi.Unga ekologik ong (bilim), axloqiy mas’uliyat (qadriyat), va amaliy faollik (harakat) kiradi. Bu tizimli yondashuv ekologik madaniyatni chuqurroq baholash imkonini beradi.Jamoa ishtirokining ahamiyati.So‘rov natijalariga ko‘ra, mahalliy fuqarolarning 72%i ekoturizm tashabbuslarida ishtirok etishga tayyor, ammo 45%i yetarli bilimga ega emas. Bu holat ta’limning muhim rolini tasdiqlaydi.Davlat siyosatidagi kamchiliklar.Ekologik madaniyatga oid maxsus sertifikatlashtirish va monitoring tizimlari amalda to‘liq joriy qilinmagan. Bu esa qishloq turizmining barqaror rivojlanishini cheklaydi.[18]

Xalqaro tajriba tahlili shuni ko‘rsatadiki, Ispaniya, Chexiya va Turkiyada qishloq turizmida “green tourism” modellari samarali qo‘llanilmoqda. Ularda ekologik madaniyat faqat ta’lim emas, balki iqtisodiy rag‘bat tizimi orqali qo‘llabquvvatlanadi.[20] O‘zbekistonda bu yo‘nalishda ilk qadamlar qo‘yilgan bo‘lsa-da, hozirgi holatda ekologik madaniyatni turizm boshqaruv siyosatiga integratsiya qilish zarur. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, ekologik madaniyatni oshirish mahalliy iqtisodiy o‘sish, aholi mas’uliyati va tabiiy resurslarni muhofaza qilishda muhim omil bo‘lib xizmat qiladi.[20]

Xulosa. Tadqiqot natijalari asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Ekologik madaniyat qishloq turizmining barqaror rivojlanishi uchun asosiy ilmiy va amaliy omildir.

2. Ekologik madaniyat darajasi oshgan sari turizmning iqtisodiy samaradorligi va jamiyatning tabiatga munosabati yaxshilanadi.

3.

Ekologik ta’lim va axloq madaniyatini jamoa darajasida shakllantirish qishloq hududlarida turizm faoliyatini uzoq muddatli va samarali qiladi.

4. Davlat, xususiy sektor va mahalliy jamoa hamkorligida ekologik madaniyat indeksi va “yashil standartlar” tizimini joriy etish maqsadga muvofiqdir.[21]

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lane, M. (1994). What is Rural Tourism? Journal of Sustainable Tourism, 2(1), 7–21.

2. Sharpley, R. (2010). Tourism and Sustainable Development. Earthscan Publications.

3. Karimova N. (2023). Ekologik madaniyat va barqaror rivojlanish. Toshkent: Fan.

4. Xamrayev A. (2024). Qishloq turizmi va ekoturizmning iqtisodiy samaradorligi. Samarqand davlat universiteti ilmiy to‘plami.

5. Mirzayev B. (2022). O‘zbekistonda ekoturizmni rivojlantirishning huquqiy asoslari. Turizm va jamiyat, №3.

6. Sharipova M. (2021). Ekologik ta’lim va madaniyatning jamiyat rivojlanishidagi ahamiyati. Toshkent: Iqtisod.

7. Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – S. 323-329.

8. Usmonov B. Sh., Shukurullayev U. U., Xudaynazarova D. X. Ilmiy markazlarni yaratish va rivojlantirishning motivatsion omillari //TDIU,“Iqtisodiyot va innovatsion txnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. – 2021. – №. 2.

9. Xudaynazarova D. METODЫ OSENKI RISKOV VNEDRENIYA SIFROVЫX TENDENSIY V TURISTICHESKOM BIZNESE //Ekonomicheskoye razvitiye i analiz. – 2024. – T. 2. – №. 11. – S. 682-687.

10.

Xudaynazapova D. X. ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА КАК ОСНОВНОЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ ТРАНСФОРМАТЦИИ ЭКОНОМИ ЧЕСКИХ ОТНОШЕНИЙ //Индехинг. –

2024. – T. 1. – №. 1.

11.

Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta'lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – S. 323-329.

12.

Xudaynazarova D. O'ZBEKISTON TO'QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA RISKLARNI SO'NDIRISH MAQSADIDA DINAMIK IMKONIYATLARINI BAHOLASH //Iqtisodiyot va ta'lim.

– 2023. – T. 24. – №. 4. – S. 235-241.

13.

Xudaynazarova D. X. ВАЖНОСТ МЕЖДУНАРОДНЫХ БАЗЕЛСКИХ СТАНДАРТОВ ПРИ АУДИТЕ ДЕЯТЕЛНОСТИ КОММЕРЧЕСКИХ БАНКОВ //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA). – 2023. – T. 4. – S. 28-31.

14.

Xudaynazarova D. TEORETICHESKIЭ OSNOVЫ RISKA I MEXANIZMЫ UPRAVLENIЯ PREDPRIЯTIЯMI TEKSTILNOЙ PROMЫШLENNOSTI //Ekonomicheskoye razvitiye i analiz. – 2023. – T.

1. – №. 2. – S. 317-322.

15.

Xudaynazarova D. Digital transformation status analysis of textile industry enterprises in the country //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – T. 8. – S. 131-138.

16.

Xudaynazarova D. Assessment of the dynamic capabilities of osborn textile and alchemy textile LLC //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – T. 8. – S. 139-145.

17.

Xudaynazarova D. РАЗВИТИЭ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕН САМАРКАНДА И БУХАРЫ. «Экономика и социум» №9(136) 2025/9/11

18.

Xudaynazarova D. ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ РАЗВИТИЯ ТУРИСТИЧЕСКИХ ДЕРЕВЕН экономическое развитие и анализ 2025/9/10 стр 290-306

III. Innovatsion va strategik iqtisodiy ozgarishlar va ularni boshqarish

SUG‘URTA: KECHA, BUGUN VA ERTAGA

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi
Toshkent axborot texnologiyalari universiteti
AKTSI kafedrasi katta o’qituvchisi
Saidov Farrux Faxriddinovich
e-mail: f.saidov@tuit.uz

Annotatsiya. Mazkur ilmiy maqolada sug‘urta sohasining kelajakdagi transformatsion modeli, raqamli texnologiyalar ta’sirida shakllanayotgan yangi iqtisodiy mexanizmlar va algoritmik risk boshqaruvi tizimlarining rivojlanish istiqbollari atroflicha tahlil qilingan. Tadqiqotning asosiy e’tibori sug‘urtaning tarixiy jihatlaridan ko‘ra, uning ertangi kunini belgilovchi zamonaviy va innovatsion mexanizmlarga qaratildi. Sun’iy intellekt asosida risklarni bashoratlash, IoT monitoring tizimlari yordamida real vaqt ma’lumotlari asosida sug‘urta xatarlarini aniqlash, parametrik sug‘urta modellarining jadal kengayishi, blokcheyn va aqlli shartnomalarning shaffoflikni oshirishdagi o‘rni hamda sug‘urtaning ekotizimlarga integratsiyalashuvi alohida o‘rganildi. Natijalar sug‘urtaning kelajakda an’anaviy kompensatsiya vositasi emas, balki proaktiv xavfsizlik va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi raqamli ekotizim sifatida shakllanishini ko‘rsatadi. Shuningdek, O‘zbekiston sug‘urta bozorining raqamli transformatsiya sharoitidagi imkoniyatlari va rivojlanish istiqbollari ham baholangan.

Kalit so‘zlar: Sug‘urta, raqamli sug‘urta, insurtech, parametrik sug‘urta, blokcheyn, aqlli shartnomalar, sun’iy intellekt, IoT monitoringi, risklarni bashoratlash, ekotizim modeli, algoritmik sug‘urta, raqamli transformatsiya, sug‘urta bozori, O‘zbekiston sug‘urta tizimi.

Abstract. This scientific article provides a comprehensive analysis of the future transformational model of the insurance sector, the emergence of new economic mechanisms shaped by digital technologies, and the development prospects of algorithmic risk management systems. The study focuses not on the historical evolution of insurance, but rather on modern and innovative mechanisms that are defining its future trajectory. Particular attention is given to artificial intelligence–based risk forecasting, real-time insurance risk identification through IoT monitoring systems, the rapid expansion of parametric insurance models, the role of blockchain and smart contracts in enhancing transparency, and the integration of insurance into broader digital ecosystems. The findings indicate that insurance is evolving beyond a traditional compensation instrument into a proactive digital ecosystem aimed at ensuring economic resilience and risk prevention. In addition, the article assesses the opportunities and future development prospects of the Uzbek insurance market under conditions of digital transformation.

Keywords: insurance, digital insurance, insurtech, parametric insurance, blockchain, smart contracts, artificial intelligence, IoT monitoring, risk forecasting, ecosystem model, algorithmic insurance, digital transformation, insurance market, insurance system of Uzbekistan

Аннотация.В данной научной статье представлен всесторонний анализ будущей трансформационной модели страховой отрасли, формирования новых экономических механизмов под воздействием цифровых технологий, а также перспектив развития алгоритмических систем управления рисками. Основное внимание исследования сосредоточено не на исторических аспектах страхования, а на современных и инновационных механизмах, определяющих его дальнейшее развитие. Особо рассматриваются прогнозирование рисков на основе искусственного интеллекта, выявление страховых рисков в режиме реального времени с использованием IoT-систем мониторинга, динамичное расширение параметрических моделей страхования, роль блокчейна и смартконтрактов в повышении прозрачности, а также интеграция страхования в цифровые экосистемы. Полученные результаты свидетельствуют о том, что

страхование в будущем трансформируется из традиционного компенсационного инструмента в проактивную цифровую экосистему, направленную на обеспечение экономической устойчивости и предотвращение рисков. Кроме того, в статье оцениваются возможности и перспективы развития страхового рынка Узбекистана в условиях цифровой трансформации.

Ключевые слова: страхование, цифровое страхование, insurtech, параметрическое страхование, блокчейн, смарт-контракты, искусственный интеллект, IoT-мониторинг, прогнозирование рисков, экосистемная модель, алгоритмическое страхование, цифровая трансформация, страховой рынок, страховая система Узбекистана

KIRISH. Sug‘urta bozori insoniyat tarixidagi eng qadimiy iqtisodiy institutlardan biri bo‘lib, uning evolyutsiyasi jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy rivoji bilan chambarchas bog‘liqdir. Qadimgi savdo karvonlarida risklarni bo‘lishish, o‘rta asrlardagi dengiz sug‘urtasi, industrial davrda turli tarmoqlar bo‘yicha moliyaviy himoya mexanizmlarining shakllanishi sug‘urtaning bugungi zamonaviy tizimiga asos bo‘ldi. Ming yillar davomida risklar tabiatiga doir tasavvurlar chuqurlashgan sari sug‘urta ham o‘z funksiyalarini kengaytirib bordi: avval mol-mulkni himoyalashdan boshlangan jarayon keyinchalik sog‘liq, hayot, qishloq xo‘jaligi, transport, investitsiya, kiberxavfsizlik va raqamli aktivlar kabi ko‘plab yangi yo‘nalishlarga o‘tdi.

XXI asrga kelib sug‘urta bozori global raqamli iqtisodiyotning ajralmas elementi sifatida qayta shakllanmoqda. Bugungi kunda risklarni baholash jarayoni, tarif siyosati, sug‘urta hodisalarini aniqlash va to‘lovlarni amalga oshirish jarayonlari sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar (Big Data), blokcheyn, IoT, telemetriya va insurtech platformalar orqali tubdan o‘zgarib bormoqda. Bunday transformatsiya nafaqat sug‘urta kompaniyalari, balki butun iqtisodiyotning risk menejmenti madaniyatini qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda.

Jahon sug‘urta bozori bo‘yicha so‘nggi o‘n yillikda kuzatilayotgan tendensiyalar ham ushbu sohaning kelajakdagi ahamiyatini yanada kuchaytirmoqda. Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, aholining moliyaviy savodxonligi, ishonch darajasi, davlat tomonidan yaratilayotgan huquqiy va raqamli infratuzilma sug‘urta xizmatlarining ommalashuvi uchun asosiy omillar hisoblanadi. Raqamli sug‘urtaning o‘sishi davlat boshqaruvida, sog‘liqni saqlashda, qishloq xo‘jaligi ishlab chiqarishida, ekologik xavfsizlikda va korporativ boshqaruvda yangi iqtisodiy imkoniyatlarni yuzaga

keltirmoqda. Ayniqsa, parametrik sug‘urta, mikro-sug‘urta va real vaqtli risk monitoringi kabi yangi modellar global iqtisodiy beqarorlik sharoitida barqaror moliyaviy himoya yaratishning muhim vositasiga aylanmoqda. O‘zbekiston sug‘urta bozori ham jadal modernizatsiya jarayoniga kirgan bo‘lib, raqamli transformatsiya, majburiy sug‘urtaning kengayishi, insurtech startaplarining paydo bo‘lishi, moliyaviy infratuzilmaning takomillashuvi, aholi ehtiyojlarining o‘zgarishi sohani sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqmoqda. Hukumat tomonidan qabul qilinayotgan strategik dasturlar, soliq va huquqiy liberallashtirish, mahalliy va xalqaro kompaniyalar o‘rtasidagi raqobat sug‘urta xizmatlari ko‘lamini kengaytirish bilan birga, bozorning ilg‘or texnologiyalar bilan integratsiyalashuvini tezlashtirmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Sug‘urta bozorining global dinamikasi va institutsional transformatsiyasi bo‘yicha adabiyotlar, avvalo, yirik xalqaro tahliliy markazlar va tartibga soluvchi institutlarning hisobotlariga tayanadi. Swiss Re Institute’ning Sigma hisobotlari (2022–2024) sug‘urta mukofotlari, penetratsiya darajasi, risklar geografiyasi va global talab strukturasidagi o‘zgarishlarni empirik asosda yoritib, sug‘urta tizimining “klassik kompensatsiya”dan “barqarorlik infratuzilmasi”ga aylanish jarayonini izohlaydi. OECD (2023), World Bank (2022) hamda IAIS’ning GIMAR hisobotlari (2023) esa sug‘urta sektorining makroiqtisodiy barqarorlik, moliyaviy bozorlar chuqurlashuvi, risklarni taqsimlash va iste’molchilarni himoya qilishdagi rolini keng tahlil qiladi. Bu manbalar sug‘urta bozorining institutsional muhitini – prudensial nazorat, solvency talablar, riskga asoslangan kapitallashuv va bozor intizomini – ilmiy mantiqda asoslab, sug‘urtaning iqtisodiy tizimdagi “risklarni boshqarish arxitekturasi” sifatidagi funksiyasini kuchaytiradi. Shuningdek, milliy darajada O‘zbekistonning “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi qonuni (yangi tahrir) va Sug‘urta bozorini rivojlantirish agentligining yillik hisobotlari (2020–2024) bozor segmentatsiyasi, raqobat, majburiy sug‘urta yo‘nalishlarining kengayishi hamda raqamlashtirish jarayonlarining amaliy ko‘rsatkichlarini berib, maqolaning kontekstual daliliy bazasini ta’minlaydi.

Sug‘urtaning “ertangi kuni”ni belgilovchi raqamli transformatsiya va insurtech yo‘nalishidagi adabiyotlar asosan AI, Big Data, avtomatlashtirish hamda “embedded insurance” kabi konsepsiyalar bilan bog‘liq. PwC (2022), Deloitte (2023) va McKinsey (2022) tahlillari sug‘urta qiymat zanjirining (underwriting–pricing–claims–customer journey) tubdan qayta konfiguratsiya bo‘layotganini ko‘rsatadi: risklarni baholash real vaqt ma’lumotlariga tayanadi, tariflar

dinamiklashadi, da’vo (claims) jarayonlari esa algoritmik skrining va avtomatik qaror qabul qilishga o‘tadi. Ayniqsa, Malhotra va Jain (2023) kabi ilmiy tadqiqotlar bashoratli analitika (predictive analytics) orqali risk prognozlashning aktuar amaliyotga integratsiyasi, “fraud detection”, segmentatsiya va shaxsiylashtirilgan tariflashdagi samaralarini ilmiy-empirik asosda izohlaydi. Bu yo‘nalishdagi manbalar sug‘urta tizimi evolyutsiyasini “passiv kompensatsiya” paradigmasidan “proaktiv xavfsizlik” paradigmasiga o‘tayotganini, ya’ni sug‘urtaning qiymati to‘lovdan ko‘ra ko‘proq monitoring, oldini olish va xatarni kamaytirish xizmatlari orqali yaratilishini konseptual jihatdan mustahkamlaydi.

Kelajak sug‘urtasining eng muhim vektorlaridan biri – parametrik sug‘urta, blokcheyn va ekotizim iqtisodiyoti – bo‘yicha adabiyotlar alohida ilmiy qatlamni tashkil etadi. KPMG (2023) va UNDP (2023) iqlim xavflari kuchaygan sharoitda parametrik sug‘urtaning tezkor to‘lov, shaffof trigger ko‘rsatkichlari va da’voni tekshirish xarajatlarini keskin kamaytirish kabi ustunliklarini ochib beradi; Allianz Research (2024) esa 2035 yilgacha bo‘lgan global istiqbolda iqlim, kiber va geoiqtisodiy risklarning sug‘urta mahsulotlari dizayniga ta’sirini prognozlaydi. Blokcheyn va smart-shartnomalar bo‘yicha Tapscott & Tapscott (2020) sug‘urta bozorida ishonch mexanizmining transformatsiyasini – tranzaksion xarajatlarni qisqartirish, firibgarlikni kamaytirish va shaffoflikni oshirish – nazariy va amaliy misollar bilan izohlab beradi. Shu bilan birga, Tarmiqov (2022) kabi mahalliy ilmiy manbalar raqamli sug‘urta va aktuar modellar evolyutsiyasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirgan holda yoritib, ekotizim modeli (bank–telekom–tibbiyot– transport integratsiyasi)ning iqtisodiy samaradorlik, xizmat sifati va bozorda raqobat muhitini kuchaytirishdagi imkoniyatlarini ilmiy asosda ko‘rsatadi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqot “Sug‘urta: kecha, bugun va ertaga” mavzusini tizimli, tarixiy va zamonaviy tahlil asosida o‘rganishga qaratilib, ilmiy izlanishning nazariy hamda amaliy poydevorini belgilab beradi. Metodologiya sug‘urta bozorining evolyutsiyasi, hozirgi iqtisodiy transformatsiyasi va kelajakdagi rivojlanish ssenariylarini aniqlashga xizmat qiluvchi ilmiy yondashuvlar majmuasidan iborat.

1. Tadqiqotning nazariy-metodologik asosi. Tahlil sug‘urta iqtisodiyoti, risk menejmenti, moliyaviy barqarorlik nazariyasi, raqamli transformatsiya konsepsiyalari, insurtech innovatsiyalari, iqtisodiy rivojlanish modellari hamda institutlar iqtisodiyoti nazariyalariga tayandi. Sug‘urtaning tarixiy shakllanishi bo‘yicha klassik iqtisodchilar

asarlari, zamonaviy sug‘urta iqtisodiyotiga oid xalqaro maqolalar, shuningdek, OECD, Swiss Re Institute, World Bank va IAIS kabi tashkilotlarning analitik hisobotlari metodologik asos sifatida qo‘llandi.

Shuningdek, raqamli sug‘urta va parametrik sug‘urta bo‘yicha ilg‘or ilmiy tadqiqotlar, AI va Big Data asosida risklarni bashoratlashga oid empirik modellar o‘rganildi. Bu yondashuv sug‘urta bozoridagi transformatsiyaning fundamental mexanizmlarini ilmiy asosda tushunish imkonini berdi.

2. Tadqiqot dizayni va yondashuvi. Maqola kompleks tadqiqot metodologiyasidan foydalanadi, ya’ni:

Sug‘urtaning “ertangi kuni”ni belgilovchi raqamli transformatsiya va insurtech yo‘nalishidagi adabiyotlar asosan AI, Big Data, avtomatlashtirish hamda “embedded insurance” kabi konsepsiyalar bilan bog‘liq. PwC (2022), Deloitte (2023) va McKinsey (2022) tahlillari sug‘urta qiymat zanjirining (underwriting–pricing–claims–customer journey) tubdan qayta konfiguratsiya bo‘layotganini ko‘rsatadi: risklarni baholash real vaqt ma’lumotlariga tayanadi, tariflar dinamiklashadi, da’vo (claims) jarayonlari esa algoritmik skrining va avtomatik qaror qabul qilishga o‘tadi. Ayniqsa, Malhotra va Jain (2023) kabi ilmiy tadqiqotlar bashoratli analitika (predictive analytics) orqali risk prognozlashning aktuar amaliyotga integratsiyasi, “fraud detection”, segmentatsiya va shaxsiylashtirilgan tariflashdagi samaralarini ilmiy-empirik asosda izohlaydi. Bu yo‘nalishdagi manbalar sug‘urta tizimi evolyutsiyasini “passiv kompensatsiya” paradigmasidan “proaktiv xavfsizlik” paradigmasiga o‘tayotganini, ya’ni sug‘urtaning qiymati to‘lovdan ko‘ra ko‘proq monitoring, oldini olish va xatarni kamaytirish xizmatlari orqali yaratilishini konseptual jihatdan mustahkamlaydi.

Kelajak sug‘urtasining eng muhim vektorlaridan biri – parametrik sug‘urta, blokcheyn va ekotizim iqtisodiyoti – bo‘yicha adabiyotlar alohida ilmiy qatlamni tashkil etadi. KPMG (2023) va UNDP (2023) iqlim xavflari kuchaygan sharoitda parametrik sug‘urtaning tezkor to‘lov, shaffof trigger ko‘rsatkichlari va da’voni tekshirish xarajatlarini keskin kamaytirish kabi ustunliklarini ochib beradi; Allianz Research (2024) esa 2035 yilgacha bo‘lgan global istiqbolda iqlim, kiber va geoiqtisodiy risklarning sug‘urta mahsulotlari dizayniga ta’sirini prognozlaydi. Blokcheyn va smart-shartnomalar bo‘yicha Tapscott & Tapscott (2020) sug‘urta bozorida ishonch mexanizmining transformatsiyasini – tranzaksion xarajatlarni qisqartirish, firibgarlikni kamaytirish va shaffoflikni oshirish – nazariy va amaliy

misollar bilan izohlab beradi. Shu bilan birga, Tarmiqov (2022) kabi mahalliy ilmiy manbalar raqamli sug‘urta va aktuar modellar evolyutsiyasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirgan holda yoritib, ekotizim modeli (bank–telekom–tibbiyot– transport integratsiyasi)ning iqtisodiy samaradorlik, xizmat sifati va bozorda raqobat muhitini kuchaytirishdagi imkoniyatlarini ilmiy asosda ko‘rsatadi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Sug‘urtaning “ertangi kuni”ni belgilovchi raqamli transformatsiya va insurtech yo‘nalishidagi adabiyotlar asosan sun’iy intellekt, Big Data, avtomatlashtirish hamda “embedded insurance” kabi konsepsiyalar bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu yo‘nalishdagi tadqiqotlar sug‘urta bozorini an’anaviy mahsulot-sotish logikasidan raqamli ekotizimlar va ma’lumotga tayanadigan risk boshqaruvi arxitekturasiga o‘tayotgan tizim sifatida talqin qiladi. Raqamli texnologiyalar sug‘urta kompaniyalarining qiymat yaratish zanjirini qayta qurib, riskni aniqlash va boshqarish jarayonlarini tezlashtirishi, mijozga xizmat ko‘rsatish siklini soddalashtirishi hamda operatsion xarajatlarni pasaytirishi mumkinligi ilmiy manbalarda keng yoritiladi.

PwC (2022), Deloitte (2023) va McKinsey (2022) tahlillari sug‘urta qiymat zanjirining (underwriting–pricing–claims–customer journey) tubdan qayta konfiguratsiya bo‘layotganini ko‘rsatadi. Bu qayta konfiguratsiya shuni anglatadiki, risklarni baholash tarixiy statistikaga tayanishdan ko‘ra real vaqt ma’lumotlari, xulqatvor signallari va sensorlar orqali olinadigan oqim (streaming) ma’lumotlar asosiga o‘tmoqda. Tarif siyosati “statik” yondashuvdan “dinamik” modelga aylanib, mijoz profili, risk holati, geografik va ekologik ko‘rsatkichlar, transport va sog‘liq indikatorlari kabi omillar doimiy yangilanadigan parametrlar sifatida narx shakllanishiga bevosita ta’sir qilmoqda.

Adabiyotlarda da’vo (claims) jarayonlarining algoritmik skrining va avtomatik qaror qabul qilishga o‘tishi alohida qayd etiladi. Innovatsion insurtech platformalar “claim triage” va “straight-through processing” kabi mexanizmlar orqali da’volarni tasniflash, hujjatlarni tekshirish, firibgarlik ehtimolini aniqlash va tezkor to‘lovlarni amalga oshirishni avtomatlashtiradi. Natijada sug‘urta xizmatlari tezkorlik, shaffoflik va mijoz tajribasining yaxshilanishi nuqtayi nazaridan sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tariladi, bu esa bozorda raqobat ustunligini shakllantiradigan strategik omilga aylanadi.

Malhotra va Jain (2023) kabi ilmiy tadqiqotlar bashoratli analitika (predictive analytics) orqali risk prognozlashning aktuar amaliyotga integratsiyasi masalasini

ilmiy-empirik asosda yoritib beradi. Mazkur yo‘nalishda “fraud detection”, segmentatsiya va shaxsiylashtirilgan tariflash samaralari, risklarni oldindan aniqlash orqali zarar chastotasi va og‘irligini pasaytirish, shuningdek, underwriting sifatini oshirish kabi natijalar muhim ilmiy xulosa sifatida taqdim etiladi. Bu yondashuv sug‘urta bozorida ma’lumotlar sifati, model interpretatsiyasi va algoritmik adolat (fairness) kabi masalalarni ham dolzarb ilmiy muammolar qatoriga olib chiqadi.

Raqamli transformatsiya bo‘yicha manbalar sug‘urta tizimi evolyutsiyasini “passiv kompensatsiya” paradigmasidan “proaktiv xavfsizlik” paradigmasiga o‘tayotgan jarayon sifatida konseptual jihatdan mustahkamlaydi. Bu paradigmal o‘zgarish sug‘urtaning qiymati to‘lovdan ko‘ra ko‘proq monitoring, oldini olish va xatarni kamaytirish xizmatlari orqali yaratilishini anglatadi. Shunday qilib, sug‘urta kompaniyasi endilikda faqat zarar qoplovchi institut emas, balki risklarni kamaytiruvchi, xavfsizlikni boshqaruvchi va iqtisodiy barqarorlikni qo‘llabquvvatlovchi “raqamli risk-menejment hamkori” sifatida shakllanmoqda.

Kelajak sug‘urtasining eng muhim vektorlaridan biri parametrik sug‘urta, blokcheyn va ekotizim iqtisodiyoti ekanini ko‘rsatadigan adabiyotlar alohida ilmiy qatlamni tashkil etadi. KPMG (2023) hamda UNDP (2023) manbalarida iqlim xavflari kuchaygan sharoitda parametrik sug‘urtaning tezkor to‘lov mexanizmi, shaffof trigger ko‘rsatkichlari va da’voni tekshirish xarajatlarini keskin kamaytirishi sababli ustun yechim sifatida e’tirof etiladi. Parametrik model voqea oqibatini emas, balki aniq o‘lchanadigan indikator (masalan, yog‘ingarchilik darajasi, shamol tezligi, seysmik ball)ni asos qilib olgani uchun, ayniqsa iqlim va qishloq xo‘jaligi risklarida barqaror moliyaviy himoya yaratishda yuqori samaradorlik beradi.

Allianz Research (2024)ning prognozlari esa 2035 yilgacha bo‘lgan global istiqbolda iqlim, kiber va geoiqtisodiy risklarning sug‘urta mahsulotlari dizayniga ta’siri kuchayishini ko‘rsatadi. Bu prognozlar sug‘urta portfellari tarkibida kompleks risklarning ulushi oshishi, sug‘urta narxlashida ko‘p omilli risk modellari kengayishi hamda riskni qayta taqsimlash instrumentlari (reinsurance, risk pooling, securitization)ning ahamiyati ortishini ilmiy mantiqda asoslaydi. Demak, sug‘urta bozori kelajakda nafaqat texnologik, balki geosiyosiy va ekologik omillar bilan ham kuchli bog‘langan holatda rivojlanadi.

Blokcheyn va smart-shartnomalar bo‘yicha Tapscott & Tapscott (2020) sug‘urta bozorida ishonch mexanizmining transformatsiyasini nazariy va amaliy misollar orqali izohlab beradi. Ularning yondashuvida taqsimlangan reyestr texnologiyasi

tranzaksion xarajatlarni qisqartirishi, shaffoflikni oshirishi, firibgarlikni kamaytirishi hamda shartnomalarning avtomatik bajarilishini ta’minlashi tufayli sug‘urta ekotizimida “ishonch”ni institutsional resursga aylantiradi. Bunda smart-shartnomalar da’vo hodisasi triggeri yuzaga kelganda to‘lovlarni algoritmik tartibda avtomatik amalga oshirib, vaqt va byurokratik to‘siqlarni keskin kamaytiradi.

Shu bilan birga, Tarmiqov (2022) kabi mahalliy ilmiy manbalar raqamli sug‘urta va aktuar modellar evolyutsiyasini O‘zbekiston sharoitiga moslashtirgan holda yoritib beradi. Ushbu tadqiqotlarda ekotizim modeli (bank–telekom–tibbiyot– transport integratsiyasi)ning iqtisodiy samaradorlikni oshirish, xizmat sifati va mijozga yo‘naltirilganlikni kuchaytirish, bozorning raqobat muhitini faollashtirishdagi imkoniyatlari ilmiy asosda ko‘rsatiladi. Natijada, sug‘urta sohasining kelajakdagi modeli “AI + real-time data + parametrik triggerlar + smartcontract trust” integratsiyasi orqali shakllanib, sug‘urta alohida xizmatdan ko‘ra ko‘proq iqtisodiyotning tizimli risk boshqaruvi ekotizimiga aylanib borishi haqidagi konseptual xulosa ilmiy adabiyotlar bilan mustahkamlanadi.

1-jadval

Sug‘urtaning tarixiy evolyutsiyasi va asosiy xususiyatlari

Davr	Asosiy xususiyatlar	Risk turlari	Iqtisodiy ta’sir
Qadimgi Sharq	Karvonchilar o‘zaro kafilligi, risk bo‘lishish	Savdo risklari	Mintaqaviy savdoning rivojlanishi
O‘rta asrlar (Lloyd’s)	Dengiz sug‘urtasi, shartnoma tizimi	Transport risklari	Global savdoning kengayishi
Industrial davr	Hayot, mulk sug‘urtalari	Sanoat, shahar xavflari	Ishlab chiqarish barqarorligi
XX asr	Tibbiy, avtomobil, korporativ sug‘urta	Atrof-muhit, texnika, sog‘liq	Ijtimoiy himoya tizimi
XXI asr (raqamli)	Insurtech, AI, IoT, blokcheyn	Kiberxavf, global risklar	Raqamli iqtisodiyotni qo‘llab-quvvatlash

Ushbu tadqiqot sug‘urta tizimining tarixiy evolyutsiyasi, zamonaviy transformatsiya jarayonlari va kelajakdagi rivojlanish ssenariylarini tizimli o‘rganish asosida bir qator muhim ilmiy natijalarni shakllantirdi. Ma’lumotlar umumlashtirilgan holda quyidagi ko‘rinishda keltiriladi.

1. Sug‘urtaning tarixiy rivojlanishi bo‘yicha ilmiy natijalar. Tahlil sug‘urtaning shakllanishi iqtisodiy tizimlar evolyutsiyasiga bevosita bog‘liq bo‘lganini aniqladi. Sug‘urtaning funktsional mazmuni vaqt o‘tishi bilan kengayib borgan. Quyidagi jadval tarixiy bosqichlarni aniq ko‘rsatadi.

2. Zamonaviy sug‘urta bozorining raqamli transformatsiyasi. Bugungi sug‘urta bozori texnologiyalar ta’sirida mutlaqo yangi bosqichga kirgan. AI, Big Data va blokcheyn asosida xizmatlar tezlashmoqda, xarajatlar qisqaradi, mijozlarga moslashuvchan tariflar yaratilmoqda.

3. O‘zbekiston sug‘urta bozorining rivojlanish tendensiyalari. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, respublikada so‘nggi yillarda bozor modernizatsiyasi jadallashgan:

Sug‘urta mukofotlari hajmi 2-2,5 baravar oshgan. Kompaniyalar tomonidan onlayn polislar, mobil ilovalar, elektron da’vo ko‘rib chiqish tizimlari joriy etilgan. Aholining moliyaviy savodxonligi oshmoqda, biroq ishonch darajasi hali ham past.

2-jadval

O‘zbekiston sug‘urta bozori segmentlari bo‘yicha rivojlanish

Sug‘urta turi	So‘nggi o‘sish tendensiyasi	Raqamlashtirish darajasi	Kelajak salohiyati
OSAGO	Yuqori	To‘liq onlayn	Barqaror
KASKO	O‘rta-yuqori	Yarim avtomatlashtirilgan	Kengayish ehtimoli katta
Sog‘liq	Tez o‘smoqda	Mobil ilovalar mavjud	MTS joriy etilishi bilan yuqori
Agro-sug‘urta	Endi shakllanmoqda	Past	Eng yuqori salohiyat
Kiber-sug‘urta	Juda past	Dastlabki bosqich	Strategik yo‘nalish

MUHOKAMA. Ushbu tadqiqot sug‘urta sohasining kelajakdagi transformatsiya mexanizmlarini chuqur tahlil qilishga qaratildi. Natijalar shuni ko‘rsatadiki, kelajakda sug‘urta bozori an’anaviy xizmatlar, klassik tariflash va statik risk baholashdan keskin farqlanadigan yangi iqtisodiy-ekotizim modeliga o‘tadi. Muhokama jarayonida raqamli texnologiyalar, algoritmik boshqaruv va real vaqt monitoringining iqtisodiy ta’siri alohida o‘rganildi.

Sug‘urtaning kelajagi raqamli boshqaruv va algoritmik risk modellari bilan belgilanayotgani mazkur tadqiqotning eng muhim ilmiy xulosalaridan biri

hisoblanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta sohasidagi eng chuqur va tizimli o‘zgarishlar aynan sun’iy intellekt hamda ma’lumotlarga asoslangan bashorat tizimlari orqali yuzaga kelmoqda. An’anaviy sug‘urta amaliyotida risklar asosan tarixiy statistik ma’lumotlar asosida baholangan bo‘lsa, kelajak modelida riskni aniqlash va boshqarish jarayoni real vaqt rejimida yig‘iladigan katta hajmdagi ma’lumotlarga tayangan holda amalga oshiriladi. Bu esa sug‘urta xizmatlarining aniqligi va ishonchliligini tubdan oshiradi.

Raqamli boshqaruv tizimlarining joriy etilishi sug‘urta tariflarining shakllanish mexanizmini ham tubdan o‘zgartirmoqda. Endilikda tariflar statik emas, balki dinamik xarakterga ega bo‘lib, mijozning kundalik xatti-harakati, sog‘lig‘i, transport vositasidan foydalanish uslubi, ekologik va iqlim sharoitlari kabi omillar doimiy ravishda monitoring qilinadi. Natijada sug‘urta narxi real risk darajasiga moslashgan holda shakllanadi. Bunday yondashuv sug‘urta bozorida adolatli narxlash va shaxsiylashtirilgan xizmatlar ko‘rsatish imkonini beradi.

Shuningdek, algoritmik risk baholash modellari inson omilining sug‘urta qarorlariga ta’sirini sezilarli darajada kamaytiradi. Sun’iy intellekt asosidagi tizimlar riskni nafaqat aniqlaydi, balki uni izohlaydi, tasniflaydi va kelajakdagi ehtimoliy xavflarni prognoz qiladi. Bu jarayon sug‘urta kompaniyalariga tezkor va xolis qarorlar qabul qilish imkonini berib, subyektiv xatolar va operatsion tavakkalchiliklarni minimallashtiradi. Natijada sug‘urta passiv kompensatsiya mexanizmidan proaktiv xavfsizlik modeliga o‘tmoqda.

Tadqiqot davomida parametrik sug‘urta transformatsiyaning eng kuchli drayverlaridan biri sifatida baholandi. Parametrik sug‘urta an’anaviy sug‘urta modellaridan tubdan farq qilib, da’vo tekshiruvini talab qilmaydi. To‘lovlar voqeaning oqibatlariga emas, balki aniq o‘lchanadigan ko‘rsatkichlarning belgilangan chegaradan oshishiga asoslanadi. Masalan, zilzila kuchi ma’lum balldan oshsa yoki yog‘ingarchilik normadan past bo‘lsa, to‘lov avtomatik tarzda amalga oshiriladi.

Parametrik sug‘urta modeli, ayniqsa, iqlim o‘zgarishi, qishloq xo‘jaligi, energetika va tabiiy ofatlar bilan bog‘liq risklar sharoitida eng samarali moliyaviy himoya vositasi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ushbu model tezkorlik, shaffoflik va aniqlikni ta’minlab, sug‘urta to‘lovlarining kechikishi bilan bog‘liq muammolarni bartaraf etadi. Shu bois, rivojlanayotgan iqtisodiyotlar uchun parametrik sug‘urta kelajakda sug‘urta bozorini tashkillashtirishning asosiy mexanizmlaridan biriga aylanishi kutilmoqda.

Sug‘urta tizimining kelajakdagi transformatsiyasida IoT va telemetriya texnologiyalari alohida o‘rin tutadi. IoT qurilmalarining sug‘urta bilan integratsiyasi sug‘urtani “real vaqt iqtisodiyoti”ga olib kiradi. Transport sug‘urtasida avtomobillarga o‘rnatilgan sensorlar yurish masofasi, tezlik, xavfsizlik darajasi va texnik holatni doimiy qayd etib boradi. Bu ma’lumotlar asosida risk darajasi aniqlanadi va tariflar moslashtiriladi.

Sog‘liq sug‘urtasida esa smart-soatlar va tibbiy monitoring qurilmalari mijozning sog‘lig‘i holatini real vaqt rejimida kuzatish imkonini beradi. Mulk sug‘urtasida yong‘in detektorlari, suv oqishini aniqlovchi sensorlar va xavfsizlik tizimlari sug‘urta hodisalarini oldindan aniqlashga yordam beradi. Ushbu texnologik integratsiya sug‘urtani “oldini olishga asoslangan sug‘urta” - prevention-based insurance modeliga aylantirmoqda.

Blokcheyn va smart-shartnomalar sug‘urta bozorida ishonch mexanizmini tubdan o‘zgartiruvchi asosiy texnologiyalar sifatida baholanadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, blokcheyn asosidagi shartnomalar aniq qoidalarga tayanadi va o‘z-o‘zidan bajariladi. Bu sug‘urta munosabatlarida firibgarlik holatlarini keskin kamaytirib, sug‘urta kompaniyasi va mijoz o‘rtasidagi ishonchsizlikni deyarli bartaraf etadi.

Smart-shartnomalar asosida to‘lovlar inson aralashuvisiz, algoritmik triggerlar orqali amalga oshiriladi. Bu esa transaksion xarajatlarni qisqartiradi, hujjatlashtirish va byurokratik jarayonlarni soddalashtiradi hamda sug‘urta bozorining iqtisodiy shaffofligini oshiradi. Natijada sug‘urta tizimi tezkor, ishonchli va texnologik jihatdan mukammal moliyaviy institutga aylanadi.

Muhokama jarayonida aniqlangan yana bir muhim xulosa shuki, kelajak sug‘urta bozorini alohida xizmatlar emas, balki ekotizimlar belgilaydi. Sug‘urta bank, telekommunikatsiya, tibbiyot, transport va davlat xizmatlari bilan integratsiyalashgan yagona raqamli platforma sifatida shakllanadi. Bunday ekotizim modeli sug‘urtani iqtisodiyotda “ko‘rinmaydigan, ammo zarur infratuzilma”ga aylantiradi va ayniqsa O‘zbekiston kabi rivojlanayotgan bozorlar uchun yangi imkoniyatlar yaratadi.

Yakuniy xulosa sifatida aytish mumkinki, kelajak sug‘urta bozorining iqtisodiy modeli risklarni faqat baholash emas, balki ularni boshqarish, aniqlash va oldini olishga qaratiladi. Statistik modellashtirish o‘rnini algoritmik bashorat, qo‘lda hujjatlashtirish o‘rnini esa avtomatlashtirilgan smart-shartnomalar egallaydi. Bu

jarayon sug‘urta bozorini yanada samarali, tejamkor, shaffof va tezkor tizimga aylantirib, uning iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashdagi rolini tubdan kuchaytiradi.

XULOSA. Ushbu tadqiqot sug‘urta sohasining kelajakdagi transformatsion modeli, raqamli texnologiyalarning iqtisodiy ta’siri hamda yangi sug‘urta mexanizmlarining shakllanish jarayonini chuqur tahlil qilib, ushbu yo‘nalishning istiqbolli rivojlanish konturlarini aniqlab berdi. Olingan natijalar shuni ko‘rsatadiki, sug‘urta bozori endilikda klassik risk baholash konsepsiyasidan voz kechib, algoritmik boshqaruv, real vaqt monitoringi va avtomatlashtirilgan shartnomalar asosida faoliyat yuritadigan yangi iqtisodiy tizimga tom ma’noda o‘tmoqda.

Tadqiqotning asosiy xulosalaridan biri shundaki, kelajak sug‘urta modeli uchta markaziy tamoyilga asoslanadi: bashorat, oldini olish va avtomatlashtirilgan ishonch mexanizmi. AI yordamida risklarni bashoratlash sug‘urta xizmatlarining sifatini tubdan oshiradi, IoT monitoringi esa sug‘urta hodisasini kutib turuvchi passiv mexanizm o‘rniga risklarni oldindan aniqlovchi faol tizim yaratadi. Parametrik sug‘urta tezkorlik, shaffoflik va aniqlikni ta’minlagan holda, ayniqsa iqlim o‘zgarishi kabi global risklar kuchaygan davrda eng samarali sug‘urta modeliga aylandi.

Blokcheyn asosidagi aqlli shartnomalar sug‘urta bozorida yangi ishonch paradigmasini shakllantiradi. Bu texnologiya ortiqcha tekshiruvlar, hujjatlashtirish va byurokratik jarayonlarni qisqartirib, sug‘urta ekologiyasida firibgarlik darajasini keskin kamaytiradi. Shuningdek, ecosystem insurance modeli sug‘urta kompaniyalarining xizmat ko‘rsatish rolini kengaytirib, ularni bank, tibbiyot, davlat xizmatlari, transport va boshqa sektorlar bilan o‘zaro bog‘langan murakkab raqamli infratuzilmaning bir qismiga aylantiradi.

Kelajak sug‘urta bozorining eng muhim strategik afzalligi shundaki, u iqtisodiyotning umumiy barqarorligini mustahkamlaydi. Raqamli sug‘urtaning ommalashishi korxonalar uchun moliyaviy xavflarni boshqarish imkoniyatini kengaytiradi, aholining iqtisodiy himoya darajasini oshiradi va investitsion muhitning barqaror rivojlanishiga hissa qo‘shadi.

O‘zbekiston uchun esa ushbu transformatsiya ayni damda katta imkoniyatlar yaratmoqda. Raqamli infratuzilmaning rivojlanishi, davlat tomonidan qo‘llabquvvatlanayotgan normativ-huquqiy islohotlar, majburiy tibbiy sug‘urtaning joriy etilishi, shuningdek, insurtech startaplarining paydo bo‘lishi sug‘urta bozorini sifat jihatidan yangi bosqichga olib chiqishi mumkin. Ammo mazkur evolyutsiyaning

muvaffaqiyati aholining moliyaviy savodxonligi, kompaniyalarning texnologik salohiyati, ochiqlik darajasi va raqobatning kuchayishi kabi omillarga bevosita bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.

Swiss Re Institute. World Insurance Sigma Reports 2022-2024. Zürich: Swiss Re Publishing.

2.

OECD. Global Insurance Market Trends. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development,

2023.

3.

World Bank. Insurance Sector Development Indicators. Washington, 2022.

4.

IAIS (International Association of Insurance Supervisors). Global Insurance Market Report (GIMAR), 2023.

5.

PwC. Insurance 2030: The Impact of AI on the Future of Insurance. PwC Global Research, 2022.

6.

Deloitte. Insurtech Trends Report: Digital Transformation of Insurance. Deloitte Insights, 2023.

7.

McKinsey & Company. The Future of Insurance: Automated, Personalized, Embedded. McKinsey Global Institute, 2022.

8.

KPMG. Parametric Insurance - Unlocking Climate Risk Solutions. London: KPMG Research, 2023.

9.

Allianz Research. Global Insurance Outlook 2035. Allianz SE, 2024.

10.

Tapscott, D., & Tapscott, A. Blockchain Revolution: How Distributed Ledger Technology is Transforming Business. Penguin, 2020.

11.

O‘zbekiston Respublikasi “Sug‘urta faoliyati to‘g‘risida”gi Qonun (yangi tahrir).

12.

Sug‘urta bozorini rivojlantirish agentligi. O‘zbekiston sug‘urta bozori yillik hisobotlari, 2020-2024.

13.

Malhotra, A., & Jain, P. Predictive Analytics in Insurance Using AI and Big Data. Journal of FinTech Economics, 2023.

14.

Tarmiqov, I. Raqamli sug‘urta va aktuar modellar evolyutsiyasi. Toshkent: Iqtisod-Moliya nashriyoti, 2022.

15.

UNDP. Risk Management Solutions for Climate-Exposed Countries. New York, 2023.

IV. Raqamli va kreativ iqtisodiyot

ENERGETIKA SOHASIDA RAQAMLI TRANSFORMATSIYA VA IQTISODIY SAMARADORLIK SINERGIYASI -YAGONA IQTISODIY SINERGIYA (SES) MODELI

TATU, i.f.n., dotsent,
Bobojonova Zarnigor Shokirovna
zarnigorbobojonova7@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy texnologik taraqqiyot davrida iqtisodiy samaradorlikni baholashning yangi integratsiyalashgan yondashuvi – “Singulyar-Amaliy Iqtisodiyot” (SES) modeli taklif etiladi. Model Ray Kurzweilning texnologik singulyarlik nazariyasi, Brynjolfsson va McAfee tomonidan ishlab chiqilgan raqamli iqtisodiyot yondashuvlari, shuningdek, amaliy iqtisodiyotning empirik uslublari asosida yaratilgan. Matematik formula orqali raqamlashtirish (D), innovatsiya (I) va avtomatlashtirish (A) omillarining iqtisodiy samaradorlikka (SES) ta’siri tahlil qilinadi. Ushbu model O‘zbekiston Temir Yo‘llari AJ misolida amaliy tahlil qilinib, real sektor va raqamli infratuzilma integratsiyasining samarasi miqdoriy

ko‘rsatkichlar asosida asoslab beriladi. Modelning dolzarbligi, strategik boshqaruvda, raqamli transformatsiyani rejalashtirishda va investitsiya qarorlarini qabul qilishda qo‘llanish imkoniyatida namoyon bo‘ladi.

Kalit so‘zlar. Singulyar iqtisodiyot, raqamli transformatsiya, iqtisodiy samaradorlik, avtomatlashtirish, raqamlashtirish, SES modeli, temir yo‘l sektori, matematik model, real sektor, texnologik innovatsiya.

KIRISH. Raqamli texnologiyalar jadal rivojlanib borar ekan, ularning energetika sohasiga integratsiyasi muhim ahamiyat kasb etmoqda. Butun dunyoda “yashil” energetika va raqamli transformatsiya taraqqiyotning ikki asosiy ustuniga aylangan – xususan, O‘zbekistonda “Raqamli O‘zbekiston 2030” strategiyasi va “yashil iqtisodiyot” siyosati qabul qilinib, raqamli yechimlar hamda qayta tiklanadigan energiya manbalarini birgalikda joriy etish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Mamlakat energetika tizimida texnologik qoloqlik tufayli sezilarli yo‘qotishlar mavjud: masalan, 2024 yil holatiga elektr tarmoqlaridagi texnik yo‘qotishlar taxminan 13 % ni tashkil etadi. Bu esa tarmoq infratuzilmasini modernizatsiya qilish va raqamlashtirishni talab etadi. O‘zbekiston 2030 yilgacha 25 GVt quvvatdagi qayta tiklanuvchi energetika manbalarini ishga tushirishni rejalashtirgan bo‘lib, hozirgi eskirgan tizim bu kengayishni qabul qila olmaydi – raqamli texnologiyalar asosida tarmoqni yangilash va boshqaruvini takomillashtirish zarur. Energetika sohasida raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlik o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlik shu bois dolzarb: raqamli yechimlar tarmoq samaradorligini oshirib, qayta tiklanadigan energiyadan to‘liq foydalanish imkonini beradi. Ushbu maqolada energetika sektoriga mo‘ljallangan Yagona Iqtisodiy Sinergiya (SES) modeli taklif etilib, raqamlashtirish va sanoatda samaradorlik o‘rtasidagi sinergiyani miqdoriy baholash, real hayotiy misollar yordamida tahlil qilish hamda ushbu yondashuvning amaliy qo‘llanilishini ko‘rsatish maqsad qilingan.

ADABIYOTLAR SHARHI. Global miqyosda raqamli transformatsiya energetika sohasini tubdan o‘zgartirmoqda. Xalqaro Energetika Agentligi (IEA) ma’lumotlariga ko‘ra, raqamlashtirish jarayonlari energetika tizimlarini yanada bog‘liq, aqlli, tejamkor va ishonchli qilmoqda. Energiya kompaniyalarining raqamli infratuzilmaga investitsiyalari so‘nggi yillarda keskin oshdi – masalan, 2016-yilda elektr tarmoqlari va dasturiy ta’minotga global sarmoyalar 47 mlrd AQSh dollariga yetib, yiliga 20 % o‘sdi. Bu ko‘rsatkich hatto gaz elektr stansiyalariga investitsiyalardan 40 % ga yuqori bo‘ldi. Raqamli yechimlar nafaqat texnik, balki

iqtisodiy samara ham bermoqda: xalqaro baholashlarga ko‘ra, elektr stansiyalari va tarmoqlariga mavjud raqamli texnologiyalarni keng joriy etish ekspluatatsiya xarajatlarini taxminan 5 % ga qisqartirishi mumkin. Bu esa har yili butun dunyo bo‘yicha energetika kompaniyalari va iste’molchilarga 20 milliard AQSh dollariga yaqin tejab qolish imkonini beradi. Shunday ekan, raqamli texnologiyalarga sarmoya kiritish energetika tizimining samaradorligini oshirishda beqiyos ahamiyat kasb etayotgani ko‘rinib turibdi.

Raqamlashtirish va an’anaviy energetika jarayonlarining uyg‘unlashuvi haqidagi tadqiqotlar so‘nggi yillarda ko‘paydi. Xususan, raqamli texnologiyalar va qayta tiklanadigan energiya manbalari o‘rtasidagi sinergiya alohida e’tiborga loyiq: raqamli boshqaruv tizimlari va aqlli tarmoqlar yordamida quyosh va shamol kabi uzluksiz bo‘lmagan manbalarni milliy tarmoqqa integratsiya qilish osonlashadi. IEA hisobotida qayd etilishicha, raqamlashtirish hisobiga elektr tarmoqlarini real vaqt rejimida boshqarish o‘zgaruvchan qayta tiklanuvchi energiya manbalarini samarali integratsiya qilishga xizmat qiladi – masalan, Yevropa Ittifoqida akkumulyatorlar va raqamli talabni boshqarish tizimlari joriy etilishi quyosh va shamol energiyasini majburan cheklash hollarini sezilarli kamaytirishi mumkin. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar energiya tizimining boshqa ko‘rsatkichlarini ham yaxshilaydi: xavfsizlik oshadi, operatsion jarayonlar tezlashadi va bozorlar hamda biznes modellar transformatsiyaga uchramoqda. Masalan, Janubiy Koreyada aqlli tarmoqlar va integratsiyalashgan siyosat natijasida energetika tizimining samaradorligi hamda ishonchliligi sezilarli darajada yuksaldi. Xuddi shunday, Markaziy Osiyoda ham raqamli energetika yechimlariga qiziqish ortib bormoqda – masalan, Qozog‘iston energetika sektorini boshqarish uchun yagona raqamli platforma ishga tushirishni rejalashtirmoqdat. Ushbu global va mintaqaviy tajribalar shuni ko‘rsatadiki, raqamli transformatsiya va energetika o‘zaro birikkan holda sezilarli sinergetik natija beradi: bu birikma iqtisodiy tejamkorlik, energiya samaradorligi va atrof-muhit barqarorligini ta’minlash yo‘lida katta rol o‘ynaydi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqotda energetika sohasida Yagona Iqtisodiy Sinergiya (SES) modelidan foydalaniladi. Mazkur model avval transport sohasida sinovdan o‘tkazilgan bo‘lib, unda raqamli transformatsiya darajasi (D) va an’anaviy/texnik modernizatsiya darajasi (A) kabi ikki asosiy omilning o‘zaro ta’siri tahlil qilingan. Energetika sohasi uchun D ko‘rsatkichi sifatida tarmoqning raqamlashtirish darajasi, ya’ni aqlli texnologiyalar joriy etilganlik indeksi (0 dan 1

gacha normalizatsiya qilingan) qabul qilinadi. Bu ko‘rsatkich energetika infratuzilmasida aqlli elektr hisoblagichlar, sensorlar, SCADA tizimlari, avtomatlashtirilgan boshqaruv kabi raqamli yechimlarning qamrovini ifodalaydi. A ko‘rsatkichi esa iqtisodiyotning mazkur sohadagi texnologik yangilanish darajasini aks ettiradi; energetika misolida biz uni qayta tiklanadigan energiya ulushi indeksi ko‘rinishida olamiz (masalan, umumiy ishlab chiqarishdagi “yashil” energiya ulushi 0 dan 1 gacha normalizatsiya qilinadi). D va A ko‘rsatkichlari birbirini to‘ldiruvchi omillar sifatida qaraladi – ularning yagona kombinatsiyalangan ta’siri iqtisodiy samaradorlikdagi sinergiya effektini keltirib chiqaradi.

SES modelining asosiy matematik ifodasi quyidagicha beriladi:

$$SES = D \times A,$$

bu yerda D – raqamli transformatsiya indeksi, A – texnologik modernizatsiya (yoki qayta tiklanuvchi energiya joriy etilishi) indeksi. Ushbu soddalashtirilgan ko‘rinishdagi formulada SES ham 0 dan 1 gacha normalizatsiya qilingan sinergiya ko‘rsatkichini beradi. Model mazmunan shuni anglatadiki, raqamli texnologiyalar samaradorlikni oshirishi uchun an’anaviy energetika bazasi ham zamonaviy bo‘lishi lozim, va aksincha, yangi energetika quvvatlaridan to‘liq natija olish uchun raqamli boshqaruv tizimi mavjud bo‘lishi zarur. Formulaning xususiyatlaridan ko‘rinib turibdiki, agar D = 0 yoki A = 0 bo‘lsa, sinergiya natijasi ham 0 (ya’ni, omillardan biri yo‘q bo‘lsa, iqtisodiy samara deyarli sezilmaydi). Aksincha, har ikkala omil maksimal darajada (D = 1 va A = 1) bo‘lgandagina SES = 1 (ya’ni, potensial sinergiya to‘liq yuzaga chiqadi). Modelning qiziqarli jihati shundaki, bir omilning samarasi ikkinchi omilga bog‘liq tarzda oshadi: masalan, $\partial SES/\partial D = A$, ya’ni raqamlashtirishdan olinadigan qo‘shimcha samara A ga proporsional; xuddi shunday, $\partial SES/\partial A = D$. Bu bog‘liqlik shuni anglatadiki, raqamli transformatsiya va texnik modernizatsiya bir-birini kuchaytiradi – ulardan birini oshirishdan keladigan iqtisodiy foyda ikkinchisining darajasiga bevosita ta’sir qiladi.

Ushbu modelni qo‘llash uchun O‘zbekiston energetika sohasi misolida zarur ma’lumotlar yig‘ildi. D ko‘rsatkichi uchun elektr tarmoqlaridagi aqlli hisoblagichlar qamrovi asosiy mezon sifatida olindi (zero, hisoblagichlar tarmoqning raqamlashtirish darajasini aks ettiradi). A ko‘rsatkichi sifatida esa qayta tiklanuvchi energiya manbalari ulushi (umumiy ishlab chiqarishdagi foiz hisobida) qabul qilindi. Mazkur ma’lumotlar ochiq manbalardan, jumladan, O‘zbekiston Energetika vazirligi

hisobotlari va xalqaro tashkilotlar tahlillaridan yig‘ilib, 2016–2030 yillar davomidagi holat o‘rganildi.

TAHLIL VA NATIJALAR.

1-jadval

O‘zbekiston energetika sektorida D va A ko‘rsatkichlarining o‘sishi va SES modeli bo‘yicha sinergiya natijasi.

Yil	D – Raqamli transformatsiya darajasi (%)	A – Qayta tiklanadigan energiya ulushi (%)	SES – sinergiya (%)
2016	5	5	0,25
2021	93	10	9,3
2024	100	16	16
2030	100 (kutilmoqda)	54	54

Tajriba uchun tanlangan O‘zbekiston energetika sohasi misolida D va A ko‘rsatkichlarining o‘zgarishi va SES modeli natijalari 1-jadvalda keltirilgan. 2016 yilda mamlakatda raqamli transformatsiya darajasi deyarli boshlang‘ich holatda edi (D = 5 %), qayta tiklanuvchi energiya ulushi ham juda past bo‘lib (A = 5 %, asosan mavjud kichik GESlar hissasi), SES atigi -0,25 % ni tashkil etdi – ya’ni raqamli va “yashil” omillar sinergiyasi sezilmas edi. 2021 yilga kelib, energetika tarmog‘ini raqamlashtirish borasida ulkan yutuqlarga erishildi: xususan, mamlakat bo‘ylab 6,9 milliondan ortiq aqlli elektr hisoblagichlari o‘rnatilib, iste’molchilarning 93 % zamonaviy hisoblagichlar bilan qamrab olindi (D =93 %). Shu davrgacha qayta tiklanuvchi energiya ulushi sezilarli darajada oshmadi va taxminan 10 % atrofida edi (A = 0,10). Natijada 2021 yil uchun SES -9 % ga yetdi – bu 2016 yilga nisbatan ancha yuqori bo‘lsa-da, hali potensial to‘liq amalga oshmaganini anglatadi (chunki A hali past). 2024 yil davomida O‘zbekistonda bir nechta yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirilib, qayta tiklanuvchi energiya ulushi 16 % ga yetdi (A = 0,16). Shu paytga kelib elektr ta’minoti tizimi deyarli to‘liq raqamlashtirildi (D = 100 %). Natijada SES 16 % bo‘lib, atigi uch yil ichida sinergiya ko‘rsatkichi qariyb ikki baravar oshdi. Oldinga qarab, 2030 yil uchun belgilangan strategik maqsad – “yashil” energiya ulushini 54 % ga yetkazish (A = 0,54) va shu bilan birga raqamli texnologiyalarni to‘liq jalb etgan zamonaviy tarmoqni shakllantirish (D = 1). SES modeli bu holatda 0,54 yoki 54 % ga teng natija prognoz qilmoqda, ya’ni 2024 yilga

nisbatan sinergiya salohiyati uch barobar oshadi.Manbalar: O‘zbekiston Energetika vazirligi va xalqaro hisobotlar ma’lumotlari asosida tuzildi. 2016 yilda raqamli yechimlar ham, qayta tiklanuvchi quvvatlar deyarli mavjud bo‘lmagani sababli iqtisodiy sinergiya minimal darajada edi. 2021 yilda raqamli infratuzilma deyarli to‘liq joriy etildi (D = 93 %)t, ammo qayta tiklanadigan energiya ulushi past bo‘lgani bois (A = 10 %) sinergiya ko‘rsatkichi hali 10 % ga ham yetmadi. 2024 yilda esa yirik quyosh va shamol elektr stansiyalari ishga tushirilgach, “yashil” energiya ulushi 16 % ga yetdi va raqamli boshqaruv tizimi bilan uyg‘un holda energetika samaradorligiga hissa qo‘sha boshladi – SES 16 % ga teng bo‘ldi. Prognozlarga ko‘ra, 2030 yilda raqamli va texnologik modernizatsiya to‘liq amalga oshirilsa (D = 100 %, A = 54 %), energetika sohasidagi iqtisodiy sinergiya qariyb yarmi to‘liq ro‘yobga chiqadi (SES = 54 %). Bu o‘z navbatida ulkan iqtisodiy va ijtimoiy samaralarga yo‘l ochadi. Hisob-kitoblarga ko‘ra, faqatgina 2024 yilda ishga tushirilgan yangi quvvatlar tufayli yiliga 2,5 mlrd kub metr tabiiy gaz tejalishi va atmosfertar CO_2 chiqindilari 4,6 mln tonnaga qisqarishi kutilmoqda. Kelgusida raqamli tizimlar yordamida energiyani tejash, yo‘qotishlarni aniqlash va yuklamalarni optimallashtirish hisobiga bundan ham katta iqtisodiy samaradorlikka erishish mumkin.

Raqamli transformatsiya natijalarining amaliy misollari allaqachon kuzatilmoqda. Masalan, O‘zbekistonda 2020–2021 yillarda joriy etilgan Markazlashgan avtomatlashtirilgan hisoblash tizimi (CAS) energetika tarmog‘ini real vaqt rejimida kuzatish imkonini berdi. Janubiy Koreya bilan hamkorlikda Toshkentda barpo etilgan yagona dispetcherlik markazi 8 millionta aqlli hisoblagichdan ma’lumotlarni qayta ishlash quvvatiga ega bo‘lib, butun mamlakat bo‘ylab elektr iste’molini masofadan turib nazorat qilish va boshqarish yo‘lga qo‘yildi. Bu tizim natijasida elektr ta’minotida yuz beradigan yo‘qotishlarni aniqlash va bartaraf etish bir zumda amalga oshirilmoqda, shuningdek, to‘lov intizomi va tarif siyosatini differensiyalash kabi masalalar ham raqamli yechimlar yordamida hal qilinmoqda. Raqamli boshqaruvning joriy etilishi elektr uzatish samaradorligini oshirish, quvvat taqsimotini optimallashtirish va tarmoqning ishonchliligini kuchaytirishga xizmat qilmoqda. Bu kabi misollar SES modelining real hayotdagi ifodasi bo‘lib, raqamli transformatsiya va an’anaviy energetika modernizatsiyasi uyg‘unlashganda qanday sinergiya effekti yuzaga kelishini yaqqol tasdiqlaydi.

SES sirtining cho‘qqisi D = 1 va A = 1 nuqtasida hosil bo‘ladi – ya’ni raqamli transformatsiya ham, texnologik yangilanish ham to‘liq amalga oshgan holatda

maksimal sinergiya (100 %) yuzaga chiqadi. Sirtning pastki tekisliklariga nazar solinsa, D yoki A qiymatlaridan biri kichik bo‘lganda SES ham past ekani ko‘rinadi: masalan, agar faqat raqamli transformatsiya to‘liq joriy etilib, lekin qayta tiklanuvchi energiya ulushi atigi 50 % bo‘lsa (D = 1, A = 0,5 nuqta), SES atigi 0,5 (50 %) bo‘ladi. Aksincha holatda – qayta tiklanuvchi energiya ulushi yuqori, lekin raqamli infratuzilma yetarlicha emas (masalan, D = 0,5, A = 1) – SES qiymati shuningdek 0,5 atrofida qoladi. Demak, ikkala omilni ham muvozanatli rivojlantirish kerak, aks holda potensial samaradorlikning yarmi zo‘e ketishi mumkin. Sirtning diagonali bo‘ylab (D = A chiziqi) SES qiymati nisbatan yuqoriroq bo‘lib, bu raqamli va texnologik rivojlanish teng sur’atlarda olib borilganda energetik samaradorlik optimal oshishini ko‘rsatadi. Grafikka geometrik yondashganda ham shuni ko‘rish mumkin: sirt aslida to‘g‘ri burchakli uchburchak shaklidagi tekislik bo‘lib, uning har bir nuqtasi D va A ko‘paytmasiga teng (modelimiz formulasi shunday edi). Bu tekislikning egimi sinergiya intensivligini ifodalaydi. Masalan, D o‘qi bo‘ylab egim $\partial SES/\partial D = A$ ga teng, ya’ni raqamli transformatsiyani oshirishdan kutiladigan foyda A ga proporsional bo‘ladi – qayta tiklanuvchi energiya ulushi qancha yuqori bo‘lsa, raqamlashtirish shuncha ko‘proq samara berishini anglatadi. Xuddi shu tarzda, $\partial SES/\partial A = D$, ya’ni “yashil” energetika joriy etishdan olinadigan foyda raqamli tizimlarning joriy etilish darajasiga bog‘liq bo‘ladi. Bu ikki tomonlama bog‘liqlik energetika sohasida raqamli va texnologik innovatsiyalar bir-birisiz to‘liq ishlamasligini matematik jihatdan ham tasdiqlaydi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, O‘zbekiston singari iqtisodiyotlar uchun raqamli transformatsiya va energetika infratuzilmasini modernizatsiya qilishni parallel olib borish nihoyatda muhim. 2024 yilga kelib mamlakat elektr tarmoqlarining aksariyati raqamli boshqaruvga o‘tib, iste’molchilar darajasida ham aqlli hisoblagichlar joriy qilingan bo‘lsa-da, energetika tizimi hali eskirgan bo‘lib, qayta tiklanuvchi quvvatlar ulushi past edi – natijada potensial samaradorlik to‘liq ochilmadi. Endilikda yirik investitsiyalar va xorijiy hamkorlik evaziga yangilanayotgan elektr stansiyalari, quyosh va shamol parklari hamda zamonaviy tarmoqlar raqamli texnologiyalar yordamida boshqarilmoqda. Mamlakat bo‘ylab yuqori kuchlanishli yangi podstansiyalar va energiya saqlash tizimlari ishga tushirilib, millionlab xonadonlar barqaror energiya bilan ta’minlanmoqda. Shu bilan birga, elektr taqsimot tarmoqlarini raqamli asosda modernizatsiya qilishga ham alohida e’tibor qaratilmoqda: 2025 yilda Jahon banki ko‘magida boshlanadigan dastur doirasida 150

ming dona qo‘shimcha aqlli hisoblagich va 4 mingta ma’lumot konsentratorlari o‘rnatilib, tarqatish tarmoqlarining avtomatlashtirilgan boshqaruvi yo‘lga qo‘yilishi rejalashtirilgan. Bu kelgusida tarmoqlarni zamonaviy va samarali tizimga aylantirish imkonini beradi. Xulosa qilish mumkinki, O‘zbekiston misolida raqamli transformatsiya va energetika sohasidagi yangilanishlar bir paytda ro‘y berayotgani o‘zaro sinergiyani yuzaga keltirmoqda – bu sinergiya energiya tejamkorligi, ta’minot barqarorligi va ekologik samaradorlik ko‘rinishida namoyon bo‘lmoqda.

XULOSA. Energetika sohasida raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlikning mushtarak modeli – Yagona Iqtisodiy Sinergiya (SES) modeli – ushbu tadqiqotda yangi nuqtai nazardan ko‘rib chiqildi. Ilgari transport sohasida qo‘llangan mazkur model energetika misolida qayta ishlab chiqilib, raqamli infratuzilma rivoji (D) va texnologik modernizatsiya (A) omillarining birgalikdagi ta’siri baholandi. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston energetika sektorida raqamli texnologiyalarni joriy etish (masalan, aqlli tarmoqlar va hisoblagichlar) hamda qayta tiklanuvchi energiya salohiyatini oshirish muvozanatli olib borilgandagina maksimal samaraga erishilishini ko‘rsatdi. Miqdoriy jihatdan, D va A omillari teng oshirilgan hollarda SES keskin ko‘tariladi, bu esa iqtisodiy natijalarda namoyon bo‘ladi (masalan, yoqilg‘i tejamkorligi, ekspluatatsiya xarajatlarining qisqarishi, uglerod chiqindilarining kamayishi kabilar). Aksincha, omillardan birining ortda qolishi sinergiya effektini cheklab qo‘yadi – bu model orqali isbotlandi va real misollarda ham o‘z tasdig‘ini topdi. SES modelining amaliy ahamiyati shundaki, u tahlilchilarga va qaror qabul qiluvchilarga energetika sohasida raqamli strategiyalarni rejalashtirish va baholash uchun yangi vosita taqdim etadi. Masalan, mazkur model yordamida turli ssenariylarni o‘rganib, qaysi hollarda investitsiyalar eng yuqori samarani berishini oldindan bashorat qilish mumkin. Strategik rejalashtirishda “qarorlar daraxti” yoki “nima bo‘lsa/bo‘lardi (what-if) tahlili” sifatida SES modeli qo‘llanib, raqamlashtirish va “yashil” energetika bo‘yicha har xil yo‘nalishlarning iqtisodiy oqibatlarini qiyosiy ko‘rib chiqish imkoniyati paydo bo‘ladi. Misol uchun, agar faqat qayta tiklanuvchi quvvatlarga sarmoya qilinib, raqamli boshqaruv sust rivojlansa, SES modeli bu ssenariyning samarasini kamayib borishini ko‘rsatib beradi – bu holda siyosatchilar ko‘rilmagan foyda (foregone benefit) hajmini anglab, raqamli infratuzilmaga e’tiborni kuchaytirishi lozimligini tushunishadi.

Albatta, energetika va raqamli texnologiyalar sinergiyasini to‘liq hayotga tatbiq etishda qator muammo va chalenglar ham mavjud. O‘zbekiston misolida

ta’kidlanganidek, eskirgan infratuzilma, malakali kadrlar yetishmovchiligi va tartibga solishdagi bo‘shliqlar raqamli transformatsiya jarayonini sekinlashtirishi mumkin. Shuning uchun, SES modeli ko‘rsatmalariga amal qilgan holda, investitsiyalarni nafaqat texnik jihozlarga, balki kadrlar salohiyatini oshirish va institutsional muhitni yaxshilashga ham yo‘naltirish zarur bo‘ladi. Xulosa qilib aytganda, energetika sohasida raqamli transformatsiya va iqtisodiy samaradorlikning sinergetik modeli barqaror rivojlanishning muhim vositasi sifatida namoyon bo‘ldi. Ushbu yondashuv yordamida davlatlar va kompaniyalar raqamli va “yashil” strategiyalarini yaxlit tarzda rejalashtirib, ilg‘or texnologiyalarni joriy etish orqali maksimal iqtisodiy samaraga erishishlari mumkin. SES modelini yanada takomillashtirish va boshqa sohalarga (masalan, sanoat, transport, sog‘liqni saqlash) moslashtirish bo‘yicha kelgusidagi tadqiqotlar mazkur yondashuvning nazariy va amaliy ahamiyatini yanada boyitadi. Таким образом, raqamli transformatsiya va energetika integratsiyasining yagona modeli kelajakda energetika siyosatini shakllantirish, investitsion qarorlarni qabul qilish va mamlakatlar raqobatbardoshligini oshirishda muhim o‘rin tutadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI:

Kurzweil R. The Singularity is Near: When Humans Transcend Biology. – New York: Viking Press,

1.

2005. – 652 p.

2. Brynjolfsson E., McAfee A. The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies.- New York: W.W. Norton & Company, 2014.-320 p.

3. Brynjolfsson E., Hitt L. Beyond Computation: Information Technology, Organizational Transformation and Business Performance // Journal of Economic Perspectives. – 2000. – Vol. 14, No. 4. – P. 23–48.

4. Schwab K. The Fourth Industrial Revolution. – Geneva: World Economic Forum, 2016. – 184 p.

5. Brynjolfsson E. The Turing Trap: The Promise and Peril of Human-Like Artificial Intelligence. – Cambridge (MA): MIT Digital Economy Lab, 2020. – 47 p.

6. OECD. Digital Economy Outlook. – Paris: OECD Publishing, 2023. – 325 p.

7. World Bank. Digital Dividends: World Development Report 2022. – Washington, D.C.: World Bank Group, 2022. – 364 p.

8. Castells M. The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Vol. I). – Oxford: Blackwell, 1996. – 556 p. (Manuel Castells tomonidan raqamli davr jamiyati va iqtisodiyoti tahlili).

9. Meceda A.M., Vonortas N.S. The Singular Economy: End of the Digital/Physical Divide // STI Policy Review. – 2019. – Vol. 9, No. 1. – P. 1–25. (Raqamli va an'anaviy iqtisodiyotning integratsiyasini yorituvchi maqola).

10. Frey C.B., Osborne M.A. The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation? – Oxford Martin School, Univ. of Oxford, 2013. – 72 p. (Mehnat bozori va avtomatlashtirish xavflari haqidagi tadqiqot).

11. Bobojonova Z. Singulyar iqtisodiyot barqaror strategik iqtisodiy tizimi sifatida // Strategik kuch. - №4. - Toshkent, 2023. - B. 27–30.

12. Bobojonova Z. Raqamli texnologiyalar asosida mamlakatni rivojlantirish sharoitida singulyar iqtisodiyotning ahamiyati va iqtisodiy asosi // Xorazm Ma'mun akademiyasi axborotnomasi. - №12/5 (109). - Xiva,

2023. - B. 39–42.

13. Bobojonova Z., Yodgorova M., Xurramov Sh. Directions for the Development of Innovative Entrepreneurial Activity in Uzbekistan // Nauchniy Impuls. - №16 (100), Ch. 1. - Moskva, 2023. - P. 53–56.

V. Ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanish va barqarorlik

РОЛЬ ГОСУДАРСТВА В ПОВЫШЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ И ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТИ РЕМЕСЛЕННЫХ ИЗДЕЛИЙ В УСЛОВИЯХ ТУРИЗМА УЗБЕКИСТАНА.

Старший преподователь ТУИТ,

Акрамова Гулнора Абдувахидовна

Аннотация. В статье проводится комплексный анализ роли государства в повышении конкурентоспособности и туристической привлекательности ремесленных изделий в Республике Узбекистан в условиях трансформации национальной экономики и активного развития туристического сектора. Особое внимание уделяется институциональным и экономическим механизмам государственной поддержки ремесленничества, включая субсидирование, грантовое финансирование, налоговые льготы, организацию национальных и международных выставок и фестивалей, развитие образовательных и

акселерационных программ, а также формирование ремесленных кластеров и туристических маршрутов на базе традиционных промыслов.

В исследовании систематизированы нормативно-правовые акты и государственные программы, реализованные в 2017–2023 годах, направленные на стимулирование ремесленного сектора, расширение занятости населения, рост экспортного потенциала и сохранение нематериального культурного наследия. Методологическую основу работы составляют методы количественного анализа, сравнительного анализа региональных практик, а также кейс-стади ремесленных центров с высокой туристической активностью. Полученные результаты позволяют оценить эффективность государственной политики в сфере ремесленничества и обосновать направления её дальнейшего совершенствования в контексте устойчивого развития экономики и туризма.

Ключевые слова: государственная политика, государственная поддержка, ремесленничество, народные промыслы, туризм, ремесленный туризм, конкурентоспособность, институциональная инфраструктура, субсидии, гранты, налоговые льготы, выставки, фестивали, ремесленные кластеры, экспортный потенциал, занятость населения, малый бизнес, предпринимательство, региональное развитие, культурное наследие, нематериальное наследие, туристическая привлекательность, устойчивое развитие, Узбекистан, экономическая диверсификация, креативная экономика

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida milliy iqtisodiyotning transformatsiyasi va turizm sohasining jadal rivojlanishi sharoitida hunarmandchilik mahsulotlarining raqobatbardoshligi va turistik jozibadorligini oshirishda davlatning roli kompleks tahlil qilinadi. Tadqiqotda hunarmandchilikni qo‘llab-quvvatlashning institutsional va iqtisodiy mexanizmlari, jumladan subsidiya va grantlar ajratish, soliq imtiyozlari berish, milliy va xalqaro ko‘rgazma hamda festivallarni tashkil etish, o‘quv va akseleratsion dasturlarni joriy etish, shuningdek hunarmandchilik klasterlari va turistik yo‘nalishlarni shakllantirish masalalari chuqur yoritiladi.

Maqolada 2017–2023 yillarda qabul qilingan normativ-huquqiy hujjatlar va davlat dasturlari tizimli ravishda tahlil qilinib, ularning bandlikni oshirish, eksport salohiyatini kengaytirish, hududiy rivojlanishni rag‘batlantirish hamda nomoddiy madaniy merosni asrab-avaylashdagi ahamiyati baholanadi. Tadqiqot metodologiyasi kvantitativ tahlil, hududlararo solishtirma tahlil va turistik faolligi yuqori bo‘lgan hunarmandchilik markazlari bo‘yicha keys-stadi usullariga asoslanadi. Olingan

natijalar davlat siyosatining samaradorligini baholash hamda hunarmandchilik va turizm integratsiyasini yanada takomillashtirish bo‘yicha ilmiy asoslangan xulosalar chiqarish imkonini beradi.

Kalit so‘zlar: davlat siyosati, davlat qo‘llab-quvvatlashi, hunarmandchilik, xalq amaliy san’ati, turizm, hunarmandchilik turizmi, raqobatbardoshlik, institutsional infratuzilma, subsidiya, grant, soliq imtiyozlari, ko‘rgazmalar, festivallar, hunarmandchilik klasterlari, eksport salohiyati, bandlik, kichik biznes, tadbirkorlik, hududiy rivojlanish, madaniy meros, nomoddiy meros, turistik jozibadorlik, barqaror rivojlanish, O‘zbekiston, iqtisodiy diversifikatsiya, kreativ iqtisodiyot

Abstract. The article provides a comprehensive analysis of the role of the state in enhancing the competitiveness and tourism attractiveness of handicraft products in the Republic of Uzbekistan amid economic transformation and the rapid development of the tourism sector. Particular attention is paid to institutional and economic instruments of public support for artisans, including subsidies, grant schemes, tax incentives, the organization of national and international exhibitions and festivals, educational and acceleration programs, as well as the formation of handicraft clusters and tourism routes based on traditional crafts.

The study systematizes regulatory and legal initiatives and government programs implemented during 2017–2023 aimed at stimulating the handicraft sector, expanding employment, increasing export potential, and preserving intangible cultural heritage. The methodological framework is based on quantitative analysis, comparative regional analysis, and case studies of regions with high concentrations of handicraft clusters and tourism activity. The findings make it possible to assess the effectiveness of state policy and to identify directions for its further improvement in the context of sustainable economic and tourism development.

Keywords: public policy, state support, handicrafts, traditional crafts, tourism, handicraft tourism, competitiveness, institutional framework, subsidies, grants, tax incentives, exhibitions, festivals, handicraft clusters, export potential, employment, small business, entrepreneurship, regional development, cultural heritage, intangible heritage, tourism attractiveness, sustainable development, Uzbekistan, economic diversification, creative economy

ВВЕДЕНИЕ. Ремесленничество в Узбекистане выполняет одновременно культурную и экономическую функции: сохраняет традиционные техники и

формирует добавленную стоимость в регионах через занятость, предпринимательство и туризм. На фоне роста туристических потоков ремесленные изделия становятся частью туристического опыта, влияя на имидж территорий и «национальный бренд» страны. Однако конкурентоспособность ремесленного сектора зависит не только от художественного качества изделий, но и от доступа к рынкам, брендинга, логистики, цифровых каналов продаж и институциональной поддержки.

Государство в этих условиях выступает ключевым актором, формируя нормативно-правовую основу, финансовые стимулы, инфраструктуру продвижения и механизмы вовлечения ремесленных продуктов в туристические маршруты. Системный анализ государственной политики позволяет выявить, какие инструменты поддержки дают наиболее измеримый эффект, а какие требуют уточнения с учётом рыночной конкуренции и сезонности туристического спроса.

Цель исследования заключается в изучении механизма государственной поддержки ремесленного сектора Узбекистана и оценке её влияния на конкурентоспособность изделий и развитие туризма. Для достижения цели рассматриваются нормативно-правовые инициативы 2017–2023 годов, инструменты поддержки ремесленников (субсидии, выставки, фестивали, обучение), влияние политики на туристическое потребление и рынок ремесленных изделий, а также проводится SWOT-анализ отрасли с выработкой прикладных рекомендаций.

ОБЗОР ЛИТЕРАТУР. Научная литература, посвящённая взаимосвязи ремесленничества и туризма, широко раскрывает значение данного сектора в развитии национальной экономики и сохранении культурного наследия. В международных исследованиях (UNESCO, World Bank, OECD) ремесленные изделия рассматриваются как важный элемент туристической цепочки создания ценности, способствующий формированию территориального бренда, обогащению туристского опыта и росту занятости населения в регионах. В рамках концепции культурных и креативных индустрий подчёркивается, что ремесленничество трансформируется из традиционной формы производства в рыночно ориентированную деятельность, интегрированную с инновациями и сервисными компонентами.

Роль государства в поддержке ремесленного сектора подробно анализируется в работах, посвящённых институциональным и экономическим механизмам развития. В отчётах OECD (2023) и UNDP (2025) отмечается, что государственная политика, реализуемая через субсидии, гранты, налоговые льготы, образовательные программы и инфраструктурную поддержку, способствует повышению конкурентоспособности ремесленных изделий. Исследования World Bank акцентируют внимание на значении цифровой инклюзии и онлайн-платформ как ключевых инструментов выхода ремесленных товаров на внутренние и внешние рынки. Эти источники подтверждают, что эффективность государственного участия зависит от комплексного подхода, при котором финансовые меры поддержки дополняются маркетинговыми и институциональными реформами.

Отечественные исследования и аналитические материалы, посвящённые развитию ремесленничества в Узбекистане (Yuz.uz, WCCE, проект British Council «Crafting Futures Uzbekistan»), отражают практические результаты государственных инициатив последних лет. В них подчёркивается, что на основе нормативно-правовых актов 2017–2023 годов была сформирована институциональная система поддержки ремесленников, расширена деятельность ассоциации «Hunarmand», а также усилена роль выставок, ярмарок и фестивалей в продвижении продукции. Одновременно отмечается наличие региональных различий в темпах развития сектора: в Бухаре, Самарканде, Хиве и Ферганской долине ремесленничество развивается более динамично благодаря тесной интеграции с туристическими маршрутами.

В современных научных публикациях особое внимание уделяется вопросам цифровизации и вовлечения молодёжи в ремесленный сектор. Материалы UNESCO (2024) подчёркивают необходимость сочетания традиционных ремёсел с современным дизайном, предпринимательскими навыками и цифровым маркетингом для обеспечения устойчивости отрасли. В целом обзор литературы позволяет сделать вывод о том, что государственная политика в сфере ремесленничества должна рассматриваться не только как инструмент сохранения культурного наследия, но и как важная составляющая экономической стратегии, направленной на развитие туризма, экспорта и национального брендинга Узбекистана.

МЕТОДОЛОГИЯ. Исследование выполнено на основе комбинированного подхода, объединяющего документальный анализ, количественную интерпретацию показателей и сравнительнотерриториальный разрез. На первом этапе проведён контент-анализ нормативно-правовых актов и государственных инициатив 2017–2023 годов, регулирующих поддержку ремесленничества, экспортного продвижения и туристических мероприятий. Это позволило выделить доминирующие направления политики: финансовое стимулирование (субсидии, льготные инструменты), событийное продвижение (ярмарки, фестивали), образовательная поддержка и цифровизация продаж.

На втором этапе использованы количественные данные по мерам поддержки (число получателей, объёмы финансирования, заявленные результаты), представленные в агрегированном виде, с интерпретацией их влияния на типовые экономические эффекты: обновление материальной базы мастерских, расширение экспортных возможностей, рост туристического интереса и увеличение онлайн-продаж. На третьем этапе проведён SWOTанализ отрасли для выявления внутренних ограничений и внешних возможностей, а также для обоснования логики дальнейшей политики.

Дополнительно применён сравнительно-региональный подход, позволяющий определить территориальные «центры эффекта» государственной поддержки (Бухара, Самарканд, Хива, Ферганская долина) и объяснить их результативность через концентрацию туристических потоков и ремесленных кластеров.

Результаты исследования показывают, что государственная поддержка ремесленного сектора в Узбекистане носит системный характер и реализуется через сочетание финансовых и организационно-институциональных механизмов. Наиболее выраженный эффект наблюдается в тех инструментах, которые одновременно улучшают производственные возможности ремесленников и расширяют каналы сбыта через туризм и международное продвижение.

Таблица 1

Основные меры поддержки ремесленного сектора (2017–2024 гг.)

Год	Мера поддержки	Количество получателей	Объём финансирования (млн сум)	Результаты
2017	Субсидии на оборудование	150	120	Улучшено оснащение мастерских
2018	Участие в международных выставках	80	90	Расширены экспортные возможности
2019	Обучение и повышение квалификации	300	50	Повышение качества продукции
2020	Организация фестивалей	200	70	Рост туристического интереса
2021	Государственные гранты	100	150	Формирование новых ремесленных брендов
2022	Цифровизация продаж	120	60	Онлайн-продажи выросли на 25%

Финансовые инструменты поддержки (субсидии и гранты) демонстрируют прямое влияние на модернизацию мастерских, что повышает качество, повторяемость и ассортимент продукции. Организация выставок и международное участие создают «внешний спрос», усиливая экспортную компоненту и формируя узнаваемость ремесленных брендов. Фестивали и событийные мероприятия выступают связующим механизмом между ремесленничеством и туризмом, переводя изделия из «подарочносувенирного» сегмента в полноценный туристический продукт, включаемый в маршруты и культурные программы.

Таблица 2

SWOT-анализ ремесленного сектора Узбекистана

Категория	Элементы

Сильные стороны	богатое культурное наследие, уникальные изделия, мастерство, государственная поддержка, рост туристического потока
Слабые стороны	ограниченные каналы сбыта, низкий маркетинг и брендинг, недостаток современных технологий, высокая зависимость от сезонного туризма
Возможности	онлайн-продажи, международные выставки и фестивали, цифровизация, сотрудничество с туризмом, расширение экспортного потенциала
Угрозы	экономическая нестабильность, конкуренция импортных товаров, снижение интереса молодёжи к ремёслам, колебания туристического потока

В рамках SWOT-анализа установлено, что сектор обладает высокой культурной уникальностью и поддерживается государством, однако ограничен слабым брендингом, недостаточной технологичностью и зависимостью от сезонности. Цифровизация продаж формирует наиболее перспективное окно возможностей, снижая зависимость от офлайн-потоков и расширяя рынок до национального и международного уровня.

Региональный анализ показывает, что наиболее результативная реализация мер поддержки проявляется в территориях с высокой концентрацией ремесленных школ и устойчивыми туристическими маршрутами. Эти регионы фактически выступают «витринами» ремесленного туризма, а внедрение цифровых инструментов усиливает эффект, расширяя охват потребителей и снижая барьеры выхода на внешние рынки.

ОБСУЖДЕНИЕ. Обсуждение результатов подтверждает, что государственная политика в ремесленничестве наиболее эффективна тогда, когда она выстроена как цепочка «производство → качество → продвижение → спрос», а не как отдельные несвязанные меры. Субсидирование оборудования повышает производственную устойчивость мастерских, но без продвижения и каналов продаж эффект ограничивается локальным рынком. Выставки и фестивали, напротив, формируют спрос и интерес, но без поддержанного качества и масштабируемости производства они не обеспечивают долгосрочного

конкурентного преимущества. Следовательно, именно комплексность поддержки объясняет наблюдаемую практическую результативность.

Отдельного внимания заслуживает связка ремесленничества и туризма. В условиях, когда туристический продукт всё чаще строится вокруг впечатлений, ремесло становится не только товаром, но и сервисом: мастерклассы, ремесленные маршруты, культурные пространства, интерактивные ярмарки. Это расширяет экономический эффект ремесла за пределы прямых продаж, усиливая занятость, сервисную инфраструктуру и региональные доходы. Однако зависимость от сезонности требует компенсирующих механизмов, среди которых ключевую роль играет цифровизация и выход на круглогодичные онлайн-каналы.

Выявленные слабые стороны (маркетинг, брендинг, технологии) показывают, что следующая фаза государственной политики должна смещаться от первичной поддержки к «поддержке конкурентоспособности»: продвижение брендов территорий и ремесленных школ, стандарты качества, сертификация подлинности, развитие дизайна и упаковки, а также интеграция с туристическими операторами и цифровыми платформами. Угрозы импорта и снижения интереса молодёжи требуют усиления образовательных треков и создания привлекательной экономической модели для молодого мастера, где ремесло воспринимается как современная профессия с перспективой роста, а не как только традиция.

В целом результаты позволяют утверждать, что государственная поддержка ремесленничества в Узбекистане выступает не просто социальной мерой сохранения наследия, а полноценным инструментом экономической политики, который влияет на туризм, экспортные возможности и формирование национального бренда. При этом повышение эффективности политики связано с балансом между культурной аутентичностью и рыночными инструментами конкурентоспособности.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ. Проведённый анализ показал, что государство играет системообразующую роль в повышении конкурентоспособности и туристической привлекательности ремесленных изделий Узбекистана. Комплекс мер поддержки, включающий субсидирование, грантовые механизмы, выставочно-фестивальную активность, обучение и цифровизацию, способствует обновлению производственной базы, повышению качества продукции,

расширению экспортных возможностей и усилению туристического спроса. Наиболее сильный эффект достигается в регионах, где ремесленные кластеры интегрированы в устойчивые туристические маршруты.

SWOT-анализ выявил, что дальнейшее развитие сектора требует укрепления брендинга и маркетинга, расширения каналов сбыта, повышения технологичности и устойчивости к сезонным колебаниям туризма. Практическая рекомендация заключается в усилении цифровых каналов продаж, развитии ремесленного туризма как «опытного продукта» (мастерклассы, маршруты, культурные пространства), а также в расширении международной кооперации через выставки, сертификацию и платформенное продвижение. Таким образом, ремесленничество при эффективной государственной политике становится одновременно драйвером региональной экономики, инструментом роста туризма и механизмом сохранения культурного наследия.

Список использованной литературы:

1. Всемирный банк. Uzbekistan Digital Inclusion Project : Project Documentation. – Washington, DC : World Bank Group, 2023. – URL: https://www.worldbank.org (дата обращения: 12.12.2025).

2.

United Nations Development Programme (UNDP). Digital Economy of Uzbekistan : Analytical Report. – New York : UNDP, 2025. – 148 p.

3.

OECD. Digital Skills for Private Sector Competitiveness in Uzbekistan. – Paris : OECD Publishing, 2023. – 96 p. – DOI: 10.1787/uzb-dig-2023.

4.

UNESCO. National Training on Traditional Craftsmanship, Design and Entrepreneurship : Project Report (Margilan). – Paris : UNESCO, 2024. – 82 p.

5.

British Council. Crafting Futures Uzbekistan : Final Report. – London : British Council, 2023. – 74 p.

6.

World Crafts Council Europe (WCCE). Creative Industries and Handicrafts Development in Uzbekistan : Policy Brief. – Brussels : WCCE, 2022. – 41 p.

7. Yuz.uz. Ремесленникам предоставляются льготные кредиты и субсидии [Электронный ресурс]. – Ташкент, 2021. – URL: https://yuz.uz (дата обращения: 12.12.2025).

8.

Ассоциация «Hunarmand». Отчёт о мерах государственной поддержки ремесленников в Республике Узбекистан. – Ташкент, 2022. – 58 с.

9. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). Culture, Tourism and Local Development : Maximising the Impact of Cultural Heritage. – Paris : OECD Publishing, 2019. – 203 p.

10. United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD). Creative Economy Outlook. – Geneva : United Nations, 2022. – 156 p.

11. Richards G. Cultural Tourism : Global and Local Perspectives. – New York : Routledge, 2018. – 312 p.

12. Florida R. The Rise of the Creative Class. – New York : Basic Books, 2019. – 434 p.

VI. Bioiqtisodiyot va ekologik barqarorlik

YASHIL IQTISODIYOT SHAROITIDA SANOAT KORXONALARINING BARQAROR RIVOJLANISHINI BAHOLASHNING KONSEPTUAL-METODOLOGIK MODELI

TATU, v.b. dotsent Zuxurova Nargiza

Annotatsiya. Mazkur maqolada sanoat korxonalarining barqaror rivojlanishini ta’minlashda yashil iqtisodiyot tamoyillarining metodologik asoslari chuqur ilmiynazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi iqtisodiy samaradorlik, ekologik barqarorlik va ijtimoiy mas’uliyatni yagona tizimda integratsiyalovchi konseptual baholash modelini ishlab chiqishdan iborat. Ilmiy adabiyotlar tahlili asosida yashil iqtisodiyot konsepsiyasining evolyutsiyasi, sanoat ishlab chiqarishida ekologik innovatsiyalar va energiya samarador texnologiyalarning iqtisodiy ta’siri aniqlangan. Tadqiqot metodologiyasi doirasida sanoat korxonalarining yashil rivojlanish darajasini aniqlash uchun “Yashil samaradorlik integrallashgan indeksi (GPI)” ishlab chiqildi va Toshkent viloyatidagi sanoat subyektlari misolida empirik sinovdan o‘tkazildi. Olingan natijalar yashil texnologiyalarni joriy etish iqtisodiy foyda bilan ekologik samaradorlik o‘rtasida barqaror ijobiy bog‘liqlikni

shakllantirishini ko‘rsatdi. Tadqiqot yakunida O‘zbekiston sanoat sektorida yashil transformatsiyani jadallashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy xulosalar ishlab chiqildi.

Kalit so’zlar: yashil iqtisodiyot, sanoat korxonalari, barqaror rivojlanish, ekologik samaradorlik, energiya samaradorligi, yashil transformatsiya, integrallashgan indeks, GPI modeli, innovatsion texnologiyalar.

KIRISH. Global iqtisodiy rivojlanishning hozirgi bosqichida sanoat ishlab chiqarishi bilan atrof-muhit o‘rtasidagi muvozanat masalasi strategik ahamiyat kasb etmoqda. An’anaviy iqtisodiy modelda ishlab chiqarish hajmini oshirish ko‘pincha tabiiy resurslarning haddan tashqari ekspluatatsiyasi va ekologik degradatsiya bilan kechgan. Natijada, barqaror rivojlanish tamoyillariga asoslangan yangi iqtisodiy paradigmaga ehtiyoj yuzaga keldi. Shu nuqtai nazardan, yashil iqtisodiyot konsepsiyasi iqtisodiy o‘sish, ekologik muhofaza va ijtimoiy barqarorlikni uyg‘unlashtiruvchi muhim nazariy-amaliy platforma sifatida maydonga chiqdi.

Sanoat korxonalari yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonining markaziy bo‘g‘ini hisoblanadi. Chunki aynan ushbu sektor energiya iste’moli, chiqindilar hajmi va uglerod chiqindilarining asosiy ulushini shakllantiradi. Shu bois sanoat korxonalarining faoliyatini yashil iqtisodiyot mezonlari asosida qayta baholash va metodologik jihatdan yangicha yondashuvlarni ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa hisoblanadi. Mazkur maqolada sanoat korxonalarining yashil rivojlanishini baholashning konseptual-metodologik modeli ishlab chiqiladi va uning amaliy ahamiyati asoslab beriladi.

ADABIYOTLAR RO’YXATI. Yashil iqtisodiyot tushunchasi ilk bor XX asr oxirlarida ekologik cheklovlar sharoitida iqtisodiy o‘sish muammolarini hal etishga qaratilgan nazariy yondashuv sifatida shakllandi. Pearce, Markandya va Barbier tomonidan ishlab chiqilgan “Green Economy Blueprint” asarida ushbu konsepsiya tabiiy kapitalni asrab-avaylash sharti bilan iqtisodiy samaradorlikka erishish modeli sifatida izohlangan. Mualliflar iqtisodiy o‘sishni resurslardan oqilona foydalanish bilan bog‘lash orqali barqaror rivojlanishning nazariy poydevorini yaratdilar.

Keyingi tadqiqotlarda OECD tomonidan yashil iqtisodiyot “past uglerodli, resurs tejamkor va inklyuziv iqtisodiy tizim” sifatida talqin qilindi. Ushbu yondashuv yashil iqtisodiyotni faqat ekologik siyosat emas, balki innovatsiyalar, ijtimoiy tenglik va institutsional islohotlarni o‘z ichiga olgan kompleks model sifatida qarash imkonini berdi. Ayniqsa, sanoat ishlab chiqarishida energiya samaradorligi va chiqindilarni

qayta ishlash texnologiyalarining joriy etilishi iqtisodiy va ekologik natijalar o‘rtasida sinergiya hosil qilishi ilmiy jihatdan asoslandi.

Porter va van der Linde tomonidan ilgari surilgan “ekologik raqobatbardoshlik” gipotezasi sanoat korxonalari uchun muhim nazariy asos bo‘lib xizmat qiladi. Unga ko‘ra, ekologik standartlarni kuchaytirish xarajatlarni oshirmaydi, aksincha, innovatsiyalarni rag‘batlantirib, ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Ushbu gipoteza keyingi empirik tadqiqotlarda tasdiqlanib, yashil texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda uzoq muddatli iqtisodiy foyda yuqori ekanini ko‘rsatdi.

O‘zbekiston sharoitida yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni “Yashil iqtisodiyotga o‘tish milliy strategiyasi (2023–2030)” bilan mustahkamlandi. Ushbu hujjatda sanoat tarmoqlarida energiya samaradorligini oshirish, uglerod chiqindilarini kamaytirish va ekologik innovatsiyalarni rag‘batlantirish ustuvor yo‘nalish sifatida belgilangan. Mahalliy olimlar tadqiqotlarida ham sanoat korxonalarining eko-samaradorligini baholash va integrallashgan indekslardan foydalanish masalalari alohida e’tibor markazida bo‘lib kelmoqda.

METODOLOGIYA

Tadqiqot metodologiyasi tizimli yondashuv va konseptual modellashtirish tamoyillariga asoslanadi. Ushbu yondashuv sanoat korxonalarining iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy faoliyatini o‘zaro bog‘liq tizim sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Metodologiya doirasida korxonalarning yashil rivojlanish darajasini aniqlash uchun ko‘p bosqichli baholash mexanizmi ishlab chiqildi.

Birinchi bosqichda ekologik samaradorlik ko‘rsatkichlari tizimi shakllantirildi. Unga energiya iste’moli darajasi, chiqindilarni kamaytirish ulushi, uglerod izi va resurslardan foydalanish samaradorligi kiritildi. Ushbu indikatorlar korxonaning atrof-muhitga ta’sirini miqdoriy baholash imkonini beradi.

Ikkinchi bosqich iqtisodiy samaradorlik ko‘rsatkichlarini aniqlashga qaratildi. Bu bosqichda ishlab chiqarish hajmi, sof foyda, tannarx dinamikasi va resurs samaradorligi asosiy mezonlar sifatida tanlandi. Iqtisodiy ko‘rsatkichlar ekologik chora-tadbirlar natijasida yuzaga kelgan moliyaviy o‘zgarishlarni baholashga xizmat qiladi.

Uchinchi bosqichda ijtimoiy samaradorlik indikatorlari belgilandi. Bular ish o‘rinlari yaratish, mehnat sharoitlari xavfsizligi, xodimlar malakasini oshirish va

mahalliy jamoalar bilan ijtimoiy hamkorlik ko‘rsatkichlarini o‘z ichiga oladi. Ushbu komponent yashil iqtisodiyotning inklyuzivlik tamoyilini aks ettiradi.

To‘rtinchi bosqichda barcha ko‘rsatkichlar integratsiyalashgan holda “Yashil samaradorlik indeksi (GPI)” shakllantirildi:

$$GPI = (E + S) / 2 - C$$

bu yerda: E – iqtisodiy samaradorlik darajasi, S – ekologik samaradorlik darajasi, C – ifloslanish yoki yo‘qotish koeffitsienti.

Mazkur indeks sanoat korxonalarining yashil rivojlanish darajasini solishtirma tahlil qilish imkonini beradi.

Shu tarzda ishlab chiqilgan metodologiya sanoat korxonalarining yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayonini baholashda universal va moslashuvchan vosita sifatida xizmat qiladi. U turli tarmoqdagi korxonalar uchun qo‘llanilishi mumkin, chunki indikatorlar tizimi ishlab chiqarish xususiyatlariga mos ravishda o‘zgartiriladi. Bundan tashqari, GPI indeksining qo‘llanilishi davlat siyosati va investitsiya strategiyalarini shakllantirishda amaliy ahamiyatga ega. Ushbu metodologik yondashuv yordamida iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy samaradorlik o‘rtasidagi muvozanat ilmiy asosda baholanadi va boshqaruv qarorlari qabul qilishda foydalaniladi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Empirik tahlil Toshkent viloyatida faoliyat yuritayotgan 12 ta sanoat korxonasi ma’lumotlari asosida amalga oshirildi. Hisobkitoblar natijalari shuni ko‘rsatdiki, energiya samarador texnologiyalarni joriy etgan korxonalarda GPI ko‘rsatkichi sezilarli darajada yuqori bo‘ldi. Xususan, energiya tejamkorlik darajasi yuqori bo‘lgan korxonalarda GPI 0,75–0,80 oralig‘ida shakllandi.

Tahlil natijalari iqtisodiy samaradorlik va ekologik barqarorlik o‘rtasida barqaror ijobiy bog‘liqlik mavjudligini tasdiqladi. Chiqindilarni qayta ishlash va energiya tejamkor texnologiyalar ishlab chiqarish tannarxini pasaytirib, umumiy rentabellikni oshirishga xizmat qilmoqda.

1-jadval

Toshkent viloyati sanoat korxonalarining yashil samaradorlik ko‘rsatkichlari (2024)

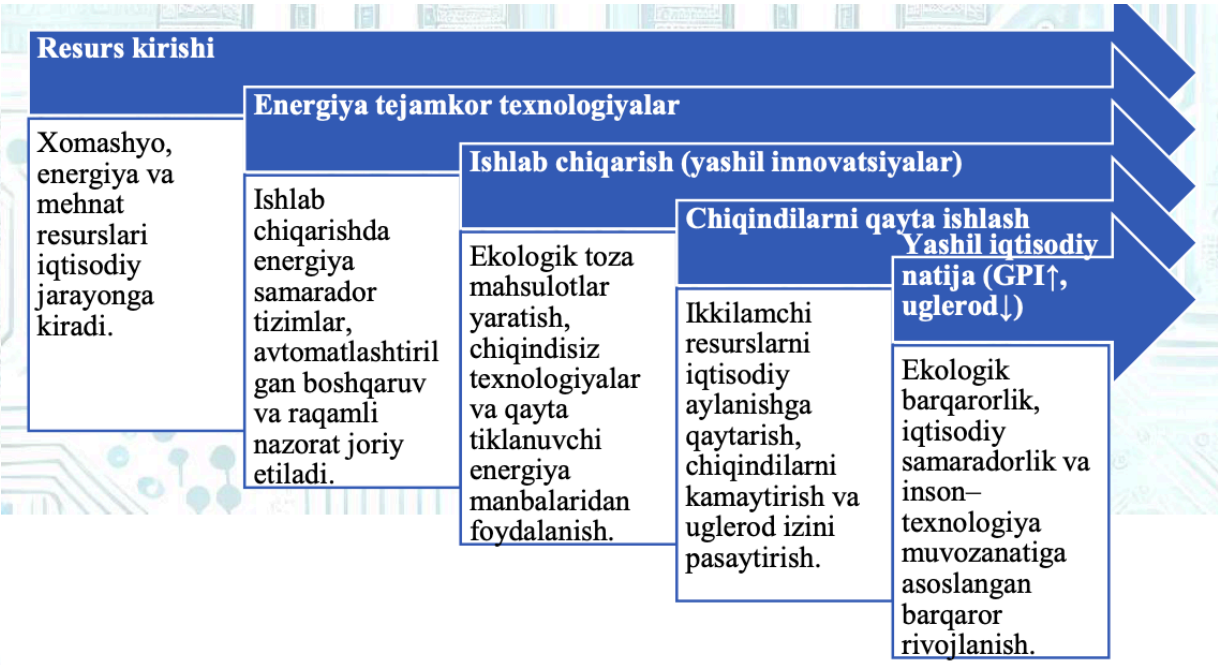
Korxona nomi	Energiya tejamkorlik (%)	Chiqindi kamayishi (%)	E□	S□	C□	GPI
“O‘zmetkombinat” AJ	18	22	0.82	0.76	0.12	0.73
“Artel Electronics” MChJ	27	31	0.89	0.81	0.10	0.80
“Uzkabel” AJ	14	18	0.78	0.69	0.11	0.68
“Akfa Plast” MChJ	20	26	0.83	0.75	0.09	0.74

Jadval ma’lumotlaridan ko‘rinib turibdiki, “Artel Electronics” MChJ korxonasida energiya tejamkorlik darajasi 27 foizni tashkil etgan bo‘lib, bu tahlil qilingan korxonalar ichida eng yuqori natijadir. Shu bilan birga, chiqindilarni kamaytirish darajasi ham 31 foizni tashkil etgan, bu esa GPI ko‘rsatkichi 0.80 ga teng bo‘lishiga olib kelgan. Aksincha, “Uzkabel” AJ korxonasida energiya tejamkorlik past (14%) bo‘lgani uchun GPI 0.68 darajasida qolgan. Bu raqamlar korxonaning ekologik siyosati va texnologik yangilanish darajasi yashil iqtisodiy samaradorlikka bevosita ta’sir qilishini ko‘rsatadi.

“O‘zmetkombinat” AJ va “Akfa Plast” MChJ korxonalari o‘rtacha darajadagi natijalarga ega bo‘ldi. Ularning energiya tejamkorlik ko‘rsatkichi mos ravishda 18 va 20 foizni tashkil etib, chiqindilarni kamaytirish darajasi 22–26 foiz oralig‘ida bo‘ldi. Shunga qaramay, ushbu korxonalar GPI ko‘rsatkichida barqaror o‘sish tendensiyasini saqlab qoldi (0.73–0.74 oralig‘ida). Bu shuni anglatadiki, hatto o‘rta darajadagi ekologik yangilanishlar ham iqtisodiy samaradorlikni ijobiy tomonga o‘zgartiradi. Boshqacha aytganda, korxona “yashil transformatsiya” jarayonini bosqichma-bosqich joriy qilsa ham, ijobiy natija beradi.

Tahlil natijalari shuni ko‘rsatadiki, yashil texnologiyalarni tatbiq etish korxonaning umumiy samaradorlik ko‘rsatkichlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi. Energiya tejovchi texnologiyalar ishlab chiqarish tannarxini pasaytiradi, chiqindilarni kamaytirish esa ekologik tozalikka hissa qo‘shadi. Shu bilan birga, past ifloslanish koeffitsienti (C□) GPI ni yuqori darajada saqlashga yordam beradi. Masalan, “Akfa

Plast” MChJda C□ qiymati 0.09 bo‘lgani uchun korxonaning GPI darajasi nisbatan yuqori (0.74) bo‘lgan. Bu raqamlar korxonalar uchun ekologik investitsiyalarni iqtisodiy foydali sarmoya sifatida ko‘rish zarurligini ko‘rsatadi.

1-rasm. Sanoat korxonalarining yashil transformatsiyasi konseptual modeli

Ushbu konseptual model sanoat ishlab chiqarishining barcha bosqichlarini ekologik muvofiqlik tamoyiliga asoslaydi. Resurslardan oqilona foydalanish, energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish va chiqindilarni qayta ishlash jarayonlari “yashil iqtisodiy natija”ni shakllantiradi. Bu natijada korxonaning GPI ko‘rsatkichi oshadi, uglerod chiqindilari esa kamayadi. Model sanoat sektorining yashil iqtisodiyot tamoyillariga o‘tish strategiyasini tizimli ravishda ifodalaydi.

MUHOKAMA. Olingan natijalar Porter gipotezasini amaliy jihatdan tasdiqlaydi. Ekologik talablarning kuchayishi sanoat korxonalari uchun cheklov emas, balki innovatsion rivojlanish va raqobatbardoshlik manbai sifatida namoyon bo‘lmoqda. Ayniqsa, yashil investitsiyalar korxonalarning uzoq muddatli barqarorligini ta’minlashda muhim omil bo‘lib chiqdi.

O‘zbekiston sharoitida yashil transformatsiya jarayonlari davlat siyosati bilan uyg‘unlashgan holda olib borilsa, sanoat sektorining xalqaro ekologik standartlarga moslashuvi tezlashadi. Bu esa eksport salohiyatini oshirish va yangi texnologik zanjirlarni shakllantirish imkonini beradi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari sanoat korxonalarining yashil iqtisodiyotga o‘tishini baholashda integrallashgan metodologik yondashuvning samaradorligini ko‘rsatdi. “Yashil samaradorlik indeksi (GPI)” iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy ko‘rsatkichlarni yagona tizimda baholash imkonini beruvchi universal vosita sifatida taklif etildi. Ushbu model sanoat korxonalarida strategik boshqaruv qarorlarini qabul qilishda, investitsiya siyosatini shakllantirishda va davlat darajasida monitoring mexanizmlarini yaratishda amaliy ahamiyatga ega.

O‘zbekiston sanoat sektorida yashil iqtisodiyotga o‘tish bo‘yicha amaliy qadamlar allaqachon tashlangan. Energiya samaradorligini oshirish, chiqindilarni qayta ishlash va qayta tiklanuvchi energiya manbalaridan foydalanish yo‘nalishlari bo‘yicha davlat dasturlari mavjud. Biroq, ushbu jarayonni tizimli monitoring, aniq indikatorlar va davlat–xususiy hamkorlik mexanizmlari orqali yanada kuchaytirish zarur. Shuningdek, korxonalar uchun ekologik investitsiyalarni rag‘batlantirish tizimini yaratish yashil iqtisodiyotning muvaffaqiyatli rivojlanishini ta’minlaydi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni tasdiqlaydiki, yashil iqtisodiyot modeli - bu barqaror rivojlanish, raqamli transformatsiya va inson–texnologiya uyg‘unligiga asoslangan iqtisodiy tafakkurning yangi bosqichidir. Bu yo‘nalishda iqtisodiy o‘sish endilikda resurs sarfi bilan emas, balki innovatsion yondashuv, ekologik mas’uliyat va ijtimoiy foyda bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.

Pearce D., Markandya A., Barbier E. Blueprint for a Green Economy. London: Earthscan, 1989. 290 p.

2.

OECD. Green Growth Indicators 2020. - Paris: OECD Publishing, 2020. - 164 p.

3.

Porter M., van der Linde C. Green and Competitive: Ending the Stalemate. - Harvard Business Review,

1995. - P. 120–134.

4.

UNIDO. Green Industry Initiative Report 2021. - Vienna: UNIDO, 2021. - 122 p.

5. Sodiqov R. Yashil iqtisodiyot sharoitida sanoat korxonalarining ekologik samaradorligi. - TDIU ilmiy jurnali, 2022. - №3. - 56–63-b.

6.

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi. “Yashil iqtisodiyotga o‘tish milliy strategiyasi – 2030”,

2023.Bobojonova Z. Singulyar iqtisodiyot barqaror strategik iqtisodiy tizimi sifatida // Strategik kuch. - №4. Toshkent, 2023. - B. 27–30.

7. Bobojonova Z. Raqamli texnologiyalar asosida mamlakatni rivojlantirish sharoitida singulyar iqtisodiyotning ahamiyati va iqtisodiy asosi // Xorazm Ma’mun akademiyasi axborotnomasi. - №12/5 (109). - Xiva,

2023. - B. 39–42.

8.

Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – S. 323-329.

9. Usmonov B. Sh., Shukurullayev U. U., Xudaynazarova D. X. Ilmiy markazlarni yaratish va rivojlantirishning motivatsion omillari //TDIU,“Iqtisodiyot va innovatsion txnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. –

2021. – №. 2.

10. Xudaynazarova D. METODЫ OSENKI RISKOV VNEDRENIYA SIFROVЫX TENDENSIY V TURISTICHESKOM BIZNESE //Ekonomicheskoye razvitiye i analiz. – 2024. – T. 2. – №. 11. – S. 682-687.

11. Xudaynazapova D. X. SIFPOVAYA EKONOMIKA KAK OSNOVNOY ASPEKT ISSLEDOVANIYA SIFPOVOY TPANSFOPMATSII EKONOMI ChESKIX OTNOShENIY //Indexing. – 2024. – T. 1. – №. 1.

12. Xudaynazarova D. KORXONALARDA RISKLARNI BAHOLASH VA TAHLIL QILISHNING XORIJ TAJRIBASI //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2024. – T. 25. – №. 1. – S. 323-329.

13. Xudaynazarova D. O‘ZBEKISTON TO‘QIMACHILIK SANOATI KORXONALARIDA RISKLARNI SO‘NDIRISH MAQSADIDA DINAMIK IMKONIYATLARINI BAHOLASH //Iqtisodiyot va ta’lim. – 2023. – T.

24. – №. 4. – S. 235-241.

14. Xudaynazarova D. X. VAJNOST MEJDUNARODNЫX BAZELSKIX STANDARTOV PRI AUDITE DEYATELNOSTI KOMMERCHESKIX BANKOV //Interdisciplinary Conference of Young Scholars in Social Sciences (USA). – 2023. – T. 4. – S. 28-31.

15. Xudaynazarova D. TEORETICHESKIE OSNOVЫ RISKA I MEXANIZMЫ UPRAVLENIYA PREDPRIYATIYAMI TEKSTILNOY PROMЫSHLENNOSTI //Ekonomicheskoye razvitiye i analiz. – 2023. – T.

1. – №. 2. – S. 317-322.

16. Xudaynazarova D. Digital transformation status analysis of textile industry enterprises in the country //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – T. 8. – S. 131-138.

17. Xudaynazarova D. Assessment of the dynamic capabilities of osborn textile and alchemy textile LLC //Journal of Management Value & Ethics, ISSN-2249-9512, SJIF. – T. 8. – S. 139-145.

18. Xudaynazarova D. RAZVITIE TURISTICHESKIX DEREVEN SAMARKANDA I BUXARЫ. “Ekonomika i sotsium” №9(136) 2025/9/11

19. Xudaynazarova D. ZARUBEJNЫY OPЫT RAZVITIYA TURISTICHESKIX DEREVEN ekonomicheskoye razvitiye i analiz 2025/9/10 str 290-306

O'ZBEKISTONDA IJTIMOIY XIZMATLAR BOZORINING TAMOYILLARI VA RIVOJLANISHI

Muhammal Al-Xorizmi Axborot Texnologiyalari Universiteti

“Menejment va Marketing” kafedrasi assistenti

Usmanxodjaeva Surayyo Muxtarovna

usman.surayyo@gmail.com, +998983087793

Annotatsiya. Maqolada O‘zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorining shakllanish tamoyillari, raqamli transformatsiya jarayonlarining ijtimoiy sohadagi roli hamda ijtimoiy xizmatlar, xususan, ijtimoiy turizm yo‘nalishi misolida rivojlanish mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida davlatning ijtimoiy himoya siyosati, ijtimoiy xizmatlarning ommabopligi va institut sifatida barqaror ishlashi uchun normativ-huquqiy asoslar ko‘rib chiqildi. Xalqaro tajriba sifatida Yevropa amaliyotidagi ijtimoiy turizm tashabbuslari, jumladan Calypso loyihasi, shuningdek,

ijtimoiy turizmning sog‘lom qarish, ijtimoiy integratsiya va bilvosita iqtisodiy samaradorlikka ta’sirini yorituvchi ilmiy yondashuvlar taqqoslandi. Natijalar ijtimoiy xizmatlar bozorida raqamlashtirish, innovatsiyalarni joriy etish va xususiy sektor ishtirokini kengaytirish bozorning barqaror o‘sishi hamda aholining himoyaga muhtoj qatlamlari uchun xizmatlar qamrovini oshirishda muhim ekanini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: ijtimoiy-iqtisodiyot, ijtimoiy xizmatlar bozori, raqamli transformatsiya, raqamlashtirish, ijtimoiy turizm, ijtimoiy himoya, globalizatsiya, biznes jarayonlari.

Аннотация. В статье рассматриваются принципы формирования и развития рынка социальных услуг в Республике Узбекистан в условиях социально-экономической трансформации и цифровизации. Особое внимание уделяется роли государства в регулировании и поддержке социальных услуг, а также механизмам интеграции социального туризма как важного элемента социальной политики. Проанализированы нормативно-правовые основы развития социальной сферы, включая стратегические документы и международные декларации. На основе анализа зарубежного и отечественного опыта обоснована социально-экономическая значимость социальных услуг для повышения качества жизни населения, социальной интеграции уязвимых групп и устойчивого развития экономики. В статье показано, что развитие рынка социальных услуг способствует снижению социальной нагрузки на государство, оптимизации бюджетных расходов и формированию инклюзивной модели экономического роста.

Ключевые слова: социальные услуги, рынок социальных услуг, социальная экономика, социальный туризм, государственная социальная политика, цифровизация, устойчивое развитие, Узбекистан.

Abstract. The article examines the principles and development of the social services market in the Republic of Uzbekistan under conditions of socio-economic transformation and digitalization. Special attention is paid to the role of the state in regulating and supporting social services, as well as to the integration of social tourism as an essential component of social policy. The regulatory and legal framework governing the development of the social sector, including strategic documents and international declarations, is analyzed. Based on the study of international and domestic experience, the socio-economic importance of social services in improving quality of life, enhancing social inclusion of vulnerable groups,

and ensuring sustainable economic development is substantiated. The findings demonstrate that the development of the social services market contributes to reducing the social burden on the state, optimizing public expenditures, and forming an inclusive model of economic growth.

Keywords: social services, social services market, social economy, social tourism, state social policy, digitalization, sustainable development, Uzbekistan.

O‘zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirish masalasi davlatning ijtimoiy siyosati, aholining turmush sifati va inson kapitalini qo‘llab-quvvatlash bilan bevosita bog‘liq bo‘lib, bu yo‘nalish raqamli transformatsiya sharoitida yanada dolzarb tus olmoqda. Xizmatlar sohasidagi modernizatsiya endilikda faqat iqtisodiy o‘sish omili emas, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi, teng imkoniyatlar va himoyaga muhtoj qatlamlarni qo‘llab-quvvatlash uchun zarur institut sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy xizmatlarning bozor tamoyillari asosida shakllanishi bilan birga, davlatning maqsadli tartibga solish funksiyasi ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur yo‘nalishda strategik asoslardan biri sifatida O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 25.07.2022 yildagi UP-175-son Farmoni bilan tasdiqlangan “Aholini ijtimoiy himoya qilish strategiyasi”ni ko‘rsatish mumkin. Ushbu hujjat ijtimoiy xizmatlarni tizimli rivojlantirish, ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashni manzillilik asosida kuchaytirish hamda kam ta’minlangan va himoyasiz qatlamlar bilan ishlash mexanizmlarini takomillashtirishning konseptual poydevorini belgilaydi.

Ijtimoiy xizmatlar bozorining muhim segmentlaridan biri sifatida ijtimoiy turizm alohida e’tiborga loyiq. Ijtimoiy turizm tushunchasi 1980-yil Manila Jahon turizmi deklaratsiyasida kam ta’minlangan qatlamlarning dam olish huquqini ta’minlash g‘oyasi bilan bog‘langan. Keyinchalik 1996-yilda qabul qilingan Monreal Deklaratsiyasi ijtimoiy turizmni faqat foyda olishga emas, balki turizm xizmatlarini ommaviy va adolatli taqdim etishga yo‘naltirilgan ijtimoiy institut sifatida talqin qiladi. O‘zbekistonda ham “Turizm to‘g‘risida”gi Qonunda ijtimoiy turizmni rivojlantirish doirasida bolalar, yoshlar, qariyalar, nogironlar va kam ta’minlangan qatlamlar uchun turizm va ekskursiyalarni tashkil etish hamda moliyalashtirish manbalari masalasi yoritilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Ijtimoiy xizmatlar bozori va uning rivojlanish tamoyillari masalasi so‘nggi yillarda iqtisodiy, ijtimoiy va institutsional tadqiqotlar

doirasida keng o‘rganilmoqda. Xususan, ijtimoiy xizmatlar bozorini shakllantirish davlatning ijtimoiy siyosati, aholi turmush sifati va barqaror iqtisodiy rivojlanish bilan bevosita bog‘liq jarayon sifatida talqin qilinadi. Jahon ilmiy adabiyotlarida ijtimoiy xizmatlar bozori nafaqat iqtisodiy samaradorlik nuqtai nazaridan, balki ijtimoiy integratsiya, teng imkoniyatlar va inson kapitalini rivojlantirish mexanizmi sifatida ko‘rib chiqiladi.

Xalqaro tashkilotlar hujjatlarida ijtimoiy xizmatlarning rivojlanishi jamiyatning eng himoyaga muhtoj qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash bilan birga, uzoq muddatli iqtisodiy foyda keltiruvchi omil sifatida baholanadi. Xususan, Birlashgan Millatlar Tashkiloti hujjatlarida ijtimoiy xizmatlar barqaror rivojlanish maqsadlariga erishishning muhim vositasi sifatida e’tirof etiladi. Manila Jahon turizmi deklaratsiyasida ijtimoiy turizm tushunchasi kam ta’minlangan aholi qatlamlarining dam olish huquqini ta’minlashga qaratilgan ijtimoiy vazifa sifatida yoritilgan bo‘lib, bu ijtimoiy xizmatlar bozorining ijtimoiy yo‘naltirilgan modelini asoslaydi.

Yevropa tadqiqotchilari ijtimoiy turizm va ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirishda davlat va nodavlat sektor hamkorligining ahamiyatini alohida ta’kidlaydilar. Xususan, V.A. Kvartalnov o‘z ishlarida turizm bozorini faqat iqtisodiy foyda manbai sifatida emas, balki “ezgu ishlar bozori” sifatida talqin qiladi. Uning yondashuviga ko‘ra, ijtimoiy xizmatlardan olinadigan foyda ko‘pincha bilvosita shaklda namoyon bo‘lib, bu sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish, ijtimoiy integratsiyani kuchaytirish va aholi bandligini oshirish orqali namoyon bo‘ladi.

Ijtimoiy turizmning ijtimoiy-iqtisodiy samaradorligi xorijiy empirik tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Jumladan, L.I. Donskova tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda ijtimoiy turizmning keksalar sog‘lig‘i, ularning jamiyatga moslashuvi va hayotdan qoniqish darajasiga ijobiy ta’siri qayd etiladi. Shuningdek, Georgie Garcés Ferrer, Mirela Ferry Sanz va Estrella Dura Ferrandiz tomonidan sog‘lom qarish masalalariga bag‘ishlangan ilmiy izlanishlarda turizm faoliyatida ishtirok etuvchi keksalar jismoniy va kognitiv ko‘rsatkichlar bo‘yicha boshqa guruhlarga nisbatan yuqori natijalarga ega ekanligi aniqlangan. Ushbu natijalar ijtimoiy xizmatlar bozorining sog‘liqni saqlash tizimiga tushadigan yukni kamaytirishdagi rolini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Yevropa amaliyotida ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirishda Calypso loyihasi muhim tajriba sifatida ko‘riladi. Mazkur loyiha ijtimoiy turizm orqali qariyalar, yoshlar, nogironlar va kam ta’minlangan oilalarni turizm jarayonlariga jalb

qilishni maqsad qilgan bo‘lib, u iqtisodiy faollikni oshirish bilan birga ijtimoiy integratsiyani mustahkamlashga xizmat qilgan. Ilmiy manbalarda ushbu loyiha mavsumiylik muammosini yumshatish, hududiy bandlikni qo‘llab-quvvatlash va madaniy almashinuvni kuchaytiruvchi mexanizm sifatida baholanadi.

Mahalliy ilmiy adabiyotlarda ham ijtimoiy xizmatlar bozorining raqamli transformatsiyasi masalasiga e’tibor kuchayib bormoqda. Xususan, Usmankhodzhaeva S.M. tadqiqotlarida raqamli iqtisodiyot sharoitida xizmatlar sohasining transformatsiyasi, biznes jarayonlarini optimallashtirish va raqamli texnologiyalar orqali ijtimoiy xizmatlar qamrovini kengaytirish masalalari yoritilgan. Muallif ijtimoiy xizmatlar bozorida raqamlashtirish shaffoflikni oshirish, manzilli yordamni ta’minlash va xizmatlar samaradorligini kuchaytiruvchi omil ekanini ta’kidlaydi.

Shu bilan birga, mahalliy va xorijiy adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirish masalasida hali ham ayrim metodologik va institutsional bo‘shliqlar mavjud. Xususan, ijtimoiy xizmatlarning iqtisodiy samaradorligini miqdoriy baholash, davlat-xususiy hamkorlik mexanizmlarini keng joriy etish va raqamli platformalar asosida ijtimoiy xizmatlarni boshqarish masalalari yetarlicha chuqur tadqiq etilmagan. Ushbu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini oshiradi va ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirishning yangi konseptual yondashuvlarini ishlab chiqish zarurligini asoslaydi.

METODOLOGIYA. Tadqiqotda ijtimoiy xizmatlar bozorining rivojlanishini tushuntirish uchun normativ-huquqiy tahlil, taqqoslama (comparative) yondashuv hamda kontent tahlil metodlaridan foydalanildi. Normativ-huquqiy tahlil doirasida O‘zbekistonning ijtimoiy himoya va turizm sohasiga oid asosiy hujjatlari hamda ularning ijtimoiy xizmatlar bozorini tartibga solishdagi o‘rni ko‘rib chiqildi. Bu yondashuv davlat siyosatining maqsadlari, moliyalashtirish mexanizmlari va manzillilik tamoyillarini tahlil qilish imkonini berdi.

Taqqoslama tahlil orqali Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy turizmni tashkil etish amaliyoti, jumladan, nodavlat tashkilotlar, assotsiatsiyalar va kasaba uyushmalarining roli, hamkorlik mexanizmlari hamda Calypso kabi loyihalarning vazifalari tahlil qilindi. Mazkur tajriba O‘zbekistonda ijtimoiy turizmni bozor mexanizmlari bilan uyg‘unlashtirish va davlat-xususiy hamkorlik imkoniyatlarini baholash uchun metodik asos bo‘lib xizmat qildi. Shuningdek, ijtimoiy turizmning ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini baholash uchun ilmiy adabiyotlar asosida konseptual tahlil qo‘llanildi.

Xususan, sog‘lom qarish va ijtimoiy integratsiya ko‘rsatkichlariga turizm ishtirokining ta’siri bo‘yicha xorijiy tadqiqotlar natijalari mantiqiy umumlashtirilib, ijtimoiy xizmatlar bozorida bilvosita iqtisodiy samaradorlik (sog‘liqni saqlash xarajatlarini kamaytirish, bandlikni qo‘llab-quvvatlash, mavsumdan tashqari talabni barqarorlashtirish) mexanizmlari izohlandi.

Ijtimoiy turizm mavzusini alohida ta'kidlashni istardim. Ijtimoiy turizm tushunchasi birinchi marta 1980-yildagi Manila Jahon turizmi deklaratsiyasida tilga olingan, unda shunday deyilgan: "Ijtimoiy turizm jamiyat dam olish huquqidan foydalangan kam ta'minlangan fuqarolar manfaatlari uchun intilishi kerak bo'lgan maqsaddir." Birlashgan Millatlar Tashkilotining rasmiy veb-saytida2 Mavzuning to'liq tafsilotlari berilmagan va fuqarolik aholining qaysi qatlamlari eng kam ta'minlangan deb hisoblanishi aniq ko'rsatilmagan, ammo shundan kelib chiqib, insoniyat moliyaviy imkoniyati yo'q va jismoniy nogironligi bo'lganlarning dam olish huquqidan xavotirda ekanligini ko'rsatish mumkin. 1996-yilda Xalqaro Ijtimoiy Turizm Byurosi Bosh Assambleyasi tomonidan qabul qilingan Monreal Deklaratsiyasida, 13-deklaratsiyaga ko'ra, ijtimoiy turizm turizm bo'lib, uning maqsadi nafaqat foyda olish, balki turizmni to'liq ommaviy ravishda taqdim etish, imtiyoz sifatida emas, faqat boy aholi qatlamlari uchun taqdim etishdir. O'zbekiston Respublikasi Qonunida, 16.04.20193 "Turizm haqida", 2-bob, 6-modda shunday deyiladi: "...Ichki turizmni rivojlantirish uchun zarur sharoitlarni yaratish, jumladan, bolalar, yoshlar, qariyalar, nogironlar va kam ta'minlangan aholi qatlamlari uchun turizm va ekskursiyalarni tashkil etish, ijtimoiy turizmni rivojlantirish doirasida, turizm iqtisodiyotning yo'nalishi bo'lib, to'liq yoki qisman byudjet mablag'lari bilan moliyalashtiriladi, shtat byudjetdan tashqari mablag'lar (shu jumladan davlat ijtimoiy yordam doirasida ajratilgan mablag'lar), shuningdek, ish beruvchining mablag'lari. Ya'ni, bu yerda sayohat uchun pul qanday topish mumkinligini va u aniq kimga, qaysi toifadagi odamlar uchun mo'ljallanganini tushunamiz. Ijtimoiy turizm konsepsiyasining asosiy asoschilaridan biri V.A. Kvartalnov "Turizmda strategik boshqaruv" maqolasida4 turizm bozor deb ataladi, lekin to'g'rirog'i, bu bozor asosan "ezgu ishlar bozori" sifatida tushuniladi. Ijtimoiy xizmatlardan olinadigan foyda juda sezilarli bo'lishi mumkin, bu ba'zan hukumatimiz tomonidan to'g'ri qabul qilinmaydi5. Masalan, xorijiy mamlakatlar tajribasini olaylik: ba'zi Yevropa mamlakatlarida ijtimoiy turizm turli tashkilotlar, jumladan assotsiatsiyalar, kooperativlar va kasaba uyushmalari tomonidan tashkil etiladi, maqsad esa sayohatni har kimga, ayniqsa kam

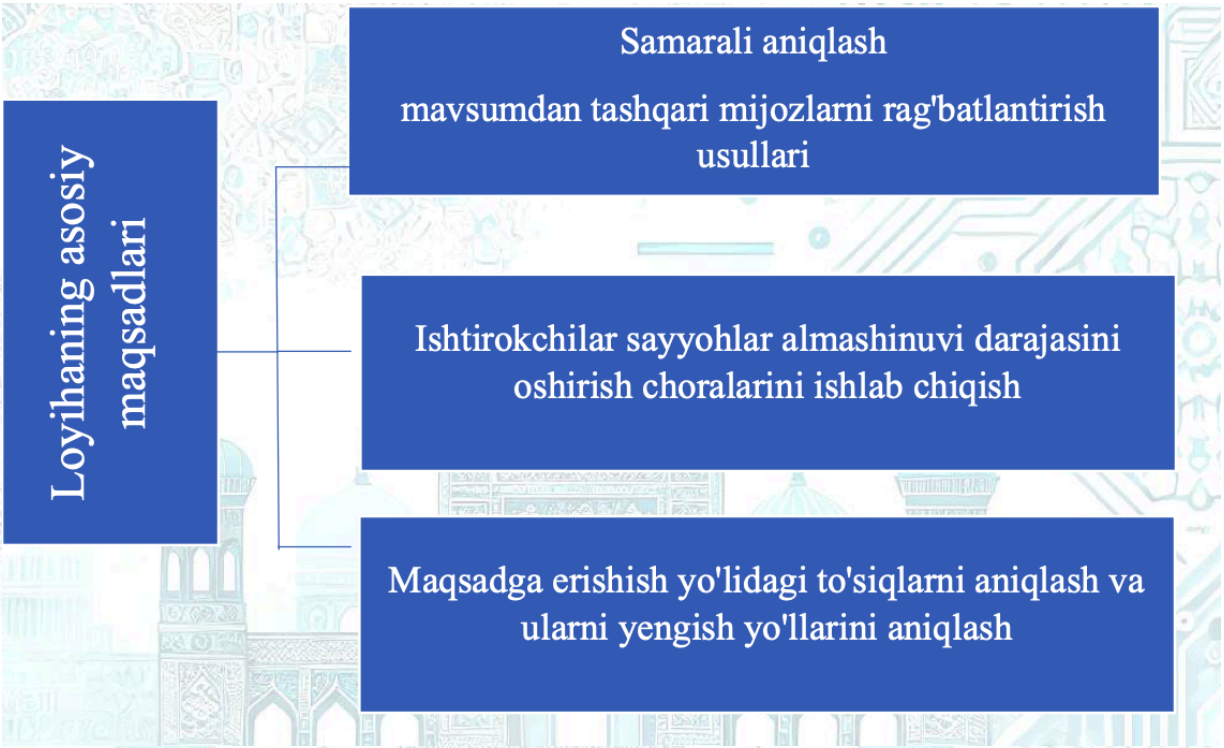
ta'minlanganlar uchun qulay qilish maqsadida. Yevropada bunday loyihalar ham xalqaro, ham milliy bo'lishi mumkin, ijtimoiy turizmning bevosita misoli sifatida mashhur Calypso loyihasi bo'lib, uning byudjeti 1 million yevro va uch yil davom etadi, chunki bunday loyiha mamlakatlar iqtisodiyoti doirasida qanchalik asosli bo'lishini tushunish zarur edi, turizm sohasini rivojlantirish uchun. Loyihaning asosiy maqsadi ko'proq fuqarolarni turizmga jalb qilish, mahalliy, mintaqalararo va, albatta, xalqaro turizmni kengaytirish edi. Eng 2 https://abaidan.kz/ru/categories/turizm/turciya-zavershaet-2023-god-s-rekordnymi-pokazatelyami-turizma2024-02-04#:~:text=How%20Announced%20Ministry%20Culture%20and,Night%20For %20Tun bo'yi qolishlar%20Yetib borildi%20%2499.

3 https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/manila_declaration.shtml

4 Kvartalnov V.A., https://tourlib.net/books_tourism/kvartalnov_pril.htm

5 Usmankhodzhaeva S. M. Raqamli iqtisodiyot va jamiyat–afzalliklar va kamchiliklar // Raqamli iqtisodiyot (Raqamli iqtisodiyot). – 2024. – 7-raqam. – 101-110-betlar.

muhimi, bu faqat sayohat haqida emas, balki sog'liqni saqlash, keksalar va yoshlar o'rtasidagi muloqot hamda umumiy ijtimoiy integratsiya muammolari ham katta rol o'ynaydi. Calypso loyihasida Yevropa Ittifoqi davlatlari uchun ayniqsa muhim jihat shundaki, odamlarning ushbu loyihada ishtirok etishi ularning Yevropa qadriyatlari va an'analariga bog'liqligini mustahkamlashi mumkin. Loyihadagi fuqarolarning maqsadli guruhlari qariyalar va nafaqaxo'rlar, yoshlar, nogironlar va kam ta'minlangan oilalardan iborat edi.

1-rasm. Loyihani amalga oshirishning konseptual asoslari

Ushbu loyihaning rivojlanishi Yevropa hamjamiyati mamlakatlariga nima beradi? Avvalo, bu turizm faoliyatining rivojlanishi va o'sishi, yangi ish o'rinlari yaratish, Yevropa xalqlari o'rtasida umumiy ong shakllanishidir. Loyihada nodavlat tashkilotlar, sayohat kompaniyalari mehmonxonalar, dam olish maskanlari va dam olish uylari bilan hamkorlik qilish uchun ishtirok etdi.

Bu mavzu iqtisodiy va ijtimoiy jihatdan jozibador – L.I. Donskovaning maqolasida.6 Georgie Garcés Ferrer, Mirela Ferry Sanz, Estrella Dura Ferrandiz tomonidan sog'lom qarish sohasida o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, 2 guruh keksalar - biri turizm bilan shug'ullanadi, ikkinchisi esa yo'q, - bir nechta mezonlarda sezilarli farq qiladi: masalan, keksa sayyohlarning sog'lig'i yuqori, jamiyatga integratsiya ancha oson, Sayohat qilishga o'rganib qolgan keksa insonlarda "hayotdan mamnunlik" parametri sayohat qilish imkoniyati bo'lmagan boshqa guruhga nisbatan yuqoriroq. Eng muhimi, ushbu tadqiqot guruhidagi sayyohlar

6 Donskova L.I. Issledovanie sotsial'nogo turizma zarubezhnykh avtorov: teoriya i praktika [Xorijiy mualliflarning ijtimoiy turizmini o'rganish: nazariya va amaliyot]. 2018. No8.

kundalik hayot faoliyatlarida ancha yaxshi rol o'ynay olishlarini ko'rsatdi – ya'ni, ularning kognitiv va aqliy qobiliyatlari boshqa guruh odamlarnikidan ancha yuqori. Bu sog'lom qarishni ko'rsatuvchi muhim parametr bo'lib, bu tibbiy xizmatlardan

kamroq foydalanishni anglatadi. Ijtimoiy turizm keksalar uchun sog'liqni saqlash va ijtimoiy xizmatlarni tejashga yordam beradi, bu esa mavjud hukumatlar va xonadonlar uchun tejashda aks etadi7. Bundan tashqari, bu tejash soliqlarni oshirish va jamiyatni bezovta qiluvchi boshqa mexanizmlar orqali amalga oshirilmaydi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, O‘zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorining rivojlanishi uchta tayanch tamoyil atrofida shakllanmoqda: manzillilik, institutlararo muvofiqlashtirish va raqamlashtirish. Aholining kambag‘al hamda himoyaga muhtoj qatlamlari bilan ishlashda davlat strategiyasi ijtimoiy xizmatlarni “faqat yordam” emas, balki insonning ijtimoiy faolligi va hayot sifatini oshiruvchi xizmatlar majmui sifatida ko‘rishga yo‘naltirmoqda. Shu orqali ijtimoiy xizmatlar bozori davlat buyurtmasi, byudjet va byudjetdan tashqari manbalar, shuningdek, ish beruvchilar ishtirokidagi aralash moliyalashtirish modeli tomon yaqinlashmoqda.

Ijtimoiy turizm misolida, qonunchilikda ijtimoiy turizmni moliyalashtirish manbalari aniq belgilanishi bu segmentning bozor sifatida ishlashini kuchaytiruvchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Natijada turizm xizmatlarining ayrim turlari imtiyozli yoki qisman kompensatsiya qilingan shaklda taqdim etilib, bu jarayon iqtisodiy faollikni ham rag‘batlantiradi. Ijtimoiy turizmning mavsumdan tashqari davrlarda sanatoriy, mehmonxona va dam olish maskanlarining bandligini saqlab turishi, xizmat ko‘rsatuvchi subyektlar uchun ish hajmini barqarorlashtirishi hamda hududiy bandlikka ta’siri amaliy jihatdan muhim natija sifatida baholanadi.

Xalqaro tajriba bilan qiyosiy tahlil ijtimoiy turizm va ijtimoiy xizmatlarning samarali ishlashi ko‘p hollarda davlat–xususiy sektor–nodavlat institutlar hamkorligiga tayanganini ko‘rsatdi. Calypso loyihasi misolida maqsadli guruhlarni (qariyalar, yoshlar, nogironlar, kam ta’minlangan oilalar) turizmga jalb qilish nafaqat iqtisodiy talabni kengaytirish, balki ijtimoiy integratsiya va qadriyatlar mustahkamlanishiga ham xizmat qilgan. Ilmiy tadqiqotlar natijalariga tayangan holda, sayohatga jalb qilingan keksalarda sog‘liq, jamiyatga integratsiya va hayotdan mamnunlik ko‘rsatkichlari yuqoriroq bo‘lishi ijtimoiy xizmatlar bozorining bilvosita iqtisodiy foydasini ham asoslaydi.

MUHOKAMA. O‘zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorini rivojlantirish masalasi “ijtimoiy xarajat” sifatidagi yondashuvdan “ijtimoiy investitsiya” sifatidagi yondashuvga o‘tishni talab qiladi. Ijtimoiy xizmatlar, ayniqsa ijtimoiy turizm, aholining sog‘lig‘i, ruhiy barqarorligi va ijtimoiy faolligiga ijobiy ta’sir ko‘rsatishi

7 Usmanxodjaeva S. O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA GLOBALIZATSIYA KONTEKSTIDA XIZMAT KO'RSATUVCHI KORXONALARNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYALARI. – 2023. – T. 1. – 6-raqam. – 242-248-betlar.

orqali kelajakda sog‘liqni saqlash va ijtimoiy yordam xarajatlarini kamaytirish mexanizmini ishga tushiradi. Shu bois, ijtimoiy turizmni “ezgu ishlar bozori” sifatida talqin qiluvchi yondashuv amaliy jihatdan ham dolzarb bo‘lib, bu sohada foyda faqat to‘g‘ridan-to‘g‘ri moliyaviy natija bilan cheklanmaydi.

Biroq amaliyotda ijtimoiy xizmatlar bozorining o‘sishi bir qator muammolar bilan ham bog‘liq: biznesning ijtimoiy segmentga kirish motivlari yetarli shakllanmagani, xizmat sifati standartlarining to‘liq raqamli monitoringi yo‘lga qo‘yilmagani hamda aholining ayrim guruhlarida xizmatlardan foydalanish bo‘yicha axborot yetishmasligi kabi omillar bozorning kengayishini sekinlashtirishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, raqamlashtirish ijtimoiy xizmatlar bozorida faqat texnologik yangilanish emas, balki shaffoflik, manzillilik va xizmat sifati nazoratini kuchaytiruvchi boshqaruv mexanizmi sifatida qaralishi lozim.

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, ijtimoiy xizmatlar bozorining barqaror modeli odatda ko‘p subyektli hamkorlikka tayanadi: davlat maqsadli siyosat va moliyalashtirishni belgilaydi, xususiy sektor xizmatlarni diversifikatsiya qiladi, nodavlat institutlar esa maqsadli guruhlar bilan ishlash va ijtimoiy integratsiyani kuchaytiradi. O‘zbekistonda ham ijtimoiy xizmatlarga biznesni jalb qilish, innovatsion yechimlar orqali xarajatlarni optimallashtirish va xizmatlarni ommabop qilish bozorning investitsion jozibadorligini oshiruvchi strategik yo‘nalish bo‘lib qoladi.

Tadqiqot natijalari O‘zbekistonda ijtimoiy xizmatlar bozorining rivojlanishi davlat strategiyasi, normativ-huquqiy asoslar va raqamli transformatsiya jarayonlari bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatdi. Ijtimoiy turizm segmenti misolida ijtimoiy xizmatlarning nafaqat ijtimoiy, balki iqtisodiy foydasi ham mavjudligi asoslandi: mavsumdan tashqari bandlikni saqlash, hududiy iqtisodiy faollikni qo‘llabquvvatlash, sog‘lom qarish va ijtimoiy integratsiya orqali bilvosita xarajatlarni kamaytirish shular jumlasidandir. Kelgusida ijtimoiy xizmatlar bozorida raqamlashtirishni chuqurlashtirish, davlat–xususiy hamkorlik instrumentlarini kengaytirish hamda ijtimoiy xizmatlar sifati bo‘yicha aniq standart va monitoring tizimlarini joriy etish bozorning barqaror o‘sishini ta’minlaydi.

Rivojlangan ijtimoiy-iqtisodiyotning afzalliklari, ayniqsa ijtimoiy turizm nuqtai nazaridan, aniq foyda keltiradi: keksalar sayohat qiladi, sanatoriylarda, mehmonxonalarda dam oladi, sayohat qiladi, hissiy, jismoniy va ruhiy jihatdan yaxshiroq his qiladi, ular jamiyatga foyda uchun uzoqroq va samaraliroq xizmat qiladi; faqat vaucher va sayohatlarning bir qismi uchun, ba'zida esa bepul to'lov qilib, bu toifadagi sayyohlar uyda sarflashga jur'at etmaydigan suvenirlar, yoqimli mayda-chuydalar uchun pul sarflab daromad oladilar; mavsumdan tashqari sanatoriylar, mehmonxonalar va dam olish uylariga tashrif buyurib, ushbu tashkilotlar uchun ish taqdim etadi; Uzoq vaqtdan beri ma'lumki, sayohat qiladigan odamlar har qanday jamiyatga osonroq integratsiya qilinadi. Shunga ko'ra, ijtimoiyiqtisodiyotni rivojlantirish va ijtimoiy sohada xizmatlarni rivojlantirish zarur, raqamlashtirish va innovatsiyalar yordamida bu iqtisodiyot sohasini foydali va tez rivojlanayotgan qilish mumkin, hukumatimiz sa'y-harakatlari orqali bu soha muammolar va muammolarga yetarlicha bardosh bera oladi. Ijtimoiy xizmatlar sohasiga biznesni jalb qilish, innovatsiyalar va yangi texnologiyalarni joriy etish, biznes jarayonlarini optimallashtirish sohani yangi hamkorlar va investitsiyalar uchun jozibador qiladi, bu esa har qanday turmush darajasi va rivojlanish darajasiga ega har qanday mamlakat uchun zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni. O‘zbekiston Respublikasi aholisini ijtimoiy himoya qilish strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida: PF–175-son, 25.07.2022 yil. – Toshkent, 2022. – URL: https://lex.uz/ru/docs/6130271 (murojaat sanasi: 10.12.2025).

2. O‘zbekiston Respublikasining Qonuni. Turizm to‘g‘risida: 16.04.2019 yil. – Toshkent, 2019. – URL: https://lex.uz (murojaat sanasi: 10.12.2025).

3. United Nations. Manila Declaration on World Tourism. – Manila, 1980. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/manila_declaration.shtml (accessed: 10.12.2025).

4. Kvartalnov V. A. Strategicheskoe upravlenie v turizme. – Moskva: Finansy i statistika, 2003. – 304 s. – URL: https://tourlib.net/books_tourism/kvartalnov_pril.htm (data obrashcheniya: 10.12.2025).

5.

Donskova L. I. Issledovanie sotsial’nogo turizma zarubezhnykh avtorov: teoriya i praktika // Servis v Rossii i za rubezhom. – 2018. – № 8. – S. 45–53.

6.

Usmanxodjaeva S. M. Raqamli iqtisodiyot va jamiyat: afzalliklar va kamchiliklar // Raqamli iqtisodiyot. –

2024. – № 7. – B. 101–110.

7. Usmanxodjaeva S. M. O‘zbekiston Respublikasida globallashuv kontekstida xizmat ko‘rsatuvchi korxonalarning raqamli transformatsiyasi // Iqtisodiy rivojlanish va tahlil. – 2023. – 1-jild. – № 6. – B. 242–248.

8. World Tourism Organization (UNWTO). Social Tourism and Sustainable Development. – Madrid: UNWTO, 2021. – 96 p.

9. European Commission. Calypso Project: Social Tourism for All. – Brussels, 2014. – URL: https://ec.europa.eu (accessed: 10.12.2025).

10. OECD. Social Economy and Social Innovation. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 112 p.

VII. Moliyaviy texnologiyalar va raqamli moliyalashtirish (FinTech)

OVERCOMING E-COMMERCE BARRIERS IN DEVELOPING MARKETS

Tashkent University of Information Technologies named after
Muhammad al-Khwarizmi, Uzbekistan
Trainee teacher, Shakhriddinova Sitora Tolibjon kizi,
shakhriddinova0711@bk.ru

Abstract. In today’s rapidly evolving digital economy, e-commerce has become one of the most influential drivers of economic transformation, particularly for developing countries seeking to enhance competitiveness and accelerate growth. The increasing adoption of digital platforms, online payment systems, and mobile technologies has enabled businesses of all sizes to access wider markets, reduce operational costs, and improve service delivery. This article explores the development trends of e-commerce in developing economies and analyzes its multifaceted impact on national economic performance, including contributions to employment, productivity, and innovation. Despite its significant potential, the expansion of e-commerce in many developing nations faces several persistent challenges such as

limited digital infrastructure, regulatory gaps, cybersecurity risks, and insufficient digital literacy among consumers and enterprises. The study examines these barriers in detail and highlights the need for coordinated policy actions to foster a more supportive digital environment. In addition, the article proposes practical recommendations aimed at strengthening infrastructure, improving legal frameworks, enhancing financial inclusion, and promoting capacity-building programs. These measures are essential for ensuring the sustainable and inclusive development of e-commerce and maximizing its long-term economic benefits.

Key words: digital economy, e-commerce barriers, economic transformation, developing countries, digitalization, digital platforms, digital literacy, digital transformation, digital infrastructure, regulatory gaps, cybersecurity risks, legal frameworks, capacity-building programs, financial inclusion, integration, transparency, enablers, internet connectivity, investment, supply chain infrastructure, digital marketing strategies, online transactions, ICT, SMEs, mobile applications, specific platforms, business models.

Annotatsiya. Mazkur maqolada rivojlanayotgan mamlakatlarda elektron tijoratni rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan asosiy to‘siqlar va ularni bartaraf etish yo‘llari tahlil qilingan. Ilmiy adabiyotlar sharhi asosida elektron tijoratning iqtisodiy o‘sish, bandlikni oshirish, innovatsiyalarni rag‘batlantirish va moliyaviy inklyuziyani kengaytirishdagi o‘rni asoslab berilgan. Tadqiqotda raqamli infratuzilma yetishmasligi, raqamli savodxonlikning past darajasi, ishonch va kiberxavfsizlik muammolari hamda institutsional va me’yoriy-huquqiy cheklovlar elektron tijorat rivojiga salbiy ta’sir ko‘rsatuvchi omillar sifatida aniqlangan.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, elektron tijoratni barqaror rivojlantirish uchun davlat siyosatini takomillashtirish, internet va logistika infratuzilmasiga investitsiyalarni oshirish, raqamli ko‘nikmalarni rivojlantirish va iste’molchilar ishonchini mustahkamlash zarur. Mazkur yondashuvlar rivojlanayotgan mamlakatlarda elektron tijoratning uzoq muddatli va inklyuziv iqtisodiy o‘sish drayveriga aylanishiga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: raqamli iqtisodiyot, elektron tijorat, rivojlanayotgan bozorlar, raqamlashtirish, raqamli infratuzilma, elektron to‘lovlar, kiberxavfsizlik, raqamli savodxonlik, institutsional muhit, davlat siyosati, moliyaviy inklyuziya, logistika tizimi, innovatsiyalar, AKT, biznes modellari

Аннотация: В статье рассматриваются основные барьеры и факторы, влияющие на развитие электронной коммерции в развивающихся странах. На основе анализа научной литературы обоснована роль электронной коммерции в обеспечении экономического роста, расширении занятости, стимулировании инноваций и повышении уровня финансовой инклюзии. Выявлены ключевые ограничения, включая недостаточное развитие цифровой инфраструктуры, низкий уровень цифровой грамотности, проблемы доверия и кибербезопасности, а также институциональные и нормативно-правовые барьеры.

Результаты исследования показывают, что устойчивое развитие электронной коммерции требует совершенствования государственной политики, увеличения инвестиций в интернет и логистическую инфраструктуру, развития цифровых компетенций населения и укрепления доверия потребителей. Реализация данных мер позволит электронной коммерции стать важным фактором инклюзивного и долгосрочного экономического роста в развивающихся экономиках.

Ключевые слова:цифровая экономика, электронная коммерция, развивающиеся рынки, цифровизация, цифровая инфраструктура, электронные платежи, кибербезопасность, цифровая грамотность, институциональная среда, государственная политика, финансовая инклюзия, логистика, инновации, ИКТ, бизнес-модели

INTRODUCTION. The business landscape has shifted from traditional stores to digital ones [1]. This shift, called digitalization, relies on the integration of information and communication technologies (ICTs) to improve business models and create new opportunities [2] ICTs have increased efficiency in all sectors, including manufacturing [3] and agriculture [4]. Uzbekistan is one of the countries that pays special attention to the introduction of information technologies, although it lags behind developed countries in this regard, but it is increasing significantly. The government is developing measures to make it 30% of GDP by 2035.[5]

In a short period of time, more than ten resolutions and decrees of the President of the country have been adopted on the development of the digital economy in Uzbekistan, while in the field of e-commerce development, on May 14, 2018, in accordance with Resolution No. PQ-3724 "On Measures for the Accelerated Development of E-Commerce", the Law of the Republic of Uzbekistan "On

Electronic Commerce" was adopted in a new edition and adapted to the requirements of the time. On March 18, 2020, Resolution No. 170 of the Cabinet of Ministers of the Republic of Uzbekistan "On Additional Measures for the Widespread Introduction of Advanced Information Technologies in the Activities of Commodity Exchanges and the Consistent Development of E-Commerce Activities" was adopted. In accordance with the Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-6079 "On approval of the "Digital Uzbekistan-2030" strategy and measures for its effective implementation", adopted on October 5, 2020, it was determined to develop measures for the further development of e-commerce in Uzbekistan.[6]

Special attention is also paid to the training of specialists in the field of ecommerce in Uzbekistan, and for these purposes, special "E-commerce" directions have been introduced in higher educational institutions. To date, all sectors of ecommerce in Uzbekistan, which are an integral part of the Internet virtual environment, have been established, introduced in world practice.

Literature Review. The scholarly literature widely recognizes e-commerce as a crucial catalyst for economic transformation in developing markets. Koe and Sakir (2020) emphasize that digitalization fundamentally reshapes traditional business models by integrating information and communication technologies (ICT), enabling firms to operate more efficiently and reach broader markets. Similarly, Mthembu et al. (2018) argue that digitalization enhances business sustainability by improving operational flexibility and reducing transaction costs. Studies by Rafikov and Ansary (2020) and Andreoni et al. (2021) further demonstrate that ICT adoption significantly increases productivity in manufacturing and agriculture, suggesting that similar efficiency gains can be achieved in the e-commerce sector. These studies collectively underline that digital technologies form the structural backbone of ecommerce development in emerging economies.

A substantial body of literature focuses on the barriers limiting e-commerce adoption in developing countries. Turban et al. (2022) and Chaffey and EllisChadwick (2022) highlight inadequate digital infrastructure, limited broadband access, and weak logistics systems as primary obstacles. Laudon et al. (2023) add that underdeveloped payment systems and cybersecurity vulnerabilities undermine consumer trust and restrict online transaction growth. Bao et al. (2025) provide a comprehensive review of data-driven strategies and identify infrastructure constraints, trust deficits, and regulatory inefficiencies as the most persistent challenges across regions such as

South Asia, Sub-Saharan Africa, and Central Asia. These findings indicate that technological and institutional weaknesses remain central constraints on e-commerce expansion.

Recent studies increasingly emphasize the role of policy frameworks, digital literacy, and institutional support in overcoming e-commerce barriers. Ünver and Alkan (2021) show that education level and digital skills significantly influence ecommerce usage, underscoring the importance of capacity-building initiatives. National-level research, such as Suyunov et al. (2023), stresses that supportive government policies and legal reforms are essential for fostering trust, protecting consumers, and stimulating private investment. Furthermore, Shakhriddinova (2023) highlights the macroeconomic context, noting that exchange rate stability and financial predictability are important for international e-commerce activities. Overall, the literature suggests that a coordinated approach combining infrastructure investment, regulatory reform, financial inclusion, and digital skills development is critical for sustainable e-commerce growth in developing economies.

In developing countries, e-commerce is a double-edged sword, promising significant benefits, but also creating significant challenges. This section examines these challenges, including technological, economic, institutional and cultural barriers. By reviewing the existing literature, the authors aim to identify opportunities for policymakers, businesses and consumers to harness the power of e-commerce and overcome these barriers. There is a huge investment in the development of information technologies, including e-commerce, worldwide.

In developing countries, e-commerce offers great potential to boost economies, reduce poverty, and improve access to goods and services, but it faces difficult challenges. For example, weak internet connectivity, limited broadband, low digital skills, unreliable payment systems, insufficient digital literacy among the population, poor logistics, and trust issues due to privacy and fraud concerns often slow its growth.

Despite these obstacles, e-commerce can create jobs, attract investment, increase tax revenues, expand local and global markets, promote financial inclusion through digital payments, and stimulate innovation, especially among young entrepreneurs.

The digital divide, where some have technology and others do not, limits the benefits of e-commerce, especially in rural areas. To close this gap, governments and

companies need to invest in internet infrastructure, data centers, digital literacy, and affordable internet access. A supportive regulatory framework is also essential. Governments can help by simplifying regulations, enacting consumer protection laws, encouraging innovation, and investing in digital infrastructure and training.

Local culture, trust, and consumer habits have a significant impact on online shopping. Businesses and policymakers can build trust with secure payment systems and transparent practices, tailor products to local preferences, and educate people about the benefits of e-commerce to alleviate concerns. By addressing these challenges and seizing opportunities, governments, businesses, and communities can make e-commerce a powerful driver of economic growth in developing countries. [6]

The growth of e-commerce in developing economies faces significant challenges across technological, economic, institutional, and cultural dimensions, limiting its potential for economic growth. Below we can see a picture of the barriers in e-commerce:

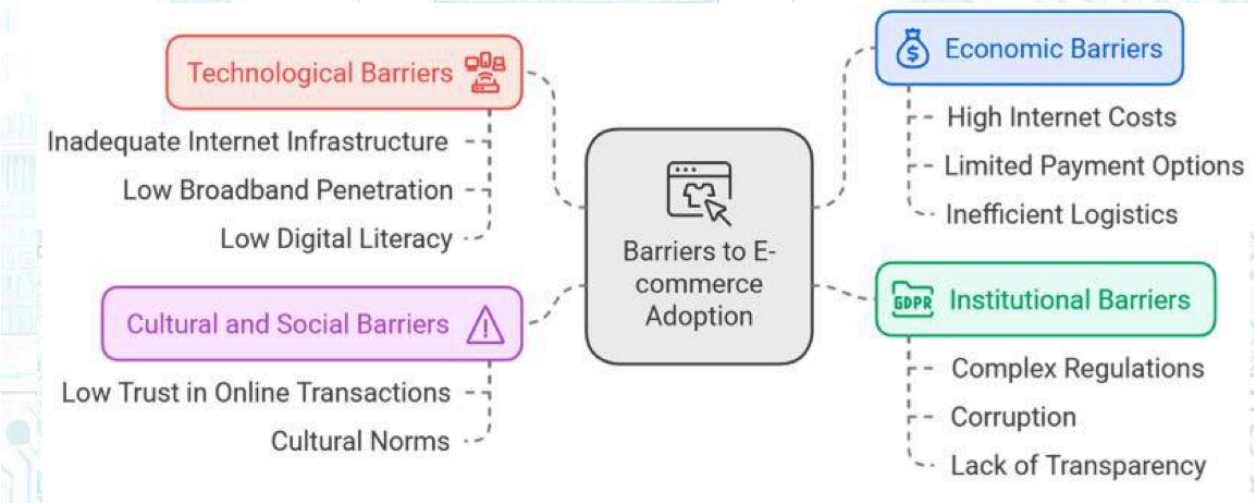

Figure 1. Key barriers to e-commerce adaptation.

Technological barriers: Many developing countries suffer from inadequate internet infrastructure and low broadband connectivity, especially in rural areas. This limits or reduces the full use of online services and hinders the development of e-commerce [7]. Similarly, a lack of digital literacy among consumers and businesses can hinder the adoption of e-commerce technologies, which can significantly discourage e-commerce users. Low levels of digital literacy can lead to difficulties in using online platforms, conducting secure online transactions, and understanding digital marketing strategies [8].

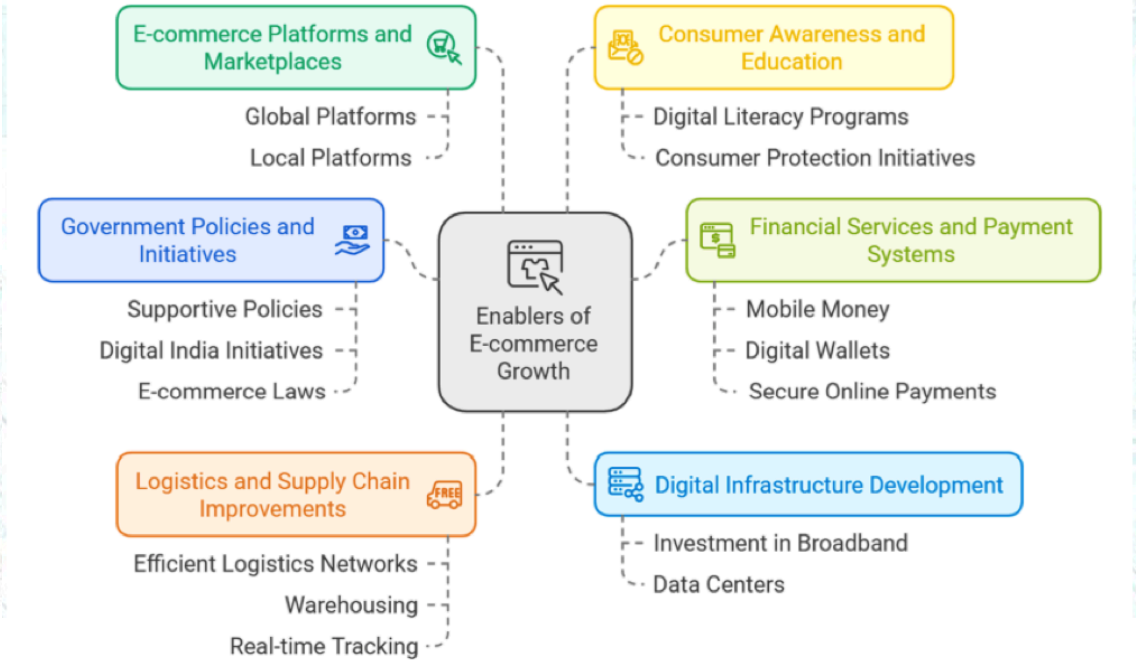

Figure 2. Key drivers of e-commerce growth.

Economic barriers: The high cost of internet access and data plans can limit affordability, especially for low-income consumers. Particularly in developing countries, such as Uzbekistan, where incomes vary widely, not everyone has the same access to the internet, especially from an economic perspective. Developing countries often lack a robust payment infrastructure, making it difficult for consumers to make online payments [9]. Inefficient logistics and supply chain infrastructure can increase costs, delay or disrupt deliveries, and hinder the growth of e-commerce.

Institutional barriers: Overly complex and restrictive regulations can stifle innovation and increase the costs of doing business online. Corruption and lack of transparency can create uncertainty and discourage investment in e-commerce. Therefore, government investment programs for e-commerce should pay special attention to ensuring transparency.

Cultural and social barriers: Consumers may hesitate to shop online due to concerns about security and privacy. In e-commerce, purchases are made through specific platforms or mobile applications, where personal information such as name and other details are displayed in the consumer's account, which may cause inconvenience to consumers when purchasing certain types of products, so this barrier may also reduce the number of e-commerce users. Cultural norms and traditions can

influence consumer behavior and preferences, which in turn affects the adoption of e-commerce.

In developing countries, the growth of e-commerce is driven by supportive government policies, robust digital infrastructure, efficient platforms, secure payment systems, streamlined logistics, and consumer education, which promote economic growth and digital inclusion.

Government policies and initiatives: India's Digital India initiative aims to transform the country into a digitally enabled society by promoting digital literacy, broadband connectivity, and e-governance. China's E-Commerce Law provides a comprehensive legal framework for e-commerce activities, including consumer protection, online dispute resolution, and cross-border e-commerce.

Development of digital infrastructure: Investment in high-speed broadband infrastructure is critical for the development of e-commerce. Data centers and cloud computing services provide the necessary infrastructure for online businesses to operate effectively.

E-commerce platforms and marketplaces: These global e-commerce giants offer a wide range of products and services to consumers around the world. Local ecommerce platforms can cater to specific regional markets and consumer preferences.

Financial services and payment systems: Mobile money and digital wallets have revolutionized the way people make payments, especially in developing countries. Secure online payment systems are essential for e-commerce transactions.

Improving logistics and supply chain: Efficient logistics and supply chain management can reduce costs and improve delivery times. Real-time tracking and management of shipments can increase transparency and customer satisfaction.

Consumer awareness and education: Digital literacy programs can help consumers develop the skills needed to use e-commerce services [10]. Strong consumer protection laws and regulations can increase trust and confidence in online shopping. By understanding these barriers and opportunities, policymakers, businesses, and consumers can work together to help e-commerce grow in developing countries.

METHODOLOGY. This article uses a variety of methodologies to analyze e-commerce adoption in developing countries. Quantitative methods, used in 40% of

the studies, include surveys and statistical analyses to identify common barriers across large demographic groups. Additionally, qualitative methods used interviews and case studies to capture nuanced experiences specific to the region, and mixed methods combined quantitative and qualitative approaches to provide statistically robust and context-rich insights for comparing findings across different developing economies. Except these, the following methods were used: literature review, regression model, comparison method, data handling, method of calculating economic coefficients, inductive and deductive methods.

RESULTS AND DISCUSSIONS. The study of the main barriers to ecommerce adoption in developing countries, which includes infrastructure, trust, policy/regulatory, socio-cultural and economic barriers, as well as unique network challenges such as mobile commerce and challenges faced by small and mediumsized enterprises (SMEs), examined and analyzed studies that cover a variety of factors that hinder growth, such as:

Infrastructure barriers (44%): The largest share of barriers was identified in 22 out of 50 studies that focused on infrastructure challenges, such as limited internet and logistics. For example, in Sub-Saharan Africa and Southeast Asia, poor internet connectivity is identified as a major barrier. In contrast, in countries such as India and Kenya, the focus is on the rural-urban connectivity divide, where urban adoption is faster due to improved infrastructure. Additionally, some studies highlight logistics as a barrier, which impacts product delivery and supply chain management, which is particularly problematic in geographically dispersed regions such as Latin America and parts of Africa.

Trust and security concerns (36%): 18 out of 50 studies cite trust and security as significant concerns. For example, some studies discuss data security and online fraud, and note that in regions such as South Asia, these issues deter consumers who fear potential fraud. Other studies suggest that limited digital literacy contributes to distrust, suggesting that consumers lack confidence in online shopping. [6]

CONCLUSION AND SUGGESTIONS. In conclusion, this study examined the key barriers and factors affecting the growth of e-commerce in developing countries, analyzing barriers to e-commerce in India, China, Sub-Saharan Africa, Southeast Asia, and Uzbekistan. Through a systematic review, it can be concluded that infrastructure constraints, consumer behavior, and the role of policy interventions are key factors.

The findings provide a framework for understanding the challenges specific to these regions and suggest avenues for further research on how e-commerce can drive growth and digital transformation. In terms of barriers, 40% of the studies identified infrastructure constraints as the most important, with a focus on ICT and logistics issues, and developing countries should focus primarily on these infrastructure constraints and their improvement. There are also trust issues, with consumer safety and payment issues being highlighted. Policy and regulatory barriers were identified at 20%, and socio-cultural factors specific to regions such as the Arab world and Southeast Asia at 24%. Economic constraints, such as income inequality, are also significant barriers. It is suggested that government policies and initiatives, the development of digital infrastructure, the expansion of electronic platforms and marketplaces, the expansion of product offerings, and improvements in financial payment systems and supply chains are needed to address these barriers. Another important factor is to take measures to increase the digital literacy of the population, for which it is useful to organize special training courses, and even create the necessary learning conditions for residents of rural areas.

References:

1.W.L. Koe, A. Sakir, The impact of the Fourth Industrial Revolution on business models in the digital age, J. Digit. Transform. 1 (2) (2020) 56-67

2. M. Mthembu, et al., Digitalisation and its effect on business sustainability, Int. J. Bus. Dev. 15 (1) (2018) 34–4

3. S. Rafikov, T. Ansary, The impact of ICT in reducing costs in manufacturing industries, Manuf. Insights 22 (5) (2020) 55–67

4. V. Andreoni, et al., Enhancing productivity and efficiency through ICT in agriculture, Agric. Econ. 50 (3) (2021) 142–154

5. D.X.Suyunov, A.T.Kenjabayev, A.O.Ro'ziyev, "Elektron tijorat", Darslik, Biznes va tadbirkorlik oliy maktabi, Toshkent, 2023.

6. M.Bao, Sh.Latif, D.Bao, Z.Latif, J.Lu "Overcoming e-commerce barriers in developing markets: A review of data-driven strategies for sustainable growth", Sustainable Futures 10 (2025)

7. E. Turban, D. King, J. Lee, T. Liang, Electronic Commerce: A Managerial Perspective, Pearson Education, 2022

8. D. Chaffey, F. Ellis-Chadwick, Digit. Mark. (2022)

9. K.C.Laudon, J.P.Laudon, C.G.Traver, Essentials of Management Information Systems, Pearson, 2023.

10. Seyda Ünver, Omer ¨ Alkan, Determinants of e-Commerce Use at Different Educational Levels: Empirical Evidence from Turkey, Int. J. Adv. Comput. Sci. Appl.(IJACSA) 12 (3) (2021)

11. S.T.Shakhriddinova, “The impact of exchange rate fluctuations on international business”, Master thesis, Tomsk State University, 2023.

TIJORAT BANKLARI FAOLIYATIDA MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALARNI QO‘LLASHNING XALQARO TAJRIBASI

Muhammad al-Xorazmiy nomidagi

Toshkent axborot texnologiyalar universiteti, katta o’qituvchisi

Janaydarova Kamola Abayevna

ORCID: 0009-0005-6249-6739

kamolajanaydarova@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola tijorat banklari faoliyatida moliyaviy texnologiyalar (FinTech)ning qo‘llanilishi va rivojlanishini xalqaro tajriba asosida tahlil qiladi. Mamlakatlar tijorat banklarida asosan qo’llanilayotgan FinTech yo’nalishlari batafsil yoritiladi. Banklar bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar, biometrika va blokcheyn orqali xizmat samaradorligini va xavfsizlikni oshirmoqda. Sun’iy intellekt qaror qabul qilish, firibgarlikni aniqlash va roboedvayzingda qo‘llaniladi, biometrika esa masofaviy xizmatlar va xavfsizlikni ta’minlaydi. Blokcheyn va aqlli shartnomalar operatsion jarayonlarni tezlashtiradi, robotlashtirish esa ish samaradorligini oshiradi. FinTech integratsiyasi global miqyosda banklarning raqobatbardoshligini kuchaytiradi va mijozlarga xizmat sifatini yaxshilaydi. Shuningdek, FinTechning mamlakatlar bozorlariga kirib kelishi 2022 va 2023 yilgi ma’lumotlar asosida ko’rib chiqiladi.

Kalit so’zlar: FinTech, raqamli bank, raqamli to’lov tizimi, sun’iy intellekt, BigData, kredit skoring, aqlli shartnomalar, biometrik identifikatsiya.

Abstract. This article analyzes the application and development of financial technologies (FinTech) in the activities of commercial banks based on international experience. The main FinTech directions used in commercial banks across different countries are discussed in detail. Banks enhance the efficiency and security of their

services through cloud technologies, artificial intelligence, big data, biometrics, and blockchain. Artificial intelligence is applied in decision-making, fraud detection, and robo-advising, while biometrics ensures remote services and security. Blockchain and smart contracts accelerate operational processes, and robotic process automation improves productivity. FinTech integration at the global level strengthens banks' competitiveness and improves the quality of customer service. The article also examines the penetration of FinTech into national markets based on 2022 and 2023 data.

Аннотация. Данная статья анализирует применение и развитие финансовых технологий (FinTech) в деятельности коммерческих банков на основе международного опыта. Подробно рассматриваются основные направления FinTech, используемые в коммерческих банках разных стран. Банки повышают эффективность и безопасность своих услуг с помощью облачных технологий, искусственного интеллекта, больших данных, биометрии и блокчейна. Искусственный интеллект применяется для принятия решений, выявления мошенничества и в роботизированном консультировании, а биометрия обеспечивает удалённое обслуживание и безопасность. Блокчейн и смарт-контракты ускоряют операционные процессы, а роботизация повышает производительность труда. Интеграция FinTech на глобальном уровне усиливает конкурентоспособность банков и улучшает качество обслуживания клиентов. Также рассматривается проникновение FinTech на рынки стран на основе данных 2022 и 2023 годов.

Ключевые слова: FinTech, цифровой банк, цифровая платёжная система, искусственный интеллект, Big Data, кредитный скоринг, смартконтракты, биометрическая идентификация.

Kirish. Bugungi kunda moliyaviy texnologiyalar (FinTech) moliya sohasida inqilobiy o‘zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ayniqsa, Covid-19 pandemiyasi sharoitida ushbu jarayon tezlashdi. Ularning rivojlanishi va qo‘llanilishi tijorat banklarining xizmat ko‘rsatish usullarini, mijozlarga yondashuvini va umumiy biznes modelini tubdan o‘zgartirgan. Banklar uchun moliyaviy texnologiyalarni qabul qilish va ularni faoliyatda qo‘llash global miqyosda bir qator muhim imkoniyatlarni va yangi yondashuvlarni taqdim etmoqda.

FinTech texnologiyalari tijorat banklarining xizmat ko‘rsatish samaradorligini oshirish, mijozlarga yaxshiroq xizmat ko‘rsatish, va yangi biznes model va

mahsulotlarni joriy qilish uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Masalan, onlayn va mobil banking, blokcheyn texnologiyalari, kriptovalyutalar va sun‘iy intellekt kabi texnologiyalar bank xizmatlarini yanada tezroq va qulayroq amalga oshirish imkonini beradi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Maqolaning asosiy qismiga o’tishdan oldin FinTech tushunchasi haqida bir qancha kitoblar hamda maqolalarda keng qamrovli tadqiqotlar olib borilganligini ta’kidlab o’tish lozim. Xususan, Zhou (2022) esa sun’iy intellekt, katta ma’lumotlar va blokcheyn kabi raqamli texnologiyalarning rivojlanishi bilan mamlakatlar bosqichma-bosqich raqamli iqtisodiyot davriga kirib kelayotganini ta’kidladi. Daniela Gabor o’z "Financial Technology and the Future of Finance" (2020) maqolasida fintechning iqtisodiy va moliyaviy tizimlarga ta'siri, shu jumladan, global moliya bozorlarida yuzaga keladigan o'zgarishlar va qiyinchiliklar o'rganiladi. Gabor, fintechning iqtisodiy o'sishga va moliya siyosatiga ta'sirini tahlil qiladi. Rossiyalik iqtisodchi Yeshtokin (2021) o’zining “Российский финтех в национальной финансовой системе: защитник интересов или скрытая угроза?” (Экономика, предпринимательство и право) nomli maqolasida FinTech kelib chiqishi juda qadimlarga borib taqalishi va uning ilk ajdodlarini shu maqoladagi Fintechning moliyaviy bozorning mustaqil qatnashuvchisi sifatida shakllanish bosqichlarining xronologik tavsifida keltirgan. Bunda ilk FinTech ajdodini molliyaviy aktivlar egalari o’z buyruqlarini va ko’rsatmalarini o’zlari ishongan shaxslar yoki boshqaruvchilariga yetkazish vositasi bo’lgan qog’oz deb ko’rsatiladi. Shuningdek, mahalliy iqtisodchilardan Mahmudova (2022) hammualliflikda 2022-yil chop etilgan “O‘zbekistonda moliyaviy texnologik korxonalarning rivojlanishi va istiqbollari” nomli maqolada FinTech to’g’risida fikrlar yuritilib unga ta’rif berib o’tilgan. Maxmudova va bosh.lar (2023) tomonidan hammualliflikda tayyorlangan “Industriya 4.0” o’quv qo’llanmada ham bir qator fikrlar bildirib atamaga ta’rif ham keltirilgan (Kamola, 2024). Bu kitoblar va maqolalar FinTech sohasining turli jihatlarini o'rganishga, uning iqtisodiy va moliyaviy tizimlarga ta'sirini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xalqaro tajriba moliyaviy texnologiyalarni qo‘llashning turli usullari va muvaffaqiyatli strategiyalarini namoyish etadi. AQSH, Yevropa va Osiyo kabi mintaqalarda moliyaviy texnologiyalarning qo‘llanilishi banklarning raqobatbardoshligini oshirish va mijozlarga xizmat ko‘rsatish sifatini yaxshilashda muhim rol o‘ynaydi. Har bir regionning o‘ziga xos iqtisodiy, texnologik va qonuniy

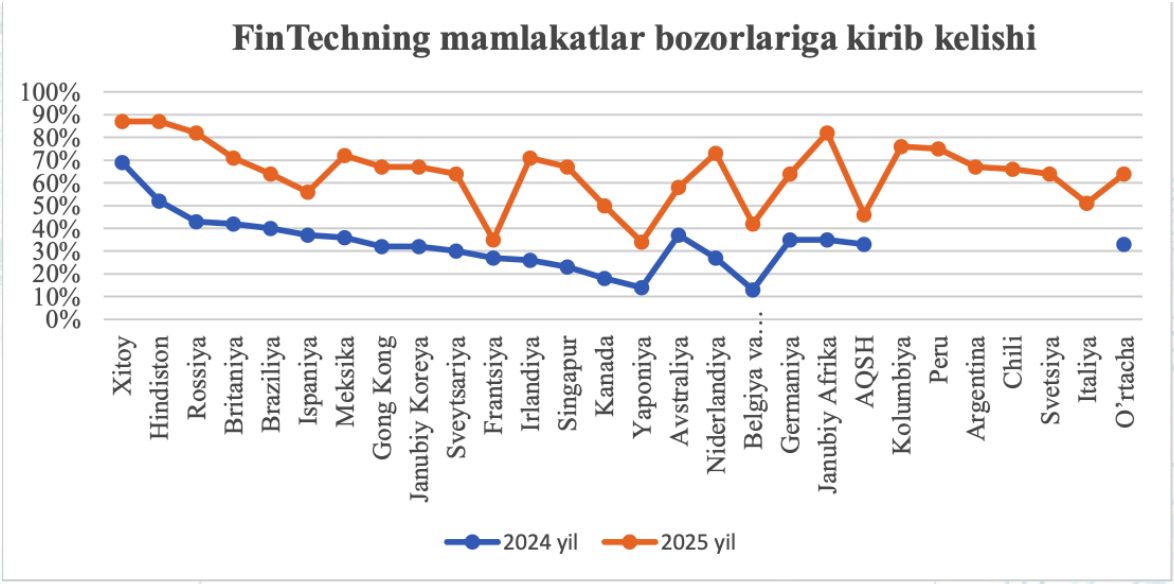
xususiyatlari mavjud bo‘lib, ular FinTech texnologiyalarining muvaffaqiyatli integratsiyasi va rivojlanishiga ta’sir qiladi.

METODOLOGIYA. Ushbu tadqiqot tijorat banklari faoliyatida moliyaviy texnologiyalarni (FinTech) qo‘llashning xalqaro tajribasini aniqlash va umumlashtirishga qaratilgan bo‘lib, birinchi navbatda ilmiy-adabiy manbalar va institutsional hisobotlar asosida kontent tahlil (content analysis) usuli qo‘llanildi. Tadqiqot doirasida FinTech yo‘nalishlari (bulutli texnologiyalar, sun’iy intellekt, Big Data, biometrika, blokcheyn, aqlli shartnomalar, kriptografiya va robotlashtirish) bo‘yicha nazariy yondashuvlar ajratilib, ularning bank qiymat zanjiri (mijoz jalb etish–skoring–tranzaksiya–risk nazorati–xizmat ko‘rsatish)ga ta’siri mantiqiy-kontseptual model yordamida tizimlashtirildi. Shu orqali FinTechning bank xizmatlari samaradorligi, xavfsizlik va mijoz tajribasiga ta’sir mexanizmlari “texnologiya–jarayon–natija” bog‘lanishida izohlandi.

Tadqiqotning ikkinchi bosqichida qiyosiy tahlil (comparative analysis) metodi asosida turli mintaqalardagi bank amaliyotlari taqqoslandi. Xususan, AQSH, Yevropa va Osiyo bozorlari misolida FinTech yechimlarining joriy etilish motivlari (raqobat, regulyativ bosim, xarajatlarni qisqartirish, masofaviy xizmatlar talabi), qo‘llash sohalari (fraud detection, kredit skoring, robo-advising, filiallarni optimallashtirish) hamda natijaviy samaralari o‘zaro solishtirildi. Qiyosiy yondashuv FinTech integratsiyasining “yadro bank tizimi”ga ta’siri va banklarning operatsion transformatsiyasi (RPA, AI-monitoring, smart-kontraktlar) bo‘yicha umumiy tendensiyalarni ajratib ko‘rsatishga xizmat qildi.

Tadqiqotning empirik qismi kvantitativ tavsifiy tahlil (descriptive quantitative analysis) tamoyillariga tayangan holda amalga oshirildi. Maqolada 2024–2025 yillarda FinTechning mamlakatlar bozorlariga kirib kelishi bo‘yicha foiz ko‘rsatkichlari va 2018–2021 yillarda neobanklar soni dinamikasi kabi ma’lumotlar strukturaviy tahlil qilinib, o‘sish trendi va omillari mantiqiy izohlandi. Shuningdek, banklarda AI qo‘llanilishining yo‘nalishlari bo‘yicha jadval (front-ofis, operatsiyalarni tekshirish va qayta ishlash, operatsion hisob, umumiy) “funksiya–instrument–natija” mezonida tasniflanib, har bir texnologiyaning bank xizmatlari sifatiga ta’siri konseptual baholandi. Shu metodologik yondashuv yakunda FinTechning xalqaro tajribasi asosida banklar uchun amaliy xulosalar chiqarish va kelgusi tadqiqotlar uchun analitik asos yaratishga imkon berdi.

TAHLIL VA NATIJALAR. Moliyaviy texnologiyalar raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi hafaqat moliyada, balkim mamlakatlarning butun bir iqtisodiyotini ishg‘ol qilib bormoqda. Ushbu jarayonni, ya’ni FinTechning mamlakatlar bozorlariga kirib borishini raqamlar orqali ifodalash orqali yaqqol ko‘rish mumkin.

1-rasm. 20248 va 20259 yillarda FinTechning mamlakatlar bozorlariga kirib kelishi

FinTechning mamlakatlar bozorlariga kirib kelishi 2024 yilda 1-o‘rinda Xitoy (69%), 2-o‘rinda Hindiston (52%) va 3-o‘rinda Rossiya (43%) egallagan edi. 2.1rasmda ko‘rinib turibdiki, 2025 yilga kelib ham birinchi uchlik o‘z egallab turgan joylarini saqlab qolishgan. Biroq FinTechning mamlakatga kirib kelish foizlari o‘zgargan: Xitoyda 18%ga, Hindistonda 35 %ga, Rossiyada esa 39 %ga o‘sish kuzatiladi. Shunday qilib, 2024 yili FinTechning mamlakatlar bozorlarini egallab borishi o‘rtacha 33 %ni tashkil qilgan bo‘lsa, ushbu ko‘rsatkich 2025 yilga kelib 64 %ni, ya’ni 31 %ga o‘sishni tashkil qilgan. Bu shundan dalolat beradiki, mamlakatlar aholisi orasida yangi moliyaviy texnologiyalarga ishonch bildirayotganlar soni oshib borayotganligidan va albatta, undan foydalanish ko‘rsatkichlari ham o‘z navbatida oshib bormoqda.

So‘nggi to‘rt yil ichida FinTech sanoatini qabul qilish darajasi eksponensial ravishda o‘sdi. 2025 yil oxiriga kelib iste‘molchilarning 64 foizi ikki yoki undan ortiq FinTech xizmatlaridan foydalanadi. Raqamli kanallardagi xizmatlarga talab ortib

borayotgani ko‘plab banklar uchun texnologik innovatsiyalarni joriy etish va o‘z mahsulotlarini rivojlantirish uchun asosiy omil bo‘lmoqda.

Covid-19 pandemiyasi sharoitida masofaviy yordam ko‘rsatish tendentsiyasi paydo bo‘lgan edi va o‘shandan beri pasaymagan. Aksincha, mijozlarni yangi raqamli xizmatlarga o‘tishga undash uchun banklar 2025-yilda “jismoniy” filiallar tarmog‘ini qisqartirishni davom ettirdilar. Bu, ayniqsa, xizmatlarni raqamli relslarga tezda o‘tkazishga qodir bo‘lgan yirik bozor ishtirokchilari uchun to‘g‘ri keladi.

8 EY: в России растет популярность fintech-решений (if24.ru)

9 Global FinTech Adoption Index 2025, 7-b. (ey-global-fintech-adoption-index.pdf)

Misol uchun, Ispaniyada so‘nggi 18 oy ichida bir yarim mingga yaqin, Buyuk Britaniyada esa besh yil davomida eng yirik banklarning deyarli 5,5 ming filiali yopilgan. Rossiya bu tendentsiyadan umuman chetda emas: faqat Sberbank 2024 yilda 800 dan ortiq filiallarini yopdi.

Bugungi kunga kelib banklarda FinTechdan asosan quyidagi yo‘nalishlarda foydalanlmoqda.

1)Bulutli texnologiyalar. Ushbu texnologiyalardan foydalanish banklarga hisoblash quvvati va resurslarini olish imkonini beradi. Banklar ko‘pincha biznes yuritishning buxgalteriya hisobi va operatsion faoliyati kabi muhim nuqtalarda xavflarni boshqarish, axborot xavfsizligi ta’minlashda bulutli texnologiyalardan foydalanadilar. Bugungi kunga kelib bulutli texnologiyalardan foydalangan holda virtual banklarni yaratish holatlari ham uchramoqda. Masalan, Singapurlik DBS Bank Hindistonda DigiBankni yaratgan bo‘lib, ushbu bank faqat mobil bank sifatida mavjuddir.

2) Sun’iy intellekt (AI) va mashinani o‘rganish (ML). Ushbu texnologiya qarorlarni qabul qilish algoritmlarni qurishda neyron tarmoqlardan foydalanishga asoslangan. Banklar va FinTech kompaniyalari mijozlarga shaxsiylashtirilgan tavsiyalar berish va mijozlar bilan individual muloqot qilish maqsadida mijozlar ma’lumotlarini tahlil qilish uchun sun’iy intellektdan foydalanmoqda. Bundan tashqari SI va mashinani o‘rganish shubhali tranzaktsiyalar va potentsial tahdidlarni aniqlash orqali firibgarlikka qarshi kurashda yordam beradi.

Sber mijoz ma’lumotlarini tahlil qilish va shaxsiylashtirilgan moliyaviy takliflarni yaxshilash uchun AIdan foydalanadi. Tinkoff mijozlarning moliyaviy

xatti-harakatlarini bashorat qilish va firibgarlikka qarshi kurashish uchun mashinani o‘rganishdan foydalanadi.

Bu yerda robo-edvayzingni ham alohida aytib o‘tish kerak. Ushbu xizmat turi bank mijoziga foydalanuvchi tomonidan belgilangan parametrlarga asoslangan holda investitsiya portfelini yig‘ishga yordam beradi. Keyingi aktivlarni boshqaruvi avtomatik ravishda sun’iy intellekt yordamida amalga oshiriladi. Shuningdek, bunday xizmat turlari kelajakda vaziyatdan kelib chiqqan holda mijozga shaxsiy moliya tizimini qurishda yordam beradi va qarorlar qabul qilishda SI javobgar bo‘ladi. Bundan tashqari, chatbotlar va ovozli yordamchilarda ham sun’iy intellektdan foydalaniladi. U so‘rovni qayta ishlaydi va javob yoki yechim hosil qiladi. Shuningdek, qo‘llab-quvvatlash xizmati SIdan foydalanmaganda shunday samarali ishlay olmas edi. Quyidagi jadvalda moliyaviy tashkilotlarda, shu jumladan banklarda sun’iy intellektning qo‘llanilish doirasi, sohalari va sun’iy intellektning qaysi sohada qanday turlaridan foydalanilayotgani keltirilgan.

3) Katta ma’lumotlar (Big Data). Juda ulkan miqdordagi ma’lumotlar ushbu toifa tarkibiga kiradi va ular hechqanday ajratilmagan, aralash bo‘ladi. Ilgari bunday ma’lumotlardan kam foydalanilar edi, chunki ularni ularni tahlil qilishga, ular orasidan keraklilarini ajratib olishga juda katta quvvat, vaqt va albatta harajat sarflanar edi. Endilikda esa ushbu jarayon SI yordamida juda onsonlashdi. Bunga misol qilib, COVID-19 pandemiyasi davrida Indoneziya banki Bank Mandiri Amerika kompaniyasi – Enterprise Cloudera2 bilan birgalikda Enterprise Information & Decision Platform katta ma’lumotlar platformasini yaratishini aytish mumkin10. Uning yordami bilan masofadan turib banklar o‘z filiallarining likvidligi va kundalik operatsiyalarini tahlil qilishi va shu asnosida ulardan qay birini yopish kerakligi to‘g‘risida qarorlar qabul qiladi.

1-jadval

Moliyaviy tashkilotlarda sun’iy intellektning qo‘llanilishi11

Qo‘llash doirasi	Qo‘llash sohasi	Sun’iy intellekt (AI) turi
Birinchi yo‘nalish: Front-ofis	Chat-botlar	Tabiiy tilni qayta ishlash asosidagi SI-algoritmlari
	Marketingning “aqlli” vositalari	Shaxsiylashtirilgan takliflarni yaratish uchun chuqur o‘rganish elementlariga ega SI algoritmlari

	Algotrading, investitsion konsalting va aktivlarni baholash	Ko‘rsatkichlarni baholash uchun regressiya modellariga asoslangan SI algoritmlari
Ikkinchi yo‘nalish: operatsiyalarni tekshirish va qayta ishlash	Skoring	Mijozlar uchun ham mo‘ljallangan SI algoritmlariga asoslangan kredit reytingi aniqlash uchun skoring ilovalari
	Tranzaktsiyalarni tasdiqlash, hujjatlarni qayta ishlash	Tezkor qaror qabul qilish uchun to‘lov ma'lumotlari va risklarni boshqarish tizimi bilan bog‘langan SI algoritmlari
Uchinchi yo‘nalish: operatsion hisob	Tranzaksiyalar monitoringi	Shubhali tranzaktsiyalarni real vaqtda kuzatib borishga qodir bo‘lgan va foydalanuvchilarni ogohlantiradigan SI algoritmlari
Umumiy	Dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, optimallashtirish	Biznes jarayonlari uchun end-to-end xizmat ko‘rsatish funksiyasi

4) Biometrika. Barmoq izlari, ko‘z qorachig‘i, yuzi, ovozi va shu kabi faqat bir shaxsga xos bo‘lgan biometrik ma’lumotlarga asoslanib shaxsni aniqlash imkonini beruvchi texnologiya bo‘lib, banklar tomonidan masofaviy xizmatlar (mobil ilovalarda tranzaktsiyalarni tasdiqlash, hisob raqam ochish, kredit berish, foydalanuvchi identifikatsiyasi)ni ta’minlash uchun ishlatiladi. Bundan tashqari banklar olislardan ham mijozlarni o‘zlariga jalb qilishlari mumkin, ya’ni bankka tashrif buyurmay turib bank mijoziga aylanish, hisob raqam ochish, plastik kartalar buyurtma qilish mumkin. Bu, ayniqsa, chekka joylarda yashovchilarga, nogironlarga, imkoniyti cheklanganlarga qulaylik tug‘diradi.

Shuningdek, biometriyadan havfsizlikni ta’minlashda foydalaniladi. Parollar, PIN-kodlar yoki OTPlar kabi bilimga asoslangan autentifikatsiya usullari osongina

10 Буханов Д. В. ТЕНДЕНЦИИ ПРИМЕНЕНИЯ ФИНАНСОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В БАНКОВСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ //Экономика и социум. – 2023. – №. 5-1 (108). – С. 503-510.

11 Применение ИИ на финаннсовом рынке. Доклад для общественных консультаций. Москва-2023. 13-стр. (Consultation_Paper_03112023.pdf (cbr.ru))

unutiladi, o‘g‘irlanadi yoki buzilgan. Microsoft korporatsiyasining xabar berishicha, 44 million foydalanuvchi akkauntlari zaif parollar tufayli bloklangan. Googlening ta’kidlashicha, ko‘pchilik foydalanuvchilar parollarni bir nechta saytlarda

qayta ishlatib, ularni himoyasiz qoldiradi. Shuning uchun bank hisobini biometrik tekshirish moliya sanoati xavfsizlik platformalarining tobora ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Biometrik ma’lumotlar bankomat, onlayn tranzaktsiyalar uchun kuchli autentifikatsiyani ta’minlaydi. Bu mijozlarning banklarga bo‘lgan ishonchini oshirishga yordam beradi va bank muassasalarining brend obro‘sini oshiradi. Visa tomonidan e’lon qilingan so‘rov shuni ko‘rsatdiki, iste’molchilarning 65 foizi o‘zlarining to‘lov ma’lumotlarini himoya qilish uchun bank ishida biometrik ma’lumotlardan foydalanishni qulayroq his qiladilar, bu esa hozircha an'anaviy xavfsizlik usullarini butunlay yo‘q qiladi12. Misol uchun, VTB tranzaksiya chegaralarini oshiradi, Post Bank qalbaki yoki yo‘qolganini aniqlash uchun biometrik ma’lumotlardan foydalanadi. 2019-yilda bank biometrik ma’lumotlardan foydalangan holda tizimlarga kirish uchun boshqa shaxslarning hisob raqamlaridan foydalanishga 1,2 mingdan ortiq urinishlarning va mijozning xabarisiz 500 million rubldan ortiq summadagi 2 mingdan ortiq shubhali tranzaktsiyalarning oldini oldi. Shuningdek, o‘tgan yil davomida bankka 100ga yaqin taqdim qilingan pasportlar qalbaki ekanligi aniqlangan13

.

To‘lovlar uchun karta o‘rniga biometrikadan ham foydalanish mumkin. Bioacquiring sizga yuzingizni skanerlash orqali xaridlar uchun to‘lash imkonini beradi. Sberbank, Russian Standard va VTB shunga o‘xshash xizmatga ega.

5) Blokcheyn. Har bir tranzaktsiya blokcheinda yozib boriladi va uni o‘zgartirib bo‘lmaydi. Banklarda ushbu texnologiyadan samaradorlikni oshirish, ishlarni va tekshiruvlarni oz vaqt sarflab bajarish uchun quyidagi sohalarda foydalaniladi14:

- aqlli shartnomalar yordamida qarz oluvchining risklarini boshqarish asosida utal vaqt rejimida kreditlash;
- mulkni baholash va tekshirish;
- xususiy moliyaviy instrumentlar ishlab chiqish;
- virtual portfellar, pul mablag‘lari va likvidlikni boshqarish, shuningdek, valyuta va pul o‘tkazmalarni boshqarish;
- kontragentning riskini nazorat qilish va audit qilish;
- opertsion risklarini kamaytirish;
- normativlarga muvofiqligi.

2023-yil 26-iyulda Commerzbank Contour xalqaro savdoni moliyalashtirish platformasida real vaqt rejimida operatsiyalarni muvaffaqiyatli amalga oshirgan birinchi nemis banki bo‘lganini e’lon qildi. 2023-yil iyun oyi o‘rtalarida JPMorgan investitsiya banki blokcheyn yordamida Hindistonda banklararo dollar

12 https://appinventiv.com/blog/biometrics-technology-in-digital-banking/

13 https://trends.rbc.ru/trends/industry/5fd3ac6a9a79475333bfcb4f

14 Проняева А. Ю. Использование технологии блокчейн в банковской сфере: Международный опыт и Российская практика //Хроноэкономика. – 2019. – №. 7 (20). – С. 89-93.

operatsiyalarini amalga oshirish bo‘yicha pilot loyiha boshlanganini e’lon qildi. Pilot loyiha doirasida Hindistonning oltita banki Gujarat Xalqaro Moliyaviy Texnologiyalar Siti (GIFT Siti)dagi JPMorgan filiali bilan zudlik bilan hisob-kitob qilish (24x7) imkonini beruvchi blokcheyn hisoblarini ochadi15

.

2021-yil noyabr oyi boshida Juniper Research tahlilchilari transchegaraviy hisob-kitoblar uchun blokcheynni joriy etish banklar uchun tobora sezilarli xarajatlarni tejashga olib kelishi haqida tadqiqot e’lon qildi: 2021-yildagi 301 million dollardan 2030-yilda 10 milliard dollargacha16

.

6) Aqlli shartnomalar. Bu texnologiya muayyan shartlarni o‘z ichiga olgan elektron algoritm. U taqsimlangan registrlar tizimida ishlaydi, ya’ni markazlashtirilmagan holda saqlanadi, bu esa tranzaktsiyaning barcha ishtirokchilari uchun unga kirishni ta’minlaydi va bajarish shartlarini bir tomonlama yuklashdan himoya qiladi. Berilgan algoritm bank tizimiga ulangan va ma’lumotlarni olish uchun tashqi tizimlar bilan bog‘langan. Tashqi ma’lumotlardan foydalanish, algoritm belgilangan shartlarga muvofiq tekshiriladi, agar shartlar bajarilsa, shartnoma bajarilgan deb hisoblanadi va muayyan harakatlar amalga oshiriladi. Xususan, banklar savdoni moliyalashtirish, akkreditivlar, kreditlar bilan bog‘liq shartnomalarni amalga oshirishda ko‘pincha smartdan foydalanadilar. Aqlli shartnomalar vositachilar ishtirokisiz to‘g‘ridan-to‘g‘ri pul, aktsiyalar, mulk va boshqa aktivlarni xavfsiz almashish imkonini beradi. 2013 yildan boshlab aqlli shartnomalar Ethereum loyihasi yaratilgandan so‘ng amaliyotda keng qo‘llanila boshlandi.

7) Kriptografiya. U zamonaviy bank ishida muhim rol o‘ynaydi, moliyaviy operatsiyalar xavfsizligini ta‘minlaydi va maxfiy ma‘lumotlarni himoya qiladi. U ma’lumotlarni shifrlash, foydalanuvchilarni autentifikatsiya qilish va ma’lumotlar

yaxlitligini ta'minlash uchun ishlatiladi. Amaliy kriptografiyaning rivojlanishi bank ilovalari va operatsiyalarini himoya qilishning yangi usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. Kriptografik protokollar nazariyasi asoslari va ularni moliyaviy faoliyatda amaliy qo‘llash axborot xavfsizligini ta'minlash uchun katta ahamiyatga ega. Kriptografiya bank sohasida ma'lumotlarni himoya qilishning ajralmas qismidir.

8) Robotlashtirish. Robotik jarayonlarni avtomatlashtirish (RPA) dasturiy ta’minot robotlari va sun’y intellekt yordamida biznes jarayonlarini avtomatlashtirishdir. Grafik interfeys bilan o‘zaro ta’sir natijasida robot insonlarning harakatlarini bajarishni, takrorlashni boshlaydi. An’anaviy avtomatlashtirilgan tizimlarda ishlab chiquvchi biron vazifani avtomatlashtirish uchun harakatlar ro‘yxatini tuzib chiqadi. RPA esa foydalanuvchi tomonidan vazifani qo‘lda bajarish jarayonda amalga oshirilayotgan harakatlarni kuzatish natijasida ro‘yxatni mustaqil ravishda tuzadi.

15 Блокчейн в банках (tadviser.ru)

16 Juniper Research: Blockchain to Facilitate $10 Billion Savings Globally in Cross-border Payments, as Operational Efficiencies Take Effect - FinTech Futures: Fintech news

Bunday tizimlarning muvaffaqiyatli qo‘llanilishiga misol qilib Singapur banki OCBC keltirish mumkin. Ushbu bank ipoteka kreditlarini qayta baholash uchun vaqtni 45 marta, ya’ni bir daqiqagacha qisqartirdi. Yaponiya moliyaviy kompaniyasi ishchilar qo‘l mehnatini 400 ming soatga qisqartirgan17

.

XULOSA. Payments Industry Intelligence portali ma‘lumotlariga ko‘ra, 2018 yilda dunyoda 60 ta neobank mavjud edi. 2021 yil boshida raqamli muassasalar soni 319 taga yetdi. Faqat 2019-2020 yillarda 144 ta yangi neobank ochildi: AQShda 24 ta, Yevropa Ittifoqida 100 ga yaqin, Xitoyda 10 ta, Rossiya Federatsiyasida 3 ta, Qozog‘istonda 1 ta raqamli bank O‘zbekistonda 2 ta raqamli bank – birinchi mahalliy tijorat raqamli banki Anorbank, shuningdek gruzin raqamli TBC bankining filiali.

Ushbu tizimlar tezkor javobni o‘rnatish, so‘rovlar va ularga javoblar yaratish, mijozlar so‘rovlarini tasniflash, qo‘llab-quvvatlash xizmati va ularga standart javoblarni taqdim etish, yangi xodimlarga tizimga kirishni ta’minlash va ishdan bo‘shatilgan xodimlarga tizimga kirishni blokirovka qilish jarayonlarini avtomatlashtirish, to‘lovlarni boshqarish bilan bog‘liq (masalan, ma’lumotlarni uzatish), qog‘oz hujjatlar, xodimlar uchun ish haqi reyestrini yaratish, to‘lov

hujjatlarini shakllantirish va jo‘natish, debitorlik qarzlarini nazorat qilish uchun ishlatiladi va ulardan foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1.

Justin Trificana (What is fintech? 6 main types of fintech and how they work | Plaid, 2023) What is fintech? 6 main types of fintech and how they work | Plaid

2. Буханов Д. В. Тенденции применения финансовых технологий в банковской деятельности //Экономика и социум. – 2023. – №. 5-1 (108). – С. 503-510.

3.

Проняева А. Ю. Использование технологии блокчейн в банковской сфере: Международный опыт и Российская практика //Хроноэкономика. – 2019. – №. 7 (20). – С. 89-93.

4.

Global FinTech Adoption Index 2019, 7-b. (ey-global-fintech-adoption-index.pdf)

5. Juniper Research: Blockchain to Facilitate $10 Billion Savings Globally in Cross-border Payments, as Operational Efficiencies Take Effect - FinTech Futures: Fintech news.

6. EY: в России Применение ИИ на финаннсовом рынке. Доклад для общественных консультаций. Москва-2023. 13-стр. (Consultation_Paper_03112023.pdf (cbr.ru))растет популярность fintech-решений

17 Буханов Д. В. Тенденции примененния финансовых технологий в банковской деятельности //Экономика и социум. – 2023. – №. 5-1 (108). – С. 503-510.

TADBIRKORLIK FAOLIYATINI MOLIYAVIY TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA KREDITLASH VA RAQAMLASHTIRISH

Toshkent axborot texnologiyalari universiteti assistanti,

Tajiddinov Jamshiddin Shamsutdinovich

Tel:+998998156860

e-mail:tajiddinov84@gmail.com

ORCID: 0009-0003-0879-0975

Annotatsiya: Mazkur maqolada tadbirkorlik faoliyatini moliyaviy texnologiyalar (FinTech) yordamida kreditlash va raqamlashtirish jarayonlarining nazariy hamda amaliy jihatlari tadqiq etilgan. O‘zbekiston Respublikasida “Raqamli O‘zbekiston – 2030” strategiyasi doirasida moliya-bank tizimining transformatsiyasi, raqamli bank xizmatlari, mobil to‘lovlar, ochiq bank (Open Banking), P2P kreditlash va InsurTech texnologiyalarining joriy etilishi tadbirkorlik subyektlarining moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirayotgani asoslab berilgan.

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, raqamli moliyaviy xizmatlar tadbirkorlik subyektlari uchun kreditlash jarayonlarini soddalashtirish, tranzaksiya xarajatlarini kamaytirish hamda moliyaviy inklyuziyani oshirishda muhim omil sifatida namoyon bo‘lmoqda. Sun’iy intellekt, Big Data va raqamli skoring tizimlari kredit risklarini aniq baholash imkonini berib, banklar va moliyaviy institutlarning operatsion barqarorligini mustahkamlamoqda. Maqolada FinTech texnologiyalarining tadbirkorlik muhitini rivojlantirishdagi strategik ahamiyati va ularning barqaror iqtisodiy rivojlanishga qo‘shayotgan hissasi xulosalangan.

Kalit so‘zlar: Raqamlashtirish, mobil to‘lovlar, startaplarni qo‘llab-quvvatlash raqamli iqtisodiyot, bank tizimi, mikromoliya va kreditlash, barqaror rivojlanish, raqamli bank, kiberxavfsizlik, operatsion chidamlilik, sun’iy intellect

Annotation: This article examines the role of financial technologies in the digitalization and credit support of entrepreneurial activity in Uzbekistan. Special attention is paid to the institutional framework, government support mechanisms, and the evolution of digital banking models, including neobanks and fully digital banks. The study highlights the growing importance of digital competencies, cybersecurity, artificial intelligence, and big data analytics in assessing credit risks and improving financial decision-making. The findings demonstrate that FinTech is not merely a temporary trend but a structural transformation factor that strengthens sustainable economic development and enhances the competitiveness of entrepreneurial entities within the national and global financial systems.

This article examines the role of financial technologies in the digitalization and credit support of entrepreneurial activity in Uzbekistan. Special attention is paid to the institutional framework, government support mechanisms, and the evolution of digital banking models, including neobanks and fully digital banks. The study highlights the growing importance of digital competencies, cybersecurity, artificial intelligence, and

big data analytics in assessing credit risks and improving financial decision-making. The findings demonstrate that FinTech is not merely a temporary trend but a structural transformation factor that strengthens sustainable economic development and enhances the competitiveness of entrepreneurial entities within the national and global financial systems.

Keywords: digitalization, financial technologies, FinTech, entrepreneurship, digital economy, mobile payments, digital banking, lending, microfinance, startups, artificial intelligence, big data, cybersecurity, open banking, P2P lending, innovation, financial inclusion, operational resilience, sustainable development, neobanks, digital transformation, credit systems, banking sector, Uzbekistan.

Аннотация: В статье исследуются теоретические и практические аспекты кредитования и цифровизации предпринимательской деятельности с использованием финансовых технологий (FinTech). В условиях реализации стратегии «Цифровой Узбекистан – 2030» обоснована роль цифровой трансформации банковско-финансовой системы, внедрения цифрового банкинга, мобильных платежей, открытого банкинга (Open Banking), P2Pкредитования и InsurTech-решений в расширении доступа предпринимателей к финансовым ресурсам.

Результаты исследования показывают, что цифровые финансовые услуги способствуют упрощению кредитных процедур, снижению транзакционных издержек и повышению уровня финансовой инклюзии. Использование искусственного интеллекта, технологий Big Data и цифровых скоринговых моделей позволяет более точно оценивать кредитные риски и укреплять операционную устойчивость финансовых институтов. В статье сделан вывод о стратегической значимости FinTech-технологий для развития предпринимательства и обеспечения устойчивого экономического роста.

Ключевые слова: оцифровка, мобильные платежи, поддержка стартапов Цифровая экономика, банковская система, Микрофинансирование и кредитование, устойчивое развитие, цифровой банкинг, кибербезопасность, операционная устойчивость, искусственный интеллект

KIRISH. Raqamli moliyaviy texnologiyalar (FinTech) zamonaviy iqtisodiyotning ajralmas va muhim qismiga aylangan. Ushbu texnologiyalar, internet

va mobil ilovalar orqali moliyaviy xizmatlarni oson va qulay tarzda taqdim etish imkonini yaratib, butun dunyo bo‘ylab moliya tizimlarini o‘zgartirib bormoqda.

Bugungi kunda raqamli texnologiyalar bank-moliya sektorining barcha jabhalarida jadal o‘z o‘rnini egallamoqda. Bank-moliya sektorining rivojlanishining zamonaviy tendensiyalaridan biri sifatida raqamlashtirish jarayoni milliy iqtisodiyotning rivojlanish chegaralarini belgilovchi indikatorga aylanmoqda. Mamlakatimizda raqamli iqtisodiyotni faol rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni barcha tarmoqlar va sohalarda jadal qamrab olishga O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020 yil 5 oktabrdagi PF-6079-son «Raqamli O‘zbekiston -2030» strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarorining ijrosi doirasida tijorat banklarida “masofadan kredit mahsulotlarini realizatsiya qilish, omonatlar va hisob raqamlarni ochishni o‘z ichiga olgan keng turdagi onlayn xizmatlar ko‘rsatishni ta’minlash orqali tijorat banklarining raqamli transformatsiyasi” ni yakunlash rejalashtirilgan.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Respublikamizda raqamli iqtisodiyotni joriy etishning dolzarb masalalari va ijtimoiy-iqtisodiyotga ta‘sirini o‘lchash bilan bog’liq tadqiqotlar S.S.Gulyamov, K.X.Abdurahmonov, R.H.Ayupov, O.M.Abdullayev, G.R.Baltabayeva, O.Umarov va mamlakatimizning boshqa ko’plab yetakchi iqtisodchi olimlari tomonidan olib borilgan. Raqamli iqtisodiyot sharoitida raqamli tadbirkorlik masalalari V.Yu. Pestov, B.G. Preobrajenskiy, N.A. Serebryakova, T.O. Tolstix kabi olimlarning ilmiy izlanishlarida o‘z ifodasini topgan.

Global miqyosda mobil ilovalarni yaratish moliyaviy xizmatlar bozorida 2016 yildan 2022 yilgacha 14 foizga o‘sishi kutilmoqda. Hozirgi kunda internet butunlay insoniyat hayotidan ajpalmas bo‘lakka aylanib qolmoqda. Shuning uchun banklar keng ko‘lamli mijozlariga bank filiallarini ochmasdan masofadan onlayn bank xizmatlarini ko`rsatib kelmoqda. Bank innovatsiyalarini tasniflashga o‘tishdan oldin bank operatsiyalari, xizmatlari va mahsulotlari nima ekanligini aniqlash kerak. Bank faoliyati ko‘p sonli operatsiyalarni o‘z ichiga oladi, ularning natijasi mahsulot yoki xizmatdir.

METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqot metodologiyasi raqamli moliyaviy texnologiyalarning tadbirkorlik faoliyatini kreditlash va raqamlashtirishdagi rolini kompleks baholashga asoslangan. Tadqiqot jarayonida ilmiy abstraksiyalash va mantiqiy tahlil usullaridan foydalanilib, FinTech texnologiyalarining nazariy asoslari hamda ularning moliya-bank tizimidagi institutsional o‘rni aniqlab berildi.

Normativ-huquqiy hujjatlar, milliy rivojlanish strategiyalari va xalqaro moliyaviy institutlar hisobotlari tahlil qilinib, tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirishda raqamli mexanizmlarning ahamiyati baholandi.

Tadqiqotda taqqoslash va guruhlash usullari orqali raqamli bank faoliyatining turli modellari - raqamli bank brendi, raqamli kanallarga ega bank, bankning raqamli filiali va to‘liq raqamli bank modellari tahlil qilindi. Statistik ma’lumotlarni tizimlashtirish asosida mobil to‘lovlar, mikromoliya va raqamli kreditlash bo‘yicha mavjud tendensiyalar aniqlandi. Shuningdek, kredit risklarini baholashda sun’iy intellekt va Big Data texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari metodologik jihatdan asoslab berildi.

Bundan tashqari, sintez va umumlashtirish usullari orqali FinTech texnologiyalarining tadbirkorlik muhitiga ijtimoiy-iqtisodiy ta’siri baholandi. O‘zbekistonda muvaffaqiyatli faoliyat yuritayotgan raqamli moliyaviy platformalar misolida amaliy tahlillar o‘tkazildi. Mazkur metodologik yondashuv FinTech’ning tadbirkorlikni rivojlantirish, moliyaviy inklyuziyani kengaytirish va barqaror iqtisodiy rivojlanishni ta’minlashdagi o‘rnini kompleks tarzda baholash imkonini beradi.

TAHLIL VA NATIJALAR. O’zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023 yil 14 sentabrdagi PQ-306-son qarori ”Kichik biznesni uzluksiz qo’llab quvvatlash” kompleks dasturida 2023 - 2026 yillarda amalga oshirish uchun davlat mablag’lari hisobidan 6 trillion so’m va xalqaro moliya institutlarining 1.2 milliard AQSH dollari miqdoridagi mablag’lari yo’naltiriladi.

Ochiq bank tizimi (Open Banking) – Banklar o‘z API larini ochib, innovatsion moliyaviy xizmatlarning rivojlanishiga va mijozlar uchun yanada qulay ekotizim yaratilishiga yo‘l ochmoqda. InsurTech – Sug‘urta sektori raqamli texnologiyalarni joriy etib, jarayonlarni avtomatlashtirish orqali xizmat ko‘rsatish tezligi va samaradorligini oshirmoqda. P2P kreditlash – Peer-to-peer kreditlash platformalari an’anaviy banklarni chetlab o‘tib, odamlar o‘rtasida bevosita qarz berish va olish imkoniyatini yaratib, foiz stavkalarini pasaytirishga yordam bermoqda.

O‘zbekistonda FinTech bozori tez sur’atlarda rivojlanmoqda va katta potensialga ega. Raqamli moliyaviy yechimlarga bo‘lgan talab quyidagi omillar bilan oshib boryapti: Raqamlashtirish – banklar va moliyaviy institutlar onlayn banking, mobil ilovalar va raqamli to‘lov tizimlarini joriy etib, yangi FinTech startaplar uchun katta imkoniyatlar yaratmoqda.

Mobil to‘lovlar – yosh avlodning aksariyati tranzaksiyalar uchun smartfonlardan foydalanmoqda. Payme va Click bozorning muhim qismini egallagan bo‘lsa-da, hali ham innovatsion yechimlar uchun imkoniyatlar mavjud.

Startaplarni qo‘llab-quvvatlash – IT Park va boshqa akseleratorlar FinTech startaplarining rivojlanishini rag‘batlantirib, ularni moliyaviy va resurs jihatdan qo‘llab-quvvatlamoqda.

Mikromoliya va kreditlash – Sun’iy intellekt va Big data texnologiyalaridan foydalangan holda kredit “risk”larini yanada aniq baholash va reyting tizimlarini takomillashtirish mumkin.

O‘zbekistonda FinTech sohasida muvaffaqiyatli bo‘lgan bir qancha mahsulotlarning paydo bo‘ldi. Ular kelajakdagi tadbirkorlar va startaplar uchun namuna sifatida xizmat qilmoqda:

Click, Payme, Oson, Paynet va Uzum – mamlakatdagi eng ommabop mobil to‘lov tizimlari bo‘lib, ular foydalanuvchilarga smartfon orqali tovar va xizmatlar uchun tezkor va xavfsiz to‘lovlarni amalga oshirish imkonini beradi.

Uzcard va Humo – O‘zbekistonning yetakchi to‘lov tizimlari bo‘lib, ular naqd pulsiz operatsiyalar va ichki pul o‘tkazmalarini ta’minlaydi. Ushbu tizimlar mamlakatning moliyaviy infratuzilmasining asosiy qismini tashkil etadi va innovatsion to‘lov yechimlarini ishlab chiqmoqchi bo‘lgan startaplar uchun muhim tajriba maydoni hisoblanadi

1-jadval

Raqamli bankning to‘rt modeli

Model	**A - raqamli bank brendi**	**B – raqamli kanallarga ega bo‘lgan bank**	**S – bankning raqamli filiali**	**D – to‘liq raqamli bank**
Mahsulotlar, sotish, marketing	Mustaqil	Mustaqil	Mustaqil	O‘z bank ustaviga ega emas
Kanallar	Ko‘p hollarda ta’sischi bank bilan birgalikda yoki o‘rindoshlikda	Mustaqil	Mustaqil	O‘z bank ustaviga ega emas
Bek-ofis	Ta’sischi bank bek-ofisidan foydalanadi	Ta’sischi bank bek-ofisidan foydalanadi	Mustaqil	O‘z bank ustaviga ega emas

Bank ustavi	O‘z bank ustaviga ega emas	O‘z bank ustaviga ega emas	O‘z bank ustaviga ega emas	Mustaqil bank ustaviga ega

MUHOKAMA. Hozirgi paytda dunyo bo‘ylab tadbirkorlar, hatto an’anaviy banklarning o‘zlari ham to‘liq raqamli bank yoki neobanklar tashkil qilishmoqda. Bank Mobile, Number 26, Atom, ZenBanx and NuBank kabilar bunga misol bo‘la oladi. Ushbu neobanklarning umumlashtirib turuvchi yagona jihati ularning taklif qilayotgan xizmatlari raqamli texnologiyalarga asoslanganligidir.IBM o‘zining Designing a Sustainable Digital Bank (Barqaror raqamli bankni loyihalashtirish) dokladida raqamli bankni 4 modelini ajratib izohlaydi:

1.A model – raqamli bank brendi. An’anaviy banklar rivojlangan va talablari yuqori bo‘lgan mijozlarga moslashishga harakat qilib, yangi mahsulot va takliflar orqali yangicha brendlar ishlab chiqadi. Ushbu brendlarni amalda ishlab turgan bank infrastrukturasiga qo‘llashadi.Bunday banklar sifatida Singarurdagi FRANK bank OCBC va Ispaniyadagi LKXA Caixa Bank ni misol keltirishimiz mumkin.

2.B model – raqamli kanallarga ega bo‘lgan bank. Ushbu banklar A modeldagi banklardan farqli ravishda mavjud bo‘lgan tajribani yaxshilovchi tapmoq yaratishadi. Ular mavjud bank bek-ofis va lisenziyasidan foydalanib, ularning xizmatlarini qulayroq foydalanuvchi intepfeysi orqali qayta sotadilar. Bunday banklarga misol sifatida Aqshda Moven va Possiyada Rocketbankni keltirish mumkin.

3.S model – bankning raqamli filiali. Ushbu model ikki yo‘nalishni jamlashtiradi: raqamli foydalanuvchi tajribasi va yangi biznes jarayonlarni. Ushbu modeldagi banklar amalda alohida tashkilot sifatida ishlaydi, bunday banklardan biri BNP Paribasning Hello Bank raqamli filiali.

4.D model – to‘liq raqamli bank. Bunday banklar mijozlarga barcha mahsulotlarini raqamli texnologiyalar asosida taklif qiladilar. Masalan, Germaniyadagi Fidor Bank. Quyida sanab o‘tilgan to‘rt modelga xos bo‘lgan xususiyatlar keltirilgan. Ma’lumotlardan shuni xulosa qilish mumkinki, raqamli bankning A, B va S modellari asosiy bankning litsenziyasi asosida faoliyat yuritadi, faqat D modeli to‘laqonli raqamli bankingni o‘zida ifoda qiladi

Demak, D model banklari to‘liq raqamli bank hisoblanib, mahsulotlarini sotish, marketing xizmatlarini raqamli tarzda ko‘rsatishdan tashqari, mustaqil kanallar, mustaqil bek-ofis hamda mustaqil bank ustaviga ega bo‘ladi. Yuqoridagilardan xulosa qilib aytishsh mumkinki, haqqoniy raqamli bank asosiy mahsulot va xizmatlarini

raqamli tarzda amalga oshirib, uning mijozlari kundalik bank bilan bog‘liq faoliyatida raqamli kanallardan foydalanishadi. Raqamli bankning infratizimi real vaqt rejimida raqamli hamkorlik uchun mo‘ljallangan va raqamli texnologiyalarning yangi o‘zgarishlariga tez moslashuvchandir.

Zamonaviy sharoitlarda tadbirkorlik kompetensiyasining muhim elementlariga quyidagilar kiritiladi:

korporativ kompetensiyalar korxona qadriyatlaridan kelib chiqqan holda shakllanib, xodimlarga munosabati, mijozlarga e’tibor, sodiqlik, kasbiy rivojlanish kabilarda namoyon bo‘ladi;

boshqaruv kompetensiyalari strategik fikrlash, yetakchilik, rejalashtirish va tashkil etish kabilarda biznes maqsadlariga erishish uchun zarur hisoblanadi; kasbiy kompetensiyalar tadbirkorlik faoliyati sohasidagi muammolarni hal etish, kutilmagan vaziyatlarda innovatsion fikrlash imkonini beradi; raqamli kompetensiyalar har xil turdagi axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda professional, ijtimoiy, shaxsiy xarakterdagi muammolarni samarali hal qilish ko‘nikmalarining mavjudligi bilan belgilanadi. Jahonda raqamli iqtisodiyotning ahamiyati oshib borayotgan bir davrda tadbirkorlik subyektlarning raqamli kompetensiyasining shakllanganligi mamlakat iqtisodiyotini rivojlanrishga sezilarli hissa qo‘shmoqda.

XULOSA. Aholiga bank xizmatlari ko‘rsatilishi borasida yetarlicha tushuntirishlar berish, banklardagi omonatlar, ulardan foydalanish imkoniyatlari, shuningdek aholining bo‘sh pul mablag‘larini bankga jalb qilib, ushbu mablag‘larni masofadan turib boshqarish imkoniyatlarini ommaviy axborot vositalaridan yanada ko‘proq foydalangan holda targ‘ib qilish aholining banklargabo‘lgan ishonchini mustahkamlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi.

FinTech shunchaki vaqtinchalik trend emas, balki butun moliyaviy sektorni tubdan o‘zgartirayotgan inqilobdir. O‘zbekistondagi tadbirkorlar uchun bu innovatsiyaga boy va tez rivojlanayotgan sohaga kirish imkoniyatidir.

Raqamli moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan talabning ortib borishi va davlat tomonidan kuchli qo‘llab-quvvatlanish O‘zbekistonni FinTech mahsulotlarini rivojlantirish uchun jozibador bozorga aylantirmoqda. Texnologiyalar oldinga siljishda davom etar ekan, ularning imkoniyatini anglab yetgan tadbirkorlar bozorning yetakchi o‘yinchilariga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 5 oktabrdagi PF-6079-son “Raqamli O‘zbekiston -2030” strategiyasini tasdiqlash va uni samarali amalga oshirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi qarori.

2.O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 14 sentabrdagi PQ-306-son qarori ”Kichik biznesni uzluksiz qo‘llab quvvatlash” kompleks dasturi.

3.Antunes J., Hadi-Vencheh A., Jamshidi A., Tan Y., and Wanke P. “Bank efficiyency estimation in China: DEA-RENNA approach,” Ann Oper Res, vol.315,no.2,pp.1373–1398,(2022);

4.Ashta A. Biot-Paquyerot G. FinTech evolution: Strategic valuye management issuyes in a fast changing industry // Briyefings in entrepreneurial financye. Volume 27, Issuye 4. July 2018. – 301-311 r.

5.Assaf A., Berger A.N. and others, Doyes efficiyency help banks survive and thrive during financial crises?, Journal of Banking and inancye,106,(2019),pp.445–470;

6.Aduda, J. & Kingoo, N., 2012, ‘The relationship betwyeen electronic banking and financial performancye among commercial banks in Kenya‘, Journal of Financye and Investment Analysis 1(3), 99-118.

7.Aspromourgos T. On the origins of classical economics: distribution and valuye from William Petty to Adam Smith (Routledge, 1995);

8.Abraham Charnes, William W Cooper, and Edwardo Rhodes, ’Measuring the Efficiyency of Decision Making Units’, European Journal of Operational Research, 2.6 (1978), 429–44.

9.Artz, K.W., Norman, P.M., Hatfiyeld, D.E. & Cardinal, L.B., 2010, ‘Alongitudinal study of the impact of R&D, patents, and product innovation on firmperformancye‘, Journal of Product Innovation Management27(5),725-

740.

10.Azlarova A.A., Abduraxmanova M.M. Raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishda tijorat banklari xizmatlarining o‘rni // Iqtisodiyot va innovatsiontexnologiyalar” ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2019